

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

„Tájékoztató a szerbiai magyar
nemzeti kisebbségről”

A magyar és délszláv nemzetiségű általános
és középiskolai tanulók oktatása és nevelése a békés
együttélésre meg együttműködésre

A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJA ALKALMÁBÓL
MEGHIRDETETT ESSZÉPÁLYÁZAT DÍJAZOTT MUNKÁI

Raichle J. Ferenc

A nagybecskereki magyar gimnázium
és a Miasszonyunkról elnevezett szegény iskolanővérek
leánykollégiuma a világháborús (1941–1945) években

A „déli végek” népe

Dr. Várady Imre

Katalinfalva (I.)

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXXV. évfolyam, 4. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

Fő és felelős szerkesztő:

Németh Ferenc

A szerkesztőbizottság tagjai:

Fábri Miklós

Fehér Kálmán

Kartag-Ódri Ágnes

Ózer Ágnes

Papp Árpád

Kéziratgondozó:

Simon Teodóra

Töröcsik Rozália

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Folyóiratunk támogatói: a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárág,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram és az Illyés Közalapítvány

TARTALOM

Bozóki Antal	<i>Műhely</i> „Tájékoztató a szerbiai magyar nemzeti kisebbségről” 5
Tóth Lajos	A magyar és délszláv nemzetiségű általános és középiskolai tanulók oktatása és nevelése a békés együttélésre meg együttműködésre 26
Simon Attila	<i>Kitekintés</i> A határon túli magyar tudományos könyvkiadás helyzete 36
Németh Ferenc	A Létünk folyóirat mint a vajdasági magyar tudományosság műhelye 39
	A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJA ALKALMÁBÓL MEGHIRDETETT ESSZÉPÁLYÁZAT DÍJAZOTT MUNKÁI 42
Kató Gyöngyi–Tóth Laura Martonosi Mirella	Raichle J. Ferenc 43 A nagybecskereki magyar gimnázium és a Miasszonyunkról elnevezett szegény iskolanővérek leánykollégiuma a világháborús (1941–1945) években 49
Papp Richárd	<i>Vizsgálódás</i> A „déli végek” népe 64
Várady Loránd	<i>Visszapillantás</i> Dr. Várady Imre 82
Putz Jakab Ökrész Károly	<i>Jelen és múlt</i> Katalinfalva (I.) 95 A hontalanná vált temeriniek sorsa 1848-ban 110
Bordás Attila	Adalék a feketicsi széldarálókhoz 125

„TÁJÉKOZTATÓ A SZERBIAI MAGYAR NEMZETI KISEBBSÉGRŐL”

*Avagy: Hogyan (nem) látja az emberjogi és kisebbségügyi minisztérium
a vajdasági magyarok helyzetét?*

Az Államközösség emberi jogi és kisebbségügyi minisztériuma nyolc és fél oldalas (a címekkel és alcímekkel együtt 337 soros) információt készített a „szerbiai magyar nemzeti kisebbségről”, és ezt a minisztertanács – a Beta hírügynökség jelentése szerint (Magyar Szó, 2005. november 3., 1. o.) – november 2-i ülésén el is fogadta. (Feltehetően ugyanarról az információról van szó, amelyet a minisztérium a civil szervezetek képviselőivel október 21-én tartott találkozón a résztvevőknek átadott és amelyet ebben az írásban bemutatunk.)

Az ülésen az Államközösség minisztertanácsa (másfél éves késéssel – B. A. megjegyzése) bizottságot alakított a Vajdaságban történt nemzetek közötti incidensek kivizsgálására. Ez feltár a tartományban tavaly óta történt minden egyes incidenst. A minisztertanács tájékoztatási igazgatóságának közleménye szerint ez a bizottság a lehető legrövidebb időn belül elkészíti a jelentést, és intézkedéseket javasol a nemzetek közötti incidensek megakadályozására és a nemzetek közötti feszültségek lecsillapítására. A közleményben azonban arról nem esik szó, hogy a minisztertanácsnak esetleg valamilyen megjegyzése lett volna az információra.

Az információ öt fejezetből áll, melyeknek címe a következő: 1. Kisebbségi jogok a Szerb Köztársaságban; 2. Alapvető demográfiai adatok a magyar nemzeti kisebbségről a Szerb Köztársaságban; 3. A magyar nemzeti kisebbség jogainak megvalósítása a gyakorlatban; 4. A magyar nemzeti kisebbség ellen irányuló incidensek; és 5. Menekültek Vajdaság AT területén.

Mit is tartalmaz ez az információ? Hogyan látja a kisebbségügyi minisztérium a vajdasági magyarok helyzetét?

I. KISEBBSÉGI JOGOK SZERBIÁBAN

Az első fejezet két részből áll, amelyek közül az első azokat a belső jogszabályokat sorolja fel, amelyek a kisebbségi jogokat tartalmazzák (31 sor), a második pedig ezeknek a jogoknak a nemzetközi keretével foglalkozik (34 sor).

1.1. Belső jogszabályok

Az első rész első mondata szerint „Szerbia és Montenegró jogrendjei biztosítják a kisebbségi jogok legszélesebb palettáját”. A továbbiakban nyolc jogi dokumentum kerül felsorolásra, amelyek közül – az információ szerzői szerint – „Szerbia és Montenegró Államközösségnek alapokmánya nemcsak az egyéni, hanem a kollektív kisebbségi jogokat is biztosítja”. Szerbia Alkotmánya (az 1990. évi miloševići alkotmány – B. A. megjegyzése) „biztosítja a nemzeti hovatartozás és kultúra kinyilvánítását, az anyanyelven való oktatásra való jogot, valamint az anyanyelv és írásmód szabad használatát”.

Az információ hangsúlyozza, hogy külön törvények rendezik a kisebbségi jogoknak a társadalmi élet egyes területein való megvalósulását. A nemzeti kisebbségek jogairól és szabadságairól szóló törvény biztosítja „a kulturális autonómiát”, amelyet a nemzeti tanácsok testesítenek meg, amelyek „az állami szervek tanácsadó testületei és a nemzeti kisebbségeket képviselik a kultúra, az oktatás, a tájékoztatás, valamint a nyelv és az írás hivatalos használata területén”.

A szerbiai oktatási törvények előírnyozzák annak lehetőségét, hogy „a tanítás teljes egészében kisebbségi nyelven történjen az oktatás minden szintjén”. A tankönyvekről és egyéb taneszközökről szóló szerbiai törvény előírnyozta, hogy „az oktatási folyamatban használt tankönyveket a nemzeti kisebbségi nyelveken is kiadják”.

A hivatalos nyelvhasználatról szóló szerbiai törvény előírja, hogy „a nemzeti kisebbségi nyelv- és íráshasználaton nemcsak a helyi önkormányzatnak, a településeknek és a földrajzi neveknek a kisebbségi nyelven történő kiírása, hanem a bírósági és közigazgatási eljárásoknak ezeken a nyelveken való teljes lefolytatása értendő”. A nemzeti kisebbségek jogairól és szabadságairól szóló törvény „előírnyozza a nemzeti kisebbségi nyelv hivatalos használatának a bevezetését azokban a helyi önkormányzati egységekben, amelyekben a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek száma meghaladja az összlakosság 15%-át”.

A szerbiai műsorszórási törvény előírnyozza, hogy a közszolgálati adóknak biztosítaniuk kell, hogy „a kisebbségekhez tartozóknak lehetőségük legyen bizonyos programokat a saját nyelvükön is figyelemmel kísérni”.

A választási törvény szerint Szerbiában „a kisebbségi pártok részére teljesen megszüntetik az 5%-os választási cenzust, a részarányos választások keretében, a Szerbiai Népképviselőház mandátumainak elosztásakor” – olvasható az információban.

1.2. Nemzetközi keret

A nemzeti kisebbségi jogok nemzetközi keretét Szerbiában mindenekelőtt az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezménye és a szomszédos országokkal kötött kétoldalú kisebbségvédelmi egyezmények képezik – olvasható az első fejezet második részének kezdetén.

Szerbia és Montenegró alkalmazza a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt, „ami megerősítést nyert az Európa Tanács illetékes szervei által végzett megfigyelés folyamán. Az Európa Tanács miniszteri bizottságának a Keretegyezmény 26. cikkének első bekezdésében előírnyozott tanácsadó testülete, amely

a Keretegyezmény megvalósításának keretében kivizsgálja az államok jelentését, miután látogatást tett Szerbia és Montenegróban, a 2003. november 27-i ülésén (vagyis: csaknem két évvel ezelőtt – B. A. megjegyzése), a Keretegyezménynek Szerbia és Montenegróban való alkalmazásáról szóló véleményében „megelégedéssel állapítja meg, hogy »habár az alkotmányos szervezetek gyökeres változásokat szenvedtek, Szerbia és Montenegró hatóságai határozott lépéseket tettek a nemzeti kisebbségek védelmére az oktatás és a nyelvi jogok terén«”.

A tanácsadó testület véleményének 177. szakaszában megállapítja, hogy az országban, „azoknak az erőfeszítéseknek a tekintetében, amelyeket a nemzeti kisebbségek nyelvének és kultúrájának megőrzése érdekében tettek, az egyes régiók között nagyok a különbségek, miközben pozitív értelemben említi Vajdaságot, kiemelve, hogy ebben a régióban »számos kezdeményezést tettek«” (hogy mikor, milyen és milyen eredménnyel, arról nem történik említés – B. A. megjegyzése).

Az Európa Tanács miniszteri bizottságának tanácsadó testülete Szerbia és Montenegró számára a Keretegyezmény alkalmazására vonatkozó ajánlásokat tartalmazó 2004. XI. 17-i határozatában „kiemeli, hogy Vajdaságban számos kezdeményezést tettek a nemzeti kisebbségek nyelvével és kultúrájával kapcsolatban”. (Hogy időközben mi történt ezeknek az ajánlásoknak a gyakorlati megvalósításával, arról az információban már nem esik szó – B. A. megjegyzése.)

Az információ szerint a magyar nemzeti kisebbség jogainak külön nemzetközi jogi keretét képezi a Magyar Köztársaság, valamint a Szerbia és Montenegró által kötött kétoldalú egyezmény a szerbiai magyar és a Magyarországon élő szerb kisebbség védelméről, „amely lehetővé teszi, hogy a Magyar Köztársaság bekapcsolódjon a magyar nemzeti kisebbség védelmébe”. Ennek az egyezmények az aláírására 2003. október 21-én került sor, a szerb-montenegrói képviselőházban való beiktatására pedig 2004. június 15-én. Az egyezmény 2004 végén történt hatályba lépése után megalakult a szerb–magyar kormányközi vegyes bizottság, amely 2004 végén Budapesten, 2005. február 11-én pedig Szabadkán ült össze. (A bizottság következő – hivatalosan második – ülésének megtartását 2005. november 10-ére, úgyszintén Szabadkára jelentették be – B. A.)

II. DEMOGRÁFIAI ADATOK

A tájékoztató második fejezete, amely ismerteti a 2002. évi népszámlálásnak a magyar kisebbségre vonatkozó adatait, mindössze tíz sorból áll. Ebből megtudjuk, hogy Szerbiában 293 299 magyar él (Vajdaságban 290 207, vagyis 98,9%, ami a tartomány összlakosságának 14,3%-a), és hogy a legtömegesebb szerbiai kisebbséget alkotja. A magyarok Szerbia összlakosságában 3,9%-kal vannak jelen.

Az információ arra azonban már nem tér ki, hogy az 1991. évi népszámláláshoz viszonyítva a magyarok száma 49 284-gyel, vagyis 15%-kal csökkent. Vajdaság összlakosságában a magyarok 1948-ban 428 750-en voltak, ami 26,13%-ot tett ki. Már maga az a tény, hogy a magyarok száma a tartomány összlakosságában alig több mint ötven év alatt úgyszólván megfeleződött, önmagáért beszél a magyarok helyzetéről és az államnak az irántuk való viszonyulásáról.

Amikor összehasonlítjuk a két legutóbbi népszámlálás adatait, szembetűnik, hogy a magyarok száma a 45 vajdasági község közül 43-ban csökkent. Magyarok a tartomány mind a 45 községében élnek, és pedig 435 településen. 1991-ben 80 településen képezték a többségi lakosságot, míg 11 évvel később ez a szám 73-ra csökkent.

Az 1991. és a 2002. évi népszámlálás adatainak összehasonlító elemzése azt mutatja, hogy a tartomány lakosságának nemzeti összetétele megváltozott, és pedig olyan módon, hogy csökkent a nemzeti kisebbségi közösségek tagjainak száma és ezáltal a lakosságban való részaránya is, miközben a szerb nemzethez tartozók száma növekedett. Vajdaságban (a 2002-es adatok szerint) az előző népszámlálási adatokhoz viszonyítva 170 454-gyel volt több a szerbek száma (miközben az összlakosság száma a 11 év alatt mindössze 19 475-tel növekedett), a tartomány lakosságában való részvételük pedig az 57,21%-ról 65,05%-ra nőtt. Az információban azonban ezek az adatok nem találhatók meg.

III. A MAGYAROK JOGAI A GYAKORLATBAN

Az Államközösség emberi jogi és kisebbségügyi minisztériuma „a szerbiai magyar nemzeti kisebbségről” szóló információjának harmadik fejezete A magyar nemzeti kisebbség jogainak megvalósítása a gyakorlatban címet viseli. Ez a fejezet öt részből áll, és a magyar kisebbség jogainak a megvalósulását taglalja az oktatás, a hivatalos nyelvhasználat, a tájékoztatás és a kultúra terén, valamint a közhivatalokban.

3.1. Oktatás

Az első, oktatással foglalkozó részből (30 sor és egy táblázat) megtudjuk, hogy a 45 helyi önkormányzati egységben (magyarán: községben – B. A. megjegyzése) levő összesen 325 vajdasági általános iskola közül 274-ben tanulnak magyar nemzetiségű diákok (az elsőől a nyolcadik osztályig) anyanyelvükön. A törvény lehetővé teszi az oktatás megszervezését 15-nél kevesebb nemzeti kisebbségi tanuló számára is, így az elemi iskolák 29 első osztályában 15-nél kevesebb tanuló, 5 iskolában pedig 10-nél kevesebb tanuló számára szervezték meg a magyar nyelvű oktatást.

A minisztériumi információ szerint más nemzetiségű tanulók is részesülnek magyar nyelvű oktatásban, így „azoknak a tanulóknak a száma, akik magyar nyelven tanulnak, nagyobb a magyar nemzetiségű diákok számánál”. A fogyatékos tanulók számára öt olyan elemi iskola is van, amelyben a tanítás szerb és magyar nyelven folyik. Az elemi szintű zenei oktatás pedig nyolc községben nyolc iskolában folyik, szerb és magyar nyelven.

A 117 vajdasági középiskola közül 34-ben (12 községben – B. A. megjegyzése) párhuzamosan folyik az oktatás magyar és szerb nyelven. Csak magyar nyelven az oktatás (mindössze – B. A. megj.) két középiskolában zajlik: a szabadkai Kosztolányi Dezső nyelvi gimnáziumban és a zentai Bolyai tehetséggondozó gimnáziumban. Mivel a magyar nyelvű oktatás nem csupán a magyar nemzeti kisebbséghez tartozókat öleli fel, a magyar nyelven tanulók száma „meghaladja a magyar nemzetiségű tanulók számát” – állítják a tájékoztató szerzői.

Magyar nyelvű oktatás és magyar nemzetiségű tanulók

	Elemi iskola	Középiskola
Az összes iskola száma	235	117
Magyar tannyelvű iskolák	274	34
A magyar nemzetiségű tanulók száma	17 687	9237
A magyar nemzetiségű tanulók száma, akik magyar nyelvű oktatásban részesülnek	13 443	6556
Az összes tanuló száma, akik magyar nyelvű oktatásban részesülnek	18 286	6741
A fogyatékos tanulók iskolája	5	–
Zenciskolák	8	–

A főiskolai oktatás magyar nyelven a szabadkai Műszaki Főiskolán és az újvidéki, valamint a szabadkai Tanítóképző Főiskolán folyik. Az újvidéki és a belgrádi bölcsészkaron külön katedrán történik a magyar nyelv és irodalom oktatása, az újvidéki Művészeti Akadémián (Színészképző Osztály), a zombori Tanítóképző Egyetemen, valamint a szabadkai Közgazdasági és Építészeti Karon pedig magyar nyelvű előadások vannak, olvasható a minisztériumi tájékoztatóban.

3.1.1. Minden rendben?

Az anyanyelvi oktatás területén, az elemi iskolától az egyetemig – a minisztériumi tájékoztató szerint –, minden a legnagyobb rendben van.

Anélkül, hogy a magyar oktatási hálózat és a magyar nemzetiségű tanulók számával kapcsolatos adatok részletesebb elemzésébe (és azoknak a kilencvenes évek adataival való összehasonlításába) bocsátkoznék, csak a következőket emelném ki:

A minisztériumi adatokkal szemben a Centar za ljudska prava (Vajdasági Emberjogi Központ) adatai szerint (Pravo pripadnika nacionalnih manjina na obrazovanje u Vojvodini / A vajdasági nemzeti kisebbségek joga az oktatásra, Újvidék, 2005) a magyar nyelvű óvodába járó gyerekek száma a 2004/2005. évben 679-cel, illetve 0,87%-kal csökkent. Elemi iskolai szinten a magyar tanulók 79,82%-a járt magyar tannyelvű iskolába (a 2002/03-as tanévben 80,1%). A középiskolás tanulók 72,35%-a tanult magyar nyelven (a 2003/2004-es tanévben 71,91%, vagyis itt 0,44%-os növekedés van).

A vajdasági magyar civil szervezetek (a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Magyarságkutató Tudományos Társaság, az Aracs Társadalmi Szervezet, a Pax Romana, a Délvidéki Magyar Ifjúsági Szervezet, az MNT Iskolaügyi Bizottsága, az Árgus és a Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete) 2005. március 10-én közös nyilatkozatot írtak alá, amelyben rámutattak, hogy:

– A vajdasági magyar (közszolgálati) oktatási rendszer, ha van, nem autonóm, óvodától egyetemig. Az óvodai, általános iskolai és középiskolai oktatásban, a csekély kivételt nem számítva, csupán magyar tagozatok vannak. Ezeknek a tagozatok-

nak nincs önálló tanmenetük és programjuk, nincs iskolai (tantestületi) önkormányzatuk. Az oktatók nem választhatják meg azokat a (z általánosan elismert) tankönyveket, amelyek alapján neveltjeik tanulhatnak. Csupán államilag előírt tanmenet és tanprogram, egy és ugyanazon hivatalos tankönyv alapján lehet tanulni magyarul, a hivatalosan fordított és államilag jóváhagyott tankönyvek révén. A magyarországi tankönyvbehozatal korlátozott, az itthon, délvidéki magyar szerzők által írt póttankönyvek szabadon nem ajánlhatók.

Nincs önálló délvidéki (vajdasági) magyar, közszolgálati egyetem. Az állami alapítású egyetemen (Újvidéki Egyetem) csupán szórványosan fordul elő a magyar tannyelvű és szellemiségű felsőoktatás.

Nem rendezett a magyarországi és vajdasági (szerbiai) oktatási intézményekben szerzett oklevelek és képzés elismerése, és ez akadályozza a bolognai folyamat érvényesítését.

A szórványterületeken fokozatosan megszűnt a magyar tannyelvű oktatás óvodától középiskoláig (Közép-Bánátban és Dél-Bánátban, Dél-Bácskában, Szerémségben).

A magyar tannyelvű általános és középiskolák tantárgyelőadókban szűkölködnek, miközben semmi sem történik az égető probléma megoldása vagy akár az enyhítése érdekében (Magyar Szó, 2005. március 10., 15. o.).

Ehhez hozzá lehet / kell adni: jóllehet 14,28% magyar él a Vajdaságban, az egyetemi hallgatóknak 10,7%-a, az Újvidéki Egyetemen tanulóknak pedig mindössze 6,47%-a magyar. Ezeknek is több mint a fele önköltséges hallgató és a hallgatóknak mindössze egyharmada tanul anyanyelvén. Az újvidéki egyetemistatöbbségben pedig a magyar „ritka, mint a fehér holló”.

3.1.2. Drasztikus jogsértés

A Szerb Köztársaság drasztikusan megsérti a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény 13 szakaszának 7. bekezdését, mely szerint „a szerb nyelvű oktatási intézmények és iskolák tanterveinek és programjainak a nemzeti kisebbség iránti türelem elősegítése érdekében tartalmaznia kell a nemzeti kisebbségek történelmével, kultúrájával és helyzetével kapcsolatos ismereteket, valamint azokat az egyéb ismereteket, amelyek elősegítik az egymás iránti türelmet és az együttélést. Azokon a területeken, ahol a kisebbség nyelve hivatalos használatban van, a szerb nyelvű oktatási intézmények és iskolák tantervének és programjának tartalmaznia kell a nemzeti kisebbségi nyelv tanulmányának lehetőségét”.

E törvényes kötelezettséggel szemben „az iskolai tankönyvek még mindig előítéletekkel vannak tele, nem mutatják be a kisebbségi kultúrákat, az egyes tantárgyak pedig, mint például a történelem, valamint a szerb nyelv és kultúra, a szakértők egyöntetű véleménye szerint olyan tanegységeket tartalmaznak, amelyek tendenciózus és nem objektív módon ismertetik a szerbiai nemzeti kisebbségi közösségek történelmét és kultúráját” (Primena Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina / A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény alkalmazása, REZ, Glasilo Inicijative mladih za ljudska prava / A fiatalok emberjogi kezdeményezésének közlönye, 1. szám, Belgrád, 2005. május, 27. o.).

Az 1992. évi oktatási törvénnyel a vajdasági elemi és középiskolákban a szerb tannyelvű osztályok számára megszüntették a környezetnyelv kötelező tanítását. „Nyilvánvaló, hogy a különböző nemzetiségű fiatalok közötti bizalmatlanságnak és az összetűzéseknek is több oka van, de talán az egyik legfontosabb az, hogy alig vagy egyáltalán nem ismerik egymás nyelvét. A magyar ajkú, de szerb osztályba járó diákok ugyan tanulhatnak anyanyelvápolást, és megtörténik, hogy ezekre az órákra magyarul egyáltalán nem tudó diákok is jelentkeznek, de ezek az órák csak fakultatívak, a kapott osztályzatok pedig nem számítódnak bele a félévi és az év végi átlagba. A magyar (szlovák, ruszin, román stb.) nyelv és nemzeti kultúra elemei elnevezésű órák megszervezése azonban elsősorban az iskolaigazgatók jóindulatától függ, és ez a tantárgy természetesen nem helyettesítheti a megszüntetett környezetnyelv-tanítást” – írja Pressburger Csaba a Környezetnyelv és diszkrimináció című írásában (Magyar Szó, 2005. október 27., 10. o.)

Emellett több olyan körülmény is van, amelyek „irritálják a diákokat és szülőket”, mint például, hogy a magyar nyelvű tankönyvek, feladatgyűjtemények, munkalapok és osztálynaplók jókora késéssel jelennek meg; a szakközépiskolák esetében már csak akkor küldik el a behozatali tankönyvekre az engedélyt, amikor javában zajlik a tanév; több magyar nyelvű szoftverre, szemléltetőeszköze van szükség; nincs megoldva a szerb és a kétnyelvű, illetve magyar nyelvű naplók nyomdai ára közötti nem kevés árkülönbség fedezése stb.

Ezekről az oktatási problémákról azonban a minisztériumi tájékoztatóban – tudatosan vagy anélkül – egy szóval sem történik említés.

3.2. Hivatalos nyelvhasználat

A tájékoztató információja harmadik fejezetének második része A magyar nyelv hivatalos használata címet viseli.

A tájékoztatónak ez a része mindössze 13 sorból és egy táblázatból áll. Kimutatja, hogy a magyar nyelv, egyedül vagy a többi nemzeti kisebbség nyelvével együttesen, Vajdaság 30 községében van hivatalos használatban. Ezekben a községekben a magyarok száma a 2,25-től 86,52 százalékig terjed.

A magyar nyelv hivatalos használata

Község	A magyarok részvétele az összlakosságban	Község	A magyarok részvétele az összlakosságban
1. Ada	76,64%	16. Pancsova	3,17%
2. Antalfalva	10,52%	17. Szabadka	38,46%
3. Bács	6,09%	18. Szécsány	12,63%
4. Begaszentgyörgy	19,96%	19. Szenttamás	21,95%
5. Csóka	51,57%	20. Temerin	29,50%
6. Fehétemplom	2,25%	21. Titel	5,29%
7. Hódság	4,41%	22. Topolya	58,94%
8. Magyarkanizsa	86,52%	23. Törökbecse	19,23%
9. Kevevára	9,26%	24. Törökkanizsa	29,78%
10. Kishegyes	55,92%	25. Újvidék (város)	5,23%
11. Kúla	8,44%	26. Verbász	6,29%
12. Magyarcsernye	18,64%	27. Versec	4,18%
13. Nagybecskerek	10,76%	28. Zenta	80,51%
14. Nagyikinda	12,85%	29. Zichyfalva	12,10%
15. Óbecse	48,85%	30. Zombor	12,73%

A minisztériumi információ szerint mindazokban a helyi önkormányzati egységekben, amelyekben a magyar nyelv hivatalos használatban van, „a bírósági és közigazgatási eljárások magyar nyelven is folynak, abban az esetben, ha az ügyfelek magyar nemzetiségűek. Mi több – írja a minisztérium –, azokban a helyi önkormányzati egységekben, amelyekben a magyar nyelv hivatalos használatban van, „a települések hagyományos neve és más földrajzi elnevezések is, amelyeket a Magyar Nemzeti Tanács a Tartományi Képviselőház döntése alapján meghatározott, ki vannak írva”.

3.2.1. Nyelv- és íráshasználat a gyakorlatban

Az emberi jogi és kisebbségügyi minisztérium információja alapján arra a következtetésre lehetne jutni, hogy a kisebbségi jogok ezen a területen is maradéktalanul érvényesülnek. Azok azonban, akik ismerik a hetvenes–nyolcvanas évek vajdasági jogszabályait és gyakorlatát, tudják, hogy a jelenlegi megoldások és főként a gyakorlat, amelyet támogattak ugyan a nemzetközi tényezők is (bizonyára azért, mert nem ismerik a történelmi és egyéb tényeket, valamint a korábbi gyakorlatot), jelentősen elmarad a kilencvenes évek előtti vajdasági gyakorlattól.

Így például:

A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény 11. szakasza előírja ugyan, hogy „a helyi önkormányzati egység területén, ahol hagyományosan élnek nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, a nyelvük és írásmódjuk egyenrangú hivatalos használatban lehet”, de csak abban az esetben ha „a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek a legutóbbi népszámlálás adatai szerint eléri a területükön lévő összlakosság 15%-át”. Kimondja azt is, hogy „abban a helyi önkormányzati egységben, ahol e törvény meghozatalának idején a nemzeti kisebbség nyelve hivatalosan használt, e nyelv hivatalos használatban marad” (ún. szerzett jog).

Ez a rendelkezés azonban hipotetikus, mivel azt mondja, hogy a kisebbségek nyelve és írásmódja „egyenrangú hivatalos használatban lehet”, vagyis valamiféle lehetőséget kínál, valakinek a szubjektív viszonyulásától függ, és nem teszi azt kötelezővé. A korábbi megoldások szerint ilyen esetekben az állam kötelezően biztosította a kisebbségi nyelvek és írásmódok használatát. Ez a gyakorlat azonban jórészt megszűnt.

Az idézett rendelkezéssel kapcsolatban emlékeztetni kell arra is, hogy Szerbia 1991. évi regionalizálásakor a többségükben magyarlakta helységeket négy új, mesterségesen létrehozott, a meghúzott határok által többségében szerbek lakta kerületbe osztották be, azzal a céllal, hogy megszüntessék azokat a közigazgatási központokat, amelyek felé a magyar nemzetiségű lakosság gravitált. Így számos nyelvi, oktatási, művelődési és egyéb jog megvalósításának lehetősége beszűkült vagy ellehetetlenült.

A Tisza menti községeket, mint például Adát, Csókát, Magyarkanizsát és Zentát, amelyekben többségükben magyarok élnek, Törökkanizsával együtt, ahol a magyarok úgyszintén jelentős számban élnek, a nagyikindai székhelyű észak-bánáti kerülethez csatolták. Ezzel megszakadtak a szomszédos községekkel korábban kiépített közigazgatási, gazdasági és más kapcsolatok, és megnehezült a munkára, az egészségügyi biztosításra, az anyanyelvhasználatra való stb. jog megvalósítása is.

3.2.2. Ritka jelenség

A tartomány egyes községeinek adminisztratív határait is úgy határozták meg, hogy egész települések, amelyekben a magyar kisebbségi közösség néhány ezer tagja is él, nem képezik a község lakosságának 15%-át, különösen nem a 2002. évi népszámlálás után. Így az egyes jogok fokozatosan megszűnnek, tekintet nélkül az úgynevezett szerzett jogokra.

A bírósági és közigazgatási eljárások folytatása magyar nyelven – ami a korábbi időszakban rendszeres gyakorlat volt – ritka jelenség lett, a kétnyelvű anyakönyvi kivonatok kiadása gyakorlatának újbóli bevezetését pedig „nagy haladásnak” nyilvánították. (Az igazságügyi és közigazgatási hatóságokban dolgozók nemzeti összetételéről az ezzel kapcsolatos részben lesz majd szó.)

Vajdaság AT (VAT) Képviselőháza 2003. május 15-én határozatot hozott „a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának a VAT területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről” (Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja, LIX. évfolyam, 8. szám, 2003. május 22., 165–167. oldal).

A határozat 3. szakasza előírja, hogy „a nemzeti kisebbségének joga van arra, hogy saját személynevét és gyermekeinek személynevét a törzsnnyilvántartásokba eredeti alakjában, saját nyelvén írás és helyesírása szerint írassa be”. A személynevet a nemzeti kisebbségének kiadott közokiratban (személyi iratok, anyakönyvi kivonat stb.) is ugyanolyan alakban kell feltüntetni, függetlenül attól, hogy milyen nyelven és milyen írással készült a közokirat nyomtatványa. Ennek ellenére Szabadkán az anyakönyvi kivonatokat továbbra sem két nyelven, a magyar helyesírás szabályai szerint adják ki.

3.3. Tájékoztatás

A kisebbségügyi minisztérium tájékoztatója harmadik fejezetének – mindössze 12 sorból álló – harmadik része A magyar nyelvű tájékoztatás címet viseli.

Ebben a tájékoztató szerzői lakonikusan megállapítják, hogy „Szerbiában a magyar nyelvű tájékoztatás a nyomtatott és az elektronikus sajtó útján történik”, és hogy ezek a következők: Magyar Szó napilap, Képes Ifjúság hetilap, Jó Pajtás és Mézeskalács gyermeklapok, a Híd, a Létünk és az Új Symposion folyóiratok, valamint „egy sor” községi és községközi újság”. „Az Újvidéki Rádió egész napos magyar nyelvű műsort sugároz, de Vajdaság AT területén még 22 helyi rádióállomás ad magyar nyelvű műsort. Az Újvidéki RTV-nek magyar nyelven évente 865 tévéműsora van, 30 125 perc terjedelemben” – közli a minisztérium.

A tájékoztatónak ez a része megállapítja még, hogy a Magyar Szó alapítója a Tartományi Képviselőház, de az alapítói jogokat átruházta a Magyar Nemzeti Tanácsra.

A fentiekből is látszik, hogy – a tájékoztató szerint – a vajdasági magyar nemzeti kisebbség anyanyelven való tájékoztatásával minden rendben van, miközben ezen a téren sem tartják tiszteletben a szövetségi kisebbségvédelmi törvény 8. (szerzett jogok) és 17. szakaszában (az anyanyelven való tájékoztatás joga) garantált jogokat. Lassan már kérdésessé válik a vajdasági magyarság tárgyilagos és pártatlan tájékoztatásra való jogának megvalósulása is, tekintettel arra, hogy a Vajdasági Magyar Szövetség által irányított Magyar Nemzeti Tanács (MNT) lett a nyomtatott sajtó alapítója.

Annak ellenére, hogy az újvidéki civil szervezetek (az Árgus – Szerbiai Magyar Kisebbségjogi Civil Szervezet, a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, a Nagy Sándor Hagyományápoló és Műemlékvédő Egyesület, a Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete és az Újvidéki Magyar Olvasókör) több alkalommal is felhívták a közvélemény és az illetékesek figyelmét, hogy „a vajdasági magyar tájékoztatás leépítése folyik, s ebben a szándékosság elemei is jelen vannak”, az illetékesek a követeléseket még csak megvitatásra sem méltatták.

Legutóbb – 2005. október 4-én – a civil szervezetek levélben tiltakoztak Rasim Ljajić emberi jogi és kisebbségügyi miniszternél, mert az MNT, a vajdasági magyarok érdekeivel szemben, határozatot hozott a Magyar Szó Kft. „további átszervezéséről” és a napilap szerkesztőségének Újvidékről Szabadkára való elköltöztetéséről.

3.3.1. A szerkesztőségek leépítése

A Magyar Szóban pedig nem szűnt meg az a válság, amely a miloševići hatalomátvétel óta állandóan veszélyezteteti nemcsak a lap közszolgálati tevékenységét, hanem gyakran már megjelenését, az olvasókhoz való eljuttatását is. November 9-én nyilvánosságra került a lap főszerkesztője által javasolt névsor, mely szerint hamarosan 35 ember kerül az utcára munkaerő-feleslegként, a kiadóházból pedig összesen 53 dolgozónak kell elhagynia a vállalatot.

Az Újvidéki TV és Rádió magyar szerkesztősége, de a többi kisebbségi szerkesztőség sem nyerte vissza önállóságát. Nem valósultak meg a tévé és a rádió magyar szerkesztőségének tervei a megszüntetett műsorok visszaállítására, a normális működéshez és fejlesztéshez szükséges anyagi, műszaki és egyéb feltételek biztosítására, az anyaországgal való műsorcsere beindítására.

1990 októberéig az Újvidéki TV magyar szerkesztőségében mintegy százan voltak, akik mellett még mintegy húsz külmunkatársat is alkalmaztak. A szerkesztőségnek a munkahelyek legújabb besorolásában mindössze 26 munkahelyet (21 újságíróit és 5 segédszemélyzetit) hagytak jóvá.

1990-ben az Újvidéki TV műsorainak 20,06%-a volt magyar nyelvű, 2004-ben pedig csak 3,37%-a, ami drasztikus csökkenést jelent. Ezt a műsorok színvonalának csökkenése követte. Tekintettel arra, hogy a vajdasági magyarok részaránya a tartomány összlakosságában 14,28%, a magyar nyelvű tévéműsorok arányának is ilyennek kellene lennie. Külön probléma, hogy megszűntek az oktatási és a tudományos műsorok, valamint az anyaországi tévéházakkal való műsorcsere. Ez összességében a vajdasági magyar nyelv és kultúra elszegényedéséhez vezet.

Az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségében 1990-ben 101-en dolgoztak, ma mindössze 43-an. A 24 órás műsoridőből 60% a beszédműsor és 40% a zene. A szerkesztőség értékelése szerint közszolgálati rádióként legalább 67 emberre lenne szükség, hogy jó és szakmailag kifogástalan műsor készüljön.

Ide tartozik még az is, hogy a Jó Pajtásnak és a Mézeskalácsnak, de a többi kiadványnak folyósított állami támogatás sem rendszeres, ami a megszűnésük állandó veszélyét vetíti előre.

Mindez csorbítja a vajdasági magyarság anyanyelvi tájékoztatási és kulturális jogait. Erről azonban a minisztériumi tájékoztató hallgat.

3.4. Kulturális jogok

A mindössze 15 sorból álló harmadik fejezet negyedik részének a címe A magyar nemzeti kisebbség tagjai jogainak megvalósítása a kultúra területén. Érdemes teljes egészében lefordítani:

– A magyar nemzeti kisebbség kultúrájának előmozdítása és fejlesztése a Szerb Köztársaságban az újvidéki és a szabadkai hivatásos színházakban történik, amelyek az előadásokat magyar nyelven tartják. Vajdaság Autonóm Tartományban magyar nyelvű színházi előadásokat még 16 község amatőr színjátszói tartanak. A kulturális örökség tárgyait az újvidéki Vajdasági Múzeum, a tartományi történelmi leltár és az óbectesai, nagybecskerekai nagyikindai, pancsovai, szabadkai, zentai és

zombori városi múzeumokban, valamint levéltárakban külön gyűjteményekben őrzik. Kultúrájukat és hagyományaikat a magyar nemzeti kisebbség tagjai mintegy 80 kulturális-művészeti társaságba tömörülve ápolják és fejlesztik. A magyar nyelvű kiadói tevékenység külön kiadóházra – a Forumra – van bízva, amely több mint negyven évi fennállása alatt magyar nyelven több mint 2000 (2200 – B. A. megj.) címszavat adott ki. Vajdaság 27 községének könyvtáraiban több mint félmillió magyar nyelvű könyvállomány van, ami a vajdasági könyvtárhálózat összes könyveinek 15,65%-át képezi.

3.4.1. Tengődő könyvkiadás

A Forum ilyen szöveggörnyezetben való említése arra utal, hogy a tájékoztató szerzői nem ismerik a vajdasági magyar könyvkiadás helyzetét.

A mostani Forum Könyvkiadó Közvállalat jogutódja ugyan, de nem lehet azonosítani az 1957-ben alakult Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalattal, amelyet 2002. május 23-i dátummal töröltek a cégbírósági jegyzékből. A jelenlegi Forum KV legfeljebb három éve létezik, mindössze 9 dolgozóval (a korábbi Forum 1500-at is meghaló dolgozójával szemben). Mivel a vajdasági magyar könyvkiadás anyagi alapja éppen olyan megoldatlan, mint a sajtóé, eddig évente mindössze 30-30 (vagyis összesen 90) könyvet ad(hat)ott ki. Jóformán különböző magyarországi pályázatokon nyert céleszközökből tengődik, a működtetési költségeit pedig a tartomány fedezi.

A magyar nyelvű könyvek kivitele és behozatala évek óta megoldatlan, és az új hatalom sem tett semmit ennek a problémának a megoldása érdekében. Emiatt a vajdasági magyarok kultúrája óriási és pótolhatatlan kárt szenved. A múlt század nyolcvanas éveinek végéig Újvidéken és szinte minden nagyobb vajdasági városban – az akkori Forum könyvhálózata útján – nemcsak vajdasági, hanem úgyszólván minden magyarországi kiadvány megvásárolható vagy megrendelhető volt. Újvidéken, Nagybecskerekben, de sok más vajdasági városban sem lehet magyarországi könyvet vagy újságot vásárolni. Ez alól csak néhány magánkönyvkereskedő képez kivételt. Itt tartunk.

A tájékoztató arról nem tesz említést, hogy – a világos kritériumok és mércék hiányában – milyen problémák vannak a művelődési rendezvények finanszírozása terén. A példák ugyanis arra utalnak, hogy itt bizony jelen vannak a megkülönböztetés elemei is, a (valamely párthoz való) politikai hovatartozás alapján, de nemzeti alapon is.

Amikor a falvak vagy falusi rendezvények finanszírozásáról van szó, a Nagyikindán hatalmon levő Szerb Radikális Párt–Szerbiai Szocialista Párt például annak a népi mondásnak az alapján viselkedik, miszerint „egyesekek édesanya, másoknak mostoha” – nyilatkozta Miroslav Panić, a Demokrata Párt küldöttségiportjának elnöke a Danas című napilapnak.

– Töröktopolya (Banatska Topola) falunapjának megünneplésére, ahol a helyi közösség tanácsának elnöke a G17 Plusz kádere, a községi hatalom alig 60 ezer di-nárt hagyott jóvá. Ezzel szemben Szenthubert (Banatsko Veliko Selo), a Szerbiai

Szocialista Párt bázisa számára, a községi költségvetésből négymillió dinárt juttatott. Ugyanakkor a magyar Szaján „az aratási ünnepségére” a helyi hatalomtól egy dinárt sem kapott – mondta Panić. (S. J.: Jednom selu majka, drugom maćeha, Danas, 2005. augusztus 30., 20. o.)

3.5. Részvétel a hatalomban

A minisztériumi tájékoztató harmadik részének utolsó, ötödik része a „helyi hatalomban és a közszolgálatokban való részvétellel” foglalkozik.

Ez a rész (összesen) 14 sor szövegből és egy táblázatból áll.

A szöveges rész szerint a Szerbiai Népképviselőházban két magyar nemzetiségű képviselő van, „akiket a polgári pártok listáján választottak meg képviselőnek, mert a választások idején (2003 decemberében) nem az a törvény volt hatályban, amely megszünteti a választási küszöböt. Szerbia európai integrációs tanácsában egy hely Józsa Lászlónak (nem a vajdasági magyaroknak, hanem Józsa Lászlónak, mintha a nevezettnek már eddig is nem lett volna túl sok tisztsége – B. A. megj.), a Szerbia és Montenegró-i Magyar Nemzeti Tanács elnökének jutott. A magyar nemzeti kisebbség részvétele Vajdaság területén a hatalomban és a közhivatalokban nagyobb (nem világos, hogy mitől – B. A. megj.), és megközelítőleg megfelel a magyarok részvételének az összlakosságban” – állítják az információ szerzői.

A magyar nemzeti kisebbség tagjainak részvétele a hatalomban és a közszolgálatokban

Kategória	Magyar nemzetiségűek
Népképviselők a Szerb Köztársaság Népképviselőházában	2 (0,8%)
Bírák a Vajdaság területén lévő bíróságokban	
– községi bíróságok	31
– kerületi bíróságok	4 (összesen 8,8%)
– kereskedelmi bíróságok	4
Ügyészek és ügyészhelyettesek	7 (5,43%)
A Szerbiai Belügyminisztérium dolgozói (Vajdaság területén)	453 (5,81%)
A Szerbiai Pénzügyminisztérium vajdasági területi egységeinek adóhivatalaiban dolgozók	123 (7,31%)
A Köztársasági Földhivatal vajdasági területi egységeiben dolgozók	53 (9,62%)
Tartományi képviselők	24 (20%)
A Tartományi Végrehajtó Tanács tagjai	5 (23,8%)
A községi és városi közigazgatásban dolgozók (beleértve a tisztségviselőket is)	701 (14,99%)

A fenti adatokból, anélkül hogy az adatok pontosságába bocsátkoznánk, első látásra megállapítható, hogy a magyarok a Tartományi Képviselőházban, a Tartományi Végrehajtó Tanácsban és a községi, illetve városi közigazgatásban vannak a lakosságban való lélekszámuknál (14,28%) többen képviselve. Mindenhol másutt jelentősen alul vannak képviselve. Külön probléma az, hogy a közigazgatásban dolgozók közül hányan vannak felkészülve a magyar nyelvű szóbeli és írásbeli értekezésre a felekkel. Erről viszont már nem készültek kimutatások. Az adatok bizonyára még leszűjtőbbak lennének.

Mindezt a jelenlegi hatalom csak Milošević bukása után öt évvel ismerte el. Korhecz Tamás vajdasági kisebbségügyi titkár is csak 2005. november 4-én – hivatala betöltésének ötödik évében – tárgyalta Zoran Stojković köztársasági igazságügy-miniszterrel „a kétnyelvűség elvének tiszteletben tartásáról a tartomány igazságügyi szerveiben”. Stojković bejelentette, „minisztériuma a bírójelöltek kiválasztásakor külön figyelmet szentel majd annak, hogy a kisebbségek képviselői részarányosan jelen legyenek a tartomány többnemzetiségű területein az igazságügyi szervekben”. (A kétnyelvűség tiszteletben tartásáért, Magyar Szó, 2005. november 5., 6., 5. o.) Mikor fog erre sor kerülni, ha öt év kellett ezeknek a problémáknak a felismerésére?

3.5.1. Nemzeti tanács

A minisztériumi tájékoztató harmadik fejezetének utolsó (6 soros) bekezdése hangsúlyozza, hogy „a magyar nemzeti kisebbség elsőként választotta meg nemzeti tanácsát” a Szabadkán 2002. szeptember 21-én tartott elektori közgyűlésen, 587 elektor részvételével. A továbbiakban megállapítja, hogy – a szövetségi kisebbségvédelmi törvény szerint – a nemzeti tanács „képviseli a nemzeti kisebbséget a nemzeti kisebbségi nyelv hivatalos használata, az oktatás, a nemzeti kisebbségi nyelven történő tájékoztatás és a kultúra területén”.

A civil szervezeteknek a Magyar Nemzeti Tanács (MNT) munkájával kapcsolatos megjegyzéseit azonban hiába keressük a tájékoztatóban.

Emlékeztetőül: Az újvidéki civil szervezetek a már említett 2005. október 4-i levélben tiltakoztak Rasim Ljajić emberi jogi és kisebbségügyi miniszternél az MNT működésében és személyesen Józsa László elnöki tevékenységében észlelt negatív jelenségek miatt.

A civil szervezetek egyesek között felrótták, hogy:

– Az MNT-t csupán egy párt – a Vajdasági Magyar Szövetség – tagjaiból állították össze, ami e pártnak a politikai monopóliumához vezetett a vajdasági magyarok egész közössége számára fontos kérdéseket illető döntéshozatalban. Ez különösen az Újvidéken megjelenő Magyar Szó napilap, a Szabadkán megjelenő Hét Nap hetilap és a Képes Ifjúság ifjúsági lap alapítói jogainak az átvétele alkalmával mutatkozott meg. E lapok alapítója a Vajdasági Képviselőház volt, ám – a VMSZ, a Vajdasági Szociáldemokrata Liga és a Demokrata Párt vezetőinek egy elvtelen megállapodását követően – a Vajdasági Képviselőház (2004. június 29-én) az alapítói jogokat átruházta a nem legális és nem legitim MNT-re.

– Józsa László az MNT elnökeként nem hallatta a hangját a nemzeti jellegű kilengésekkel kapcsolatban, amikor pedig politikai nyomást gyakoroltak rá, azt mondta, hogy a nemzeti tanács és ő ebben nem illetékesek. A magyarországi tankönyvek behozatalának kérdése mindmáig nincs rendezve. A hatalom mindhárom szférájának (igazgatás, igazságszolgáltatás, közszolgálatok) intézményeiben a foglalkoztatottak nemzetiségi összetétele mind rosszabb. Nem oldódott meg a gyarittabéi és a tordai általános iskolák kérdése (és az önálló szabadkai tanítóképzőből sem lett még semmi – B. A. megj.). Szabadkán továbbra sem adnak ki kétnyelvű, a magyar nyelv helyesírási szabályainak megfelelő anyakönyvi kivonatokat. Az MNT és elnöke évek óta semmit sem tett a vajdasági magyar nemzeti kisebbség munkaképes része általános műveltségének javítása érdekében – olvasható a civil szervezetek Rasim Ljajićhoz intézett levelében (amit a tájékoztató úgyszintén nem említ).

IV. INCIDENSEK

A minisztériumi információ negyedik (38 sorból és egy táblázatból álló) fejezetének a címe A magyar nemzeti kisebbség elleni incidensek.

A három alcímből álló rész (intézkedések, vizsgálatok és eljárások 2003-ban, valamint a 2004-ben és 2005-ben megtett intézkedések) az elején megállapítja, hogy „a magyar nemzeti kisebbség tagjai elleni 2003 és 2005 közötti incidensek 2004-ben voltak a legtömegesebbek”. Ezután a táblázat következik, amely ezeket az „incidenseket” számadatokban mutatja be:

A magyar nemzeti kisebbség elleni incidensek (2003–2005)

Az incidensek jellege	2003	2004	2005
1. Fizikai támadások	0	8	0
2. Verkedések	2	8	2
3. Katolikus vallási létesítmények rongálása	1	6	2
4. Katolikus temetők és keresztek rongálása és gyalázása	11	17	6
5. Parolák írása Jelképek rajzolása Pamflettek terjesztése	3	25	3
Összesen	17	62	13

4.1. „Jelentős eredmények”

– A Szerbia Belügyminisztérium a 2003. évi 17 incidens közül 11-et derített fel. Összesen 11 bűnvádi és egy szabálysértési feljelentés lett beadva. A 2003. évi veredésekben négy szerb és egy magyar nemzetiségű személy vett részt. A katolikus vallási objektum megrongálását két szerb és egy magyar nemzetiségű személy követte el. A katolikus temetők rongálásának és gyalázásának nyolc felderített esete közül hatban az elkövetők szerb nemzetiségűek, egyben szerbek és magyarok, egyben pedig magyar nemzetiségű személy volt az elkövető.

A magyarok ellen 2004-ben elkövetett incidensek miatt 28 esetben tettek bűnvádi feljelentést, további 20 esetben pedig a közrend és -nyugalom megsértése miatt szabálysértési feljelentésre került sor. A többi nemzethez tartozókat nem számítva, a bűncselekmények elkövetői között 11 szerb és 3 magyar, a szabálysértések elkövetői között pedig 39 szerb és 21 magyar volt. Ezek miatt az incidensek miatt Vojislav Koštunica szerb miniszterelnök 2004 szeptemberében találkozót tartott a Magyar Nemzeti Tanács képviselőivel és látogatást tett Vajdaság Autonóm Tartományban. A szerb képviselőház biztonsági és a nemzetek közötti viszonyokkal foglalkozó bizottságai 2004. szeptember 10-én együttes ülést tartottak Szabadkán.

A szerb kormány 2004. szeptember 17-én rendeletet hozott a Szerbiai Nemzeti Kisebbségügyi Tanács megalakításáról, amelynek az a feladata, hogy állandó kapcsolatban legyen a Szerb Köztársaság kormányának illetékes minisztériumai és a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsai között. Azokon az üléseken, amelyeket a Szerb Köztársaság és az Államközösség tisztségviselői a magyar nemzeti kisebbség és az illetékes tartományi szervek képviselőivel tartottak, közös megegyezés jött létre a feszültségek csökkentéséről és határozott intézkedések megtételéről a nemzeti jellegű incidensekkel kapcsolatos gyors eljárás indítására. Ezek a politikai, vizsgálati és bírósági intézkedések jelentős eredményeket hoztak, úgyhogy 2005 első nyolc hónapjában (a január–augusztusi időszakban) a Szerb Köztársaság Belügyminisztériuma a magyar nemzeti kisebbség elleni incidensek csökkenését állapította meg.

A 2005. év első nyolc hónapjában a magyarok elleni incidensek miatt négy bűnvádi és két szabálysértési feljelentés történt, azaz nyolc személy ellen, akik közül négy magyar, három szerb, egy pedig muzulmán nemzetiségű – olvasható a kisebbségi minisztérium tájékoztatójában.

4.2. „Számháború”

A vajdasági magyarok elleni incidensek – ahogyan a minisztérium nevezi – vagy atrocitások (ahogyan a közéletben meghonosodott) itt között számának nem sok köze van a valósághoz. Világosabban fogalmazva: sokkal több nemzeti jellegű incidens volt, mint ahányról az információban említés történt. (A Magyar Emberi Jogok Alapítvány / HHRF például a 2005. október 13-i európai uniós meghallgatáson 143 konkrét incidens körülményeit dokumentálta 2003 óta.)

Az esetek száma körüli probléma abból adódik, hogy ki mit tart nemzeti alapú jogsérelemnek. A hatalmi szervek csak a fizikai erőszakot tartják mérvadónak, amiből szintén akad bőven, az érintettek és a civil szervezetek viszont a zaklatások kategóriájába sorolják a sirgyalázásokat, a verbális támadásokat, a falfirkákat, a lelki nyomásgyakorlást is. Jellemző, hogy mindegyik hatalmi szerv más adatokat közölt. Az így kialakult „számháború” egyik célja, hogy elterelje a figyelmet a probléma lényegéről: az elkövetők felderítéséről és megbüntetéséről.

Az igazság az, hogy a kisebbségi jogsérelmek és a kisebbségek elleni támadások pontos számát – amelyek közül a legtöbb éppen a magyarok ellen irányult – senki sem tudja. Az emberek erről nem szívesen beszélnek, mert félnek. Az incidensek a nemzetek közötti viszonyok megromlásához és a nemzeti türelmetlenség különböző formái megnyilvánulásához is vezettek, különösen a fiatalok körében.

A kisebbségügyi minisztérium jelentéséből csak az tűnik ki, hogy a nemzeti vonatkozású esetek egy részét a rendőrség nem derítette fel. A felderített esetek többségében sor került ugyan bűnvádi vagy szabálysértési feljelentésre, de a tájékoztatóban még csak utalás sincs arra, hogy valamelyik elkövetőt meg is büntették volna. Külön kérdés, hogy az elkövetők ellen indítottak-e egyáltalán eljárást az okozott anyagi károk megtérítése érdekében.

A nemzeti alapú incidensek elkövetői elleni ítéletek elmaradása főként az ügyészségek és a bíróságok teljes hatékonytalanságára utalnak. Ennek kapcsán felvetődik a kérdés: mindez csak az igazságügyi szervek általános állapotát tükrözi-e, vagy valamilyen belső utasítás szerint jártak el?

Nem csoda, hogy a Civil Mozgalom, mely a Délvidéki Magyarok Ifjúsági Szervezete (DMISZ) és az Összefogás a Fennmaradásért szövetségeként jött létre, 2005. október 15-én mintegy 300 tiltakozó részvételével Szabadka főterén megszervezte az első tiltakozó megmozdulást a vajdasági magyarokat ért atrocitások ellen, „mert a szerb rendőrség és igazságszolgáltatás elbagatellizálja a magyarokat ért atrocitásokat”.

4.3. „Kettős mérce”

Azokban a nemzeti alapú esetekben, amelyekben a magyarok voltak az elkövetők, az ügyészség és a bíróság rendkívüli hatékonyságról, a kimondott ítéletek pedig a bírósági gyakorlatban nem tapasztalt szigorról tettek tanúbizonyságot. Úgy is mondható, hogy kettős mércét alkalmaztak.

Első példa: öt temerini fiatal 2004. június 26-án éjjel csúnyán megvert egy 38 éves, nőtlen újvidéki fiatalembert. A bírósági eljárást vidékünkön nem szokásos gyorsasággal lefolytatták és az újvidéki Kerületi Bíróság 2005. április 11-én a temerini fiatalok közül a legenyhébben büntetettet is 10 év börtönbüntetésre ítélte. (A pancsovai Kerületi Bíróság 2005 szeptemberében gyilkossági kísérletért egy férfira hét év hat hónap börtönbüntetést szabott ki).

Második példa: 2004. szeptember 28-án Ilija Nikolić és Čedo Ignjatović saját háza előtt elrabolta Bálint Attilát. Miután az autójukba kényszerítették, elvették tőle két mobiltelefonját, majd különös kegyetlenséggel megverték. Ezek után 15 000 dinár ellenében átadták Goran Cicónak és Goran Šaracnak, ők egy Vlado nevű személlyel együtt a Duna mellé, a Sodrosra vitték, tovább folytatták a verést, és közben halálosan megfenyegették. Végül meztelenül a Dunába kényszerítették, majd magára hagyták. A rendőrök félig eszméletlen állapotban találtak rá. Mindezt a sértett fivérének állítólagos 50 000 dináros drogadóssága miatt tették. A 2005. október 17-ére kitűzött bírósági tárgyalást immár harmadszor halasztották el, mert a szabadlábról védekező vádlottak nem jelentek meg. A tárgyalást 2005. december 15-ére halasztották.

Harmadik példa: Kovács Mátyást a zentai kaszárnyában 2005 júniusában két szerb nemzetiségű szobatársa annyira megverte, hogy el kellett távolítani a lépét. A történetből igazán csak szeptemberben lett hír, amikor egyes politikai pártok elkezdtek szellőztetni az ügyet. Június 24-én a községi ügyészség vizsgálati eljárást

indítványozott a két elkövető ellen, a főtárgyalást azonban csak augusztus 31-én tartották meg. Hogy az ítélethirdetésre mikor kerül sor, az még kérdés, és a közvélemény azt is kíváncsian várja, hogy milyen lesz.

Negyedik példa: a bánsági Beodrán 2005. július 24-én több helyi szerb fiatal kirángatta az autóból és összeverte Bálint Kornél szintén helybeli, huszonhárom éves fiatalembert. Az esetnek külön nyomatékot ad, hogy a súlyos testi sértéssel járó kilengés a falu szerb részében történt. Bálint Kornélt hozzátartozói két nappal később beszállították a nagybecskereki kórházba, és arccsonttöréssel kellett megműteni. A fiatalember személyesen tett feljelentést, és a nyomozók a kórházban is kihallgatták. Az információk szerint az egész falu tudja, ki volt a tettes, és a sértett vétkessége egyelőre kizárható. Az ügyben azonban eddig csak az első tárgyalást tartották meg.

4.4. A problémák lebecsülése

A kisebbségügyi minisztérium tájékoztatója továbbá arra enged következtetni, hogy az állami szervek – a világos jogszabályok ellenére – lebecsülték a magyarellenyes megnyilvánulásokat, és megpróbálták minimizálni, illetve más megfogalmazással „a szőnyeg alá söpörni”. Az állam logikája szerint ez érthető is, hiszen az Európába igyekvő Szerbiára nem vet kedvező fényt a kisebbségi jogok csorbitása és a kisebbséghez tartozó személyek zaklatása.

A hatóságok – a jelentésben említett találkozókön kívül – nem tettek kellő időben és határozott intézkedéseket a nemzeti alapú incidensek megszüntetése érdekében. Az ilyen incidensek kivizsgálására hivatott köztársasági bizottság (18 hónappal a létrehozására tett ígéret után) sem kezdte meg az érdemi munkát.

A nemzeti kisebbségi közösségek tagjai elleni támadások és a nemzeti viszonyokban beállt feszültségek növekedése végül arra késztette az Európai Uniót, hogy tényfeltáró küldöttséget küldjön Vajdaságba (2005. január 28–31.). Hogy a helyzet időközben sem sokat változott, mutatja az is, hogy az Európai Parlament Vajdaságra vonatkozó 2005. szeptember 29-i állásfoglalásában „mély aggodalmát fejezte ki az emberi jogok ismétlődő megsértései, valamint a jog és a rend Vajdaságban tapasztalható hiánya miatt”. Minderről azonban a kisebbségügyi minisztérium jelentése nem tesz említést.

A nemzetközi szervezetek közbelépése révén 2005-ben csökkent az incidensek száma a Vajdaságban, javult a rendőrség hatékonysága, és a hatóságok különféle szinteken egyre jobban összehangolják tevékenységüket az etnikai konfliktusok megelőzése végett. Továbbra is a legnagyobb probléma marad azonban az ügyészségek passzív hozzáállása, ami bátoríthatja a jogsértések elkövetőit.

V. MENEKÜLTEK

Az emberi jogi és kisebbségügyi minisztérium információja ötödik fejezetének a címe Menekültek Vajdaság területén. A fejezet mindössze 22 sorból és két táblázatból áll. Az egyik táblázat a menekülteknek a lakosságban való részarányát mutatja be azokban a községekben, amelyekben a magyarok vannak többségben, a másik pedig a többségében szerbek lakta községekben.

5.1. Menekültek Vajdaságban

– A menekültek a volt Jugoszlávia területén folytatott háborúk idején települtek le Vajdaság AT területén, éspedig 1996-ig, két spontán menekült hullámban, 1991-ben és 1995-től kezdve a Horvát Köztársaságból és Bosznia-Hercegovinából.

Vajdaság területére 186 463 menekült érkezett, ami a Szerbiába menekültek számának (379 135) 49,1%-át teszi ki. A 186 463 Vajdaságba menekült közül 172 726 szerb, 13 737 pedig más nemzetiségű.

Menekültek Vajdaság minden községébe érkeztek, és a Vajdaság AT-ba való jövetelük fő oka abban a tényben rejlik, hogy mezőgazdasági lakosságról van szó, akik közül soknak vannak rokonaik Vajdaság AT területén (amelyet a második világháború után részben a Horvát Köztársaságból és Bosznia-Hercegovinából kolonizált lakossággal telepítettek be). Vajdaság a Szerb Köztársaság legfejlettebb része, földrajzilag a legközelebb fekszik a Horvát Köztársasághoz és Bosznia-Hercegovinához, így világos, hogy ezek voltak azok az okok, amelyek a menekülteket a Vajdaságban való letelepedésre motiválták.

A menekülteknek Vajdaság AT területére való jövetele nem volt kihatással a magyar nemzeti kisebbség jogainak a megvalósítására, mert a Szerb Köztársaság jogrendjében, kivéve a nyelv és az írás hivatalos használatát, amelyet Szerbiában széles körben alkalmaznak, nincsen olyan kisebbségi jog, amelynek a megvalósítása a nemzeti kisebbségnek az összlakosságban való részvételétől függne. Mi több, a menekülteknek a többségében magyar nemzetiségű helyi önkormányzatokban való letelepedése kisebb volt, mint a szerb többségű önkormányzatokban való letelepedése – olvasható a minisztérium által készített anyagban.

Menekültek a magyar többségű községekben

Község	A menekültek száma	Menekültek részesedése (%)
Ada	309	1,63
Magyarkanizsa	288	1,05
Kishegyész	713	5,28
Óbecse	2489	6,07
Topolya	2775	7,26
Szabadka	9534	6,42
Zenta	249	0,97

Menekültek a szerb többségű községekben

Község	A menekültek száma	Menekültek részesedése (%)
Apatin	4 363	13,30
Indija (India)	10 444	21,05
Irig (Ürög)	1 870	15,17
Ruma	9 859	16,43
Sremski Karlovci (Karlóca)	1 675	18,95
Stara Pazova (Ópázova)	12 582	18,62
Újvidék – város	37 599	12,56
Zombor	11 912	12,25

5.2. Megváltozott nemzeti arányok

Vajdaságnak a 2002. évi népszámlálási adatok szerint 2,031 992 lakosa volt. A minisztériumi adatok szerint Vajdaságban 186 463, a becslések szerint pedig 250–300 ezer, túlnyomó többségben szerb menekült telepedett le ideiglenesen vagy tartósan. A nagy számú menekült (Vajdaság lakosságához viszonyítva 9,04%) jövelele jelentősen megváltoztatta nem csak a tartomány, de több olyan község és település nemzeti összetételét is, ahol addig magyarok laktak többségben. A menekültek számára – egyes nemzetközi szervezetek anyagi segítségével is – házakat építettek Apatin, Begaszentgyörgy, Temerin, Törökkanizsa stb. községben.

Ez szöges ellentétben van az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló – még a volt Jugoszláviában 2001. szeptember 1-jén hatályba lépett – Keretegyezményének 16. cikkével, miszerint „a felek tartózkodnak olyan intézkedések meghozatalától, amelyek a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által lakott területeken az arányokat megváltoztatják, és arra irányulnak, hogy korlátozzák azon jogokat és szabadságokat, melyek a jelen Keretegyezménybe foglalt elvekből származnak”.

A minisztérium állítása, miszerint Szerbiában – a nyelv- és íráshasználatot kivéve – „nincsen olyan kisebbségi jog, amelynek a megvalósítása a nemzeti kisebbségnek az összlakosságban való részvételétől függne”, egyszerűen tarthatatlan, mert a kisebbségi jogok összességükben és mindegyike külön-külön (a nyelv- és íráshasználat, az anyanyelven történő oktatásra való jog, a művelődési jogok, a közigazgatásban, az igazságügyi szervekben és a politikai döntéshozatalban való arányos részvételi jog) éppen a lakosságban való részarányuktól függ.

A tájékoztató szerzőinek az a megjegyzése pedig, hogy „a menekülteknek a többségében magyar nemzetiségű helyi önkormányzatokban való letelepedése ki- sebb volt, mint a szerb többségű önkormányzatokban való letelepedése” még cini- kusnak is mondható.

VI. KÖVETKEZTETÉSEK

A Rasim Ljajić vezette emberijogi és kisebbségügyi minisztérium által készített és itt részletesen bemutatott információból arra lehet következtetni, hogy a minisz- térium nem eléggé ismeri (vagy nem akarja ismerni) a vajdasági magyarság hely- zetét. Az is a kérdések közé tartozik, hogy a minisztériumnak van-e egyáltalán a ma- gyar nyelvet ismerő munkatársa.

Az információ azt a törekvést fejezi ki, hogy a vajdasági magyarság helyzetét minél kedvezőbb, mondhatnánk rózsaszín szemüvegen át mutassa be, amiből sem az államnak, sem a vajdasági magyaroknak éppen semmi hasznuk nincsen.

A minisztériumi szövegben valójában egyetlen olyan kérdés nem szerepel, amelynek a megoldását a vajdasági magyarság már hosszabb ideje joggal elvárja és követeli. Ezek közé tartoznak elsősorban a már felsorolt (minden szintű) oktatási, a nyelv- és íráshasználattal kapcsolatos problémák rendezése, a tárgyilagos és pártat- lan tájékoztatásra való jog biztosítása, a közigazgatási és igazságügyi szervekben és a parlamentben való arányos részvétel garantálása, valamint egy új, demokratikus

úton megválasztott nemzeti tanács felállítása és a kisebbségi autonómia megvalósítása stb. Nem esik szó a vajdasági magyarok gazdasági helyzetéről, milyen mértékben vannak jelen a foglalkoztatottak és a munkanélküliek között, és hogyan vettek részt a privatizálási folyamatban.

A államszövetségi szintű kisebbségi minisztérium a tájékoztatóban úgyszintén nem tér ki arra, hogy Szerbiának nincsen aktív kisebbségi politikája. Olyan vélemények is vannak, hogy Szerbia a kisebbségekkel úgyszólván nem is törődik, illetve ezt csak nemzetközi nyomásra teszi, mert „túlságosan el van foglalva Kosovóval és a háborús bűnösök önkéntes feladásával”. (A hágai nemzetközi törvényszékkel való együttműködés egyébként ugyanennek a minisztériumnak a hatáskörébe tartozik.)

Ezt az állítást támasztja alá az is, hogy Szerbiának nincsen kisebbségvédelmi törvénye, sem kisebbségi ügyekkel foglalkozó minisztériuma. A (2004. szeptember 16-án kormányrendelettel felállított) Köztársasági Nemzeti Kisebbségügyi Tanács – javaslattevő jellegénél fogva – ezeket nem helyettesítheti. (A rendelet megtalálható a következő web-oldalon:

http://www.srbija.sr.gov.yu/extfile/sr/11891/uredba_nacionalne_manjine33a_lat.doc).

A be nem tartott kötelezettségek közé tartozik továbbá a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény 18. szakaszában említett, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nemzeti, etnikai, vallási, nyelvi és kulturális sajátosságainak megőrzése, fejlesztése és védelme céljából, valamint a jogaik érvényesítésére hivatott Szövetségi Nemzeti Kisebbségi Tanács (amit talán az ilyen nevű köztársasági tanácsnak kellene helyettesítenie) megalakítása. Mind a mai napig úgyszintén nem került sor a törvény 20. szakaszában, a nemzeti kisebbségek társadalmi, gazdasági, kulturális és általános fejlődésének serkentésére beígért Szövetségi Alap létrehozására.

Végül az sem hagyható szó nélkül, hogy a vajdasági magyar pártok és a Magyar Nemzeti Tanács sem reagált a kisebbségügyi minisztérium által készített információra. Jó alkalom lenne ez arra, hogy a minisztérium rákényszerüljön egy valós adatokat és értékeléseket tartalmazó elemzés elkészítésére és végre hozzáfogjon a nyílt és megoldásra váró problémák listájának elkészítéséhez, valamint azok hosszabb-rövidebb határidőkhöz kötött megoldásához. Enélkül a problémák csak ismétlődni fognak – hatványozottabb szinten.

A MAGYAR ÉS DÉLSZLÁV NEMZETISÉGŰ ÁLTALÁNOS ÉS KÖZÉPISKOLAI TANULÓK OKTATÁSA ÉS NEVELÉSE A BÉKÉS EGYÜTTÉLÉSRE MEG EGYÜTTMŰKÖDÉSRE

A PROBLÉMA FELVETÉSE

Vajdaság iskoláiban, így a magyar tannyelvű iskolákban és tagozatokban is sok bizonytalanság, ingadozás és tanácstalanság tapasztalható az oktatói tevékenységben, de különösen a nevelőmunkában, amelyre a háttérbe szorítás is jellemző. Ebben az oktatásirányítás hiányosságai (is) tükröződnek, de tükröképei a társadalmunkban uralkodó állapotoknak, az oktatáshoz való társadalmi viszonyulásnak is.

Hiányoznak a megbízható támpontok, eligazodásul szolgáló elméleti tételek, irányvonalak és útmutatások az eredményes gyakorlati munkához.

Ugyanakkor az informatikai s fejlődőképes társadalom kiépítésének követelményei és a mi társadalmunkban bekövetkezett változások, fejlemények (a szocialista rendszer összeomlása, a titói Jugoszlávia széthullása), az elmúlt több mint másfél évtized tragikus fejleményei – a nacionalizmus, elsősorban a többségi nemzet nacionalizmusának fellángolása és az ebből eredő nemzetek közötti gyűlölködések és véres leszámolások – az iskolai oktatást és nevelést új kihívások és igen bonyolult feladatok elé állították. Az emberek szemében elmosódtak az ilyen fogalmak, mint a hazafiság, a testvériség-egység, a nemzeti érdek stb.

Ez az eszmei zűrzavar bizonyos fokig beleszövéődött az iskolai tantervekbe és tankönyvekbe, valamint az oktató-nevelő munka folyamataiba.

Ebben az eszmei-erkölcsi útvesztőben kell tehát elsődlegesen keresni és feltárni a tanulók tudatában és a velük együtt élő más nemzetek iránti viszonyulásukban bekövetkezett ferdülések, torzulások és az ezektől indított villongások, gyűlölködések, kilengések, testi leszámolások kútforrásait. Már sokan megállapították, hogy a nacionalizmus megnyilvánulásának minden fokozata a többnemzetiségű közösségekben káros és veszélyes. Hatósugaránál fogva természetesen a legveszélyesebb a többségi nemzet nacionalizmusa, különösen, ha az sovíniszta elemekkel töltődik fel. Ez nacionalista színezetű visszahatást válthat ki a nemzetiségeknél. Kialakíthatja, illetve erősítheti bennük az alacsonyabbrendűség érzését, és ez könnyen párosulhat a kilátástalanság érzésével. Ha ez a tanulói ifjúság soraiban elhatalmasodó érzéssé válik, következményei a kisebbségi lét fennmaradására, biztosítására és az itt maradásra szinte beláthatatlan következményekkel járhatnak. Ugyanakkor ők is, megfelelő oktatási-nevelési támpontok hiányában és különböző külső hatásokra, nacionalista befolyás alá kerülhetnek, ami esetleg meggondolatlan válaszlépésekre készítheti őket.

Nacionalista színezetű kilengések a többségi nemzethez tartozó tanulók részéről a magyar tanulók irányában az 1990-es években tartományunkban már több hullámban is jelentkeztek, de a 2003. év végén és 2004 folyamán már helyenként és időnként szinte ijesztő méreteket öltöttek (tudatosan kerülöm az ilyen megfogalmazást, hogy „elérték tetőpontjukat”).

Ezekre a meghökkentő jelenségekre kezdeti fázisukban az illetékes szervek – az oktatásirányítástól, az iskolaigazgatóságoktól kezdve, az egyes politikai szervezeteken át, egészen a belügyi szervekig és ügyészségekig – nem figyeltek fel kellő komolysággal és határozottsággal. Egyesek a sajtóban is igyekeztek a jelenségeket lekcisinyelni, egyéni túlkapaszkodásoknak, kilengéseknek, egymás közötti – nemzeti hovatartozástól független – leszámolásoknak minősíteni. Miközben minden érintett „fél”, melynek tennie kellett volna „valamit” a felderítésükre és megakadályozásukra, megkönnyebbült, amikor egy-egy ilyen erőszakhullám lecsendesedett.

Ma már a kérdés nemzetközivé tételének (is) köszönhetően és az életveszélyesség fajult leszámolások hatása alatt a hivatalos szervek, egészen a köztársasági kormányig és egyes politikuskig, nagyobb figyelmet szentelnek ezeknek a társadalmi tekintélyünk csorbulásának szempontjából is aggasztó jelenségeknek, ez a helyzet javulásához vezetett, csak senki sem tudja, hogy vajon átmeneti „szélcsendről” vagy végleges „elcsitulásról”, az agresszivitásra hajlamos ifjak megnyugvásáról van-e szó. A probléma hosszú távú és alapos megoldásának módozatai azonban még kezdeti fázisukban sem kerültek felszínre. Ilyenkor tartani kell attól, hogy a fél- vagy látszattmegoldások esetleg elhomályosítják vagy háttérbe szorítják ennek az igen összetett, rendkívül időszerű, meghatározott szempontból égető társadalmi és pedagógiai kérdéskörnek a szakmai és tudományos megalapozottságú kezelését és megoldását. Ez minőségileg új hozzáállást és eltökéltséget igényel. Mindenekelőtt bizonyos alapfogalmak és folyamatok tisztázására, megvilágítására van szükség.

MILYEN BELSŐ ÉRTELMI ÉS LÉLEKTANI FOLYAMATOK ÉS VÍVÓDÁSOK VEZETHETNEK A NEMZETEK KÖZTI ELLENTÉTEKHEZ ÉS KONFLIKTUSOKHOZ?

Az emberi személyiség kialakulásában több tényező és körülmény hatása jut ki-fejezésre. Legfontosabb szerepe a tudatos és tervszerű nevelésnek van, ami az iskolában folyik, de jelentős a szerepe a családi nevelésnek, a televízióknak, a kiadói tevékenységnek stb. A nevelés eredményeként a tanulóknak bizonyos álláspontok, magatartások, vélemények és viszonyulások alakulnak ki mások, a környezetükben élő emberek, embercsoportok, nemzeti közösségek iránt. Ezeket a tudomány *attitűdöknek* nevezi. Negatív (kellemetlen töltésű) és pozitív (kellemes, jó hatású) attitűdöket különböztet meg. Kialakulásuk szorosan kötődik a világnézet, az erkölcsi és nemzeti tudat formálásához, a társadalmi tudat megalapozásához. Mindez az oktatómunkára, az ismeretszerzésre alapozódik, de a nevelőmunka által válik a tanuló személyiségének szerves részévé. Rendkívüli jelentőségű, hogyan alakul a gyermek, majd az ifjú *viszonyulása* önmagához és másokhoz, a körülötte élő személyekhez (kortársaihoz, ismerőseihez). Mivel itt emberi kapcsolatok kialakulásáról van

szó, ezzel összefüggésben beszélhetünk a nemzetek közötti kapcsolatok, az egymáshoz való viszonyulások és egymás iránti magatartások kialakulásának fontosságáról soknemzetiségű közösségünkben. A gyakori ismétléssel, beidegződés révén kialakult tartós tulajdonságok, negatív vagy pozitív sztereotípiák jutnak ezáltal kifejezéshez. Ha egyeseknél a negatív tulajdonságok és helytelen viszonyulás kerül túlsúlyba, válik uralkodóvá előítéletek melegágyává, azoknál könnyen megnyílnak a gyűlölködés szelei és mindez a nacionalista töltésű kihívások, incidensek, bántalmazások ösztönzését szolgálhatja. Ezt a belső késztetést a külső tényezők – a társadalmi légkör, a törvényesség és a rendfenntartás szintje, a nemzeti kisebbségek helyzete stb. – fokozhatják, de gátolhatják is terjedését. Nálunk érdemes volna az előfordult nacionalista indíttatású kilengéseket e két tényező kölcsönhatásának szempontjából is behatóbban vizsgálni, tanulmányozni.

Bennünket nevelési szempontból és az iskola alapvető feladatkörének szemszögéből elsődlegesen a belső tényező, a belső indítékok kialakulása érdekel, a tanulások levonása és jövőbeli hasznosítása céljából.

- I. A vajdasági ifjak körében felfedett, illetve megtörtént nacionalista színezetű kilengések és bántalmazások az oktatásban és nevelésben rejlő legfontosabb kútforrásai és gyökerei

1. A tantervekben, különösen a történelemtanítás tanterveiben

Dr. Tóth Lajos Történelemtanításunk alappillérei (tantervei és tankönyvei) egy összehasonlító tükrében című monográfiájában (Újvidék, VMTT, 2003) a következőket állapítja meg: „A történelemtanítás általános iskolai tantervei egyrészt didaktikai-módszertani szempontból elavultak, másrészt kevés és kétesen beállított tananyagot tartalmaznak a magyarság történetéből. Az eléggé általános, ún. operatív (működési) feladatokban és tartalmakban kevésbé jutnak kifejezésre az itt élő nemzetek és nemzetiségek pozitív kölcsönhatásai, valamint az egymás múltjának megismerését és az erre épülő kölcsönös megbecsülést, továbbá a tanulók világnézetének és nemzeti azonosságtudatának kialakítását elősegítő törekvések. A délszlávokat általában mint a szabadság bajnokait, illetve mint elnyomottakat tüntetik fel, a magyarokat pedig többször mint hódítókat és elnyomókat. A közös harcukat a különböző hódítók (Bizánc, a török, az osztrák és a németek) ellen pedig nem tartalmazza kellőképpen. Így például az 1948–49-es magyar forradalmat és szabadságharcot főleg csak a vajdasági szerbek részvételeként öleli fel, és jelentőségét is csak a »népeink számára« tartalmazza (a tanterv kiegészítése ezt a hiányt a magyar nyelvű oktatás számára jórészt pótolja)” (17–20. o.) A történelemtanítás gimnáziumi tanterveiről a szerző hasonló észrevételeket fogalmaz meg, hasonló hiányosságokra mutat rá (26–28. o.)

2. A tankönyvekben

Milyenek lehetnek a történelemtanítás tankönyvei, amelyek az ilyen elavult és több szempontból is hiányos tantervek alapján készültek, és amelyeket azután magyar nyelvre is lefordítottak?. „Legnagyobb fogyatékoságuk a múltról és a dél-

szláv–magyar kapcsolatokról szóló fordítások, téves és félrevezető beállítások halmaza (amit a szerző sok konkrét példával támaszt alá), valamint a magyarság múltjának hiányos, fragmentális feldolgozása. Ezt a hiányt kívánták legalább részben pótolni az Ismeretterjesztő Füzetek kiadványaival, de ezek felhasználása iskoláinkban kisebb-nagyobb akadályba ütközött, és kevés magyar ajkú tanulóhoz jutottak el. A szerző könyvének „befejező üzenetében” (148–149. o.), és már az előző fejezetek összegezéseiben, konkrét javaslatokat fogalmaz meg a felfedett hiányosságok kiküszöbölésére, a történelemtanítás tanterveinek és tankönyveinek (valamint az ezzel kapcsolatos más kiadványok) gyökeres megújítására, továbbá a múltban létrejött délszláv–magyar érintkezési pontok, kapcsolatok, ellentétek és háborúskodások tudományos tisztázására, majd közös tantervek kidolgozására, valamint történelemtanításunk új, korszerűbb alapokra való helyezésére, különös tekintettel a nemzeti kisebbségek azonosságtudatának megőrzésére és az itt élő nemzetek és nemzetiségek sorsközösségére.

3. *Szakmai és külön nevelési szempontból szintén igen időszerű kérdés és feladat a magyar tannyelvű oktatásban alkalmazott magyar nyelv és irodalom, zenei és képzőművészeti nevelés, valamint a szerb nyelv tanterveinek összehasonlító elemzése és reformja.*

Itt abból kell kiindulni, hogy az anyanyelv tökéletes elsajátítása és a hozzá való ragaszkodás fennmaradásunk és fejlődésünk egyik legfontosabb alappillére. A gazdag magyar irodalomban, a zenei és képzőművészeti nevelésben – és az ezekhez kapcsolódó hagyományápolásban – szinte kimeríthetetlen nevelési lehetőségek rejlenek. Ehhez kellene megfelelő alapot és útmutatást nyújtani pedagógusainknak a korszerűbb tantervekben, tankönyvekben, szöveg- és dalgyűjteményekben, kézikönyvekben. Már évtizedekre visszatekintve nálunk sok bírálat és követelmény hangzott el, és fogalmazódott meg szakmai körökben is *a szerb nyelv tanításának rovására és annak korszerűsítésére a magyar nyelvű tagozatokban*. Aki megismeri ennek a tantárgynak az általános és középiskolai tanterveit, különösen a tankönyveit, lesújtóan teszi fel a kérdést – különösen vonatkozik ez a zömében cirill betűs, nehéz, hosszú szövegekkel (szemelvényekkel) teletűzdelt középiskolai tankönyvekre –, hogy lehet egyáltalán elvárni, hogy ilyen „alapkövek” lerakásával a magyar ajkú tanulók kellő szintet érjenek el a szerb nyelv elsajátításában, és hogy a szükséges érdeklődéssel és felelősséggel viszonyuljanak ehhez a tantárgyhoz. Mindezt sok esetben más negatív értelemben tetőzheti be a grammatizáló gyengébb tanár, akit nem is képesítettek arra, hogy a szerb nyelvet mint „nem anyanyelvet” tanítsa. Emellett senki sem ellenőrzi őt (persze, másokat sem) oktató-nevelő munkájában, de szakmai, főleg módszertani segítséget sem nyújtanak neki, legalább a továbbképzés keretei között. Miközben nap nap után különböző oldalról mutatnak rá annak szükségességére, hogy a magyar gyerekek és fiatalok minél tökéletesebben sajátítsák el a többségi nemzet nyelvét saját társadalmi érvényesülésük érdekében, semmi lényeges nem történik az állapotok (a feltételek) javítása céljából. Tehát ezen a téren is gyökeres javításokra, újításokra és megfelelő szemlélet kialakítására van szükség a pedagógusok, a tanulók és a szülők részéről egyaránt. Hasonló bíráló és serkentő

hozzáállásra volna szükség a szórványokban élő magyar tanulók *anyanyelvápolásával* kapcsolatban. Emellett arra kell törekedni, hogy minél több településen visszaállítsák a megszüntetett anyanyelvű oktatást, legalább az általános iskola alsó tagozataiban. A felsősök számára pedig gyűjtőiskolák létesítése jelenthetné a megoldást.

4. *Az oktató-nevelő munka folyamataiban* dől el, milyen mértékben és milyen szinten fektetik le a különböző nemzetiségű tanulóknál a békés és gyümölcsöző együttélés és együttműködés, valamint a tolerancia alappilléreit. Vagy az egymás iránti bizalmatlanság, gyanakvás és gyűlölet magvát hintik el bennük, amit a családi nevelés esetenként még „kiegészít”, a környezet hatása pedig megszilárdít, és tette készíti az ifjakat?

Az 1990-es évek eleje óta a tájainkon kiéleződött, a lelkekben és az anyagi javakban véghez vitt rombolások nagymértékben hozzájárultak az oktatás addig sem magas színvonalának süllyedéséhez, az oktatás és nevelés terén kialakult bizonytalansághoz, zűrzavarhoz. Ezek a visszahúzó és gátló erők és megváltozott körülmények a magyar nyelvű oktatásban is éreztették hatásukat. Következmenyképpen *a vajdasági magyarság számára hiányzik a színvonalasabb, hatékonyabb anyanyelvű oktatás*. Pedig éppen ilyen jó minőségű oktatásra lenne szüksége, hogy az fennmaradásának és fejlődésének zálogává váljék. Ennek szükségességére Németh László óta több más kiemelkedő magyar értelmiségi is rámutatott. Persze ez nem jelenti azt, hogy a magyar pedagógusok között nincs olyan, aki munkáját lelkiismeretesen végzi, törekedve a minél magasabb szint elérésére – az adott körülmények között – de olyanok is akadnak, akik a Comenius (tehát a XVII. század) előtti módszert – a diktálást, a tollbamondást – alkalmazzák a tananyag korszerű, a tanulók számára érthető, befogadó feldolgozása helyett. Közben iskoláinkban szaporodnak a korszerű tanítási eszközök (a számítógépek) és objektumok (laboratóriumok, kabinetek stb.). Hol kell keresni ennek a színvonalsüllyedésnek vagy -stagnálásnak, a legjobb esetben is csak kislépéses haladásnak az *okait, kiútforrásait?*

Elősorban a még mindig szigorúan központosított, Belgrádban összpontosított és szakmai-tudományos bázissal kevésbé rendelkező *oktatásirányításban*, amelybe Vajdaságot és vele együtt a nemzeti kisebbségek nyelvén folyó oktatás ügyét csak kismértékben és marginálisan vonták be. Kétséges, hogy a köztársasági oktatási és sportminisztérium hozzájárul-e megbízható visszajelzésekhez, információkhoz az iskolák működéséről, a tantervek alkalmazásáról, hiányosságairól, a tanítás színvonaláról, a tornyosuló nevelési problémákról és azok „kezeléséről”, megoldásáról. Feltehetően a minisztérium „kihelyezett tagozataitól”, amelyek messze elmaradnak az egykori községközötti pedagógiai intézetek tevékenységétől, színvonalától. Feltevéleik is sokkal szerényebbek, valószínűleg az irántuk támasztott elvárások is szerényebbek. Tanügyi tanácsosaik alig jutnak el az iskolákba, a pedagógusokhoz, így legtöbb esetben ott mindenki úgy találja fel magát, ahogy tudja vagy jónak látja.

Ez negatív értelemben egészíti ki az iskolák igazgatásából szinte kirekesztett *pedagógiai vezetést*, amely a vezetés minden főbb elemét felölelné: a szervezéstől, tervezéstől kezdve, az oktató-nevelő munkán s ellenőrzésén át az értékelésig. A fogyatékoságok kiküszöbölését és a fejlesztést azután erre lehetne alapozni. Ma

majdnem minden általános és középiskolánkban működik iskolapedagógus vagy iskolapszichológus. Az oktatással megbízott iskolaigazgató vagy igazgatóhelyettes ezekben a vezetési folyamatokban rájuk (is) támaszkodhat. Kíváncsinos volna, hogy iskoláinkat a pedagógia szellemében, a jól működő iskola követelményeinek megfelelően irányítsák és fejlesszék. Hiányának komoly következményei lehetnek:

- *a tantestületi munkában, nevelőtestületi feladatkörének kiiktatásában vagy „leegyszerűsítésében”* (érdekes volna tanulmány tárgyává tenni, hányszor és milyen hozzáállással kerültek iskoláinkban a tantestületi üléseken szakszerű megvitatásra oktatási és nevelési kérdések);

- *az osztályfőnöki tevékenység leszükitésében:* az osztályfőnök nevelői, koordinátori és andragógiai (a szülőkkel való együttműködési) szerepkörének gyakran formális s felszínes tevékenységgé történő lesüllyesztésében (egyes iskolákban az osztályfőnöki órát nem is iktatják be az órarendbe);

- *a pedagógusi szakaktívák működésének leszükitésében vagy elmaradásában;*

- *a tanulói szakkörök, ifjúsági középiskolai szervezetek, tribünök munkájának elhanyagolásában,* ami sok esetben a tanári segítség elmaradására vezethető vissza. Összefoglaló jelenséggént említem *a pedagógiai kisebb vagy nagyobb méretű mellőzését, „kiiktatását” egyes iskolák életéből és munkájából.* Minden pozitív eltérés kivétel a felsorolt hiányosságoktól ösztönzésül szolgálhatna a lemaradókra. Manapság érezhetően hiányzik az iskolaigazgatók (osztályfőnökök stb.) képesítése, illetve továbbképzése az oktatással és neveléssel kapcsolatos feladatkörük betöltésére. De az ilyen jellegű követelmények is ritkán fogalmazódnak meg az oktatásirányítás részéről. Átfogó kutatásokra is szükség volna a helyzet egzakt, tárgyilagos felmérése céljából.

LEGÚJABB FEJLEMÉNYEK A MAGYAR TANNYELVŰ OKTATÁSBAN

Bár az utóbbi években középiskolai fokozaton két magyar tannyelvű tehetséggondozó gimnázium létesítésével, a szakközépiskolai hálózat némi bővítésével és az anyaországból való tankönyvbehozattal (ami továbbra sem zökkenőmentes) kisebb mértékű javulás tapasztalható az iskolahálózat és a tankönyvellátás terén. A jelenlegi oktatási hálózat azonban továbbra sem teszi lehetővé a magyar ajkú gyerekek és fiatalok teljes felölelését az anyanyelvű oktatással. A magyar szülők körülbőlül 20%-a gyermekét szerb általános iskolai tagozatra íratja. Középiskolai fokozaton a magyar nemzetiségű tanulók 20%-a részesül anyanyelvű oktatásban, a felsőoktatásban pedig a magyar hallgatók vajdasági aránya 7 százalék körül mozog. Továbbra is nagy a *tanárhiány*, és ennek enyhítésére még mindig nem alakult meg az önálló szabadkai magyar tanítóképző kar, amely hozzájárulhatna ennek a hiánynak a viszonylagos enyhítéséhez, azzal, hogy a tanítóképzés keretébe beillesztenék az egyszakos általános iskolai tanárképzést. Ezekre és más fogyatékosságokra és problémákra rámutatott az Európai Parlament vajdasági tényfeltáró bizottsága, sikraszállva a vajdasági magyarsággal szemben alkalmazott diszkriminációt akadályozó erőfeszítések fokozásáért, valamint a kisebbségek védelmét javító intézkedések bevezetéséért.

Mindez arra utal, hogy a nemzeti egyenjogúság és egyenrangúság nem valósul meg teljes következetességgel nálunk az oktatás terén sem, ami a hátrányos megkülönböztetés egész sorát vonja maga után a magyar ajkú tanulók egy részének teljesebb kibontakozása és iskoláztatása terén.

Új hozzáállásra és új viszonyok kialakítására van szükség, hogy tanulóinkat eredményesen készítsük fel a békés együttélésre és a toleráns viselkedésmódra, és sikeresen tápláljuk beléjük az *empátiát*: a mások, így más nemzetiségű személyek helyzetébe, gondjaiba, érzelmvilágába való *beleélés képességét*, ami megkönnyíti a mások cselekedeteinek, álláspontjainak *a megértését*. Elsődlegesen a többségi nemzet fiainál kellene ezt a képességet, személyiségjegyet kifejleszteni, de ez az igény a kisebbségekre is vonatkozik.

A probléma megoldásához vezető irányelvek:

- a nemzeti egyenjogúság és egyenrangúság elve;
- a pozitív megkülönböztetés elve a nemzeti kisebbségek iránt;
- a kölcsönös bizalom, tisztelet és megbecsülés elve;
- a szolidaritás elve, amely magában foglalja az összetartást, a közösségvállalást, az egymásért érzett felelősséget, a segítőkészséget s együttérzést;
- az empátia kialakítására és fejlesztésére irányuló törekvés.

Ezeknek az irányelveknek kellene áthatniuk erőfeszítéseinket, amelyek a kitűzött célok eléréséhez vezetnek.

II. Konkrét javaslataink a szükséges feltételek létrehozására a megindítandó akciók, változások terén

1. *A megfelelő légkör kialakítása iskoláinkban*; ennek legfőbb szorgalmazója és hordozója a hivatása magaslatán álló iskolaigazgató, a tantestületre, az iskolaszékre és a szülők tanácsára támaszkodva.

A két tanítási nyelvű iskolák fenntartásának és működésének akkor van értelme és megokoltsága – de lényegében ez minden vajdasági általános és középiskolára is vonatkozik –, ha ezt a kérdést és az ebből eredő feladatokat képes mindenekfölött pedagógiai szempontból helyesen „kezelni” és elfogadhatóan megoldani.

2. *Az iskolán belül hozzálátni az érvényben levő tantervek és tankönyvek* ilyen szempontú, elsősorban a nevelés követelményeit figyelembe vevő, de a tanulók fejlettségi fokát, befogadóképességét is akceptáló *elemzéséhez* és korrigálásához (mit kell kihagyni, rövidíteni, mit beiktatni, megváltoztatni, átdolgozni). Ezt a felelősségteljes munkát elsősorban a szakaktíváknak kell elvégezniük iskolai vagy közösségi szinten. Ez egyben maga után vonná a pedagógusok és a tanulók tehermentesítését is a túlméretezett, felesleges tényanyagtól. Ezt követően a tanítókra és a szaktanárookra vár a feldolgozandó tananyag ésszerű kiválasztása.

Az új, korszerű tantervek és tankönyvek koncepciójának a kidolgozása és megvalósítása a *köztársasági és tartományi oktatási tanács* és a szakszolgálatok hatáskörébe tartozik. Ezeket a folyamatokat is haladéktalanul meg kell indítani, illetve gyorsított ütemben folytatni, a tudományos erők bevonásával. Példaként említem,

hogy semmiképpen sem lehetünk elégedettek az elmúlt két-három évben kiadott és magyar nyelvre is lefordított történelemtankönyvekkel az általános iskola 8. és a gimnázium IV. osztálya számára. Ezekbe beiktatták ugyan a magyar függelék, amely nem kerül meg a nemrég még kényes kérdésnek tartott trianoni békeszerződést, az 1944 végén a vajdasági magyarságon elkövetett atrocitásokat, a világtörténelmi jelentőségű 1956-os magyar forradalmat és szabadságharcot stb. Ezt feltétlenül pozitív változásnak tartjuk, azonban azt is szükségesnek tartanánk, hogy ebből a függelékéből (esetleg rövidített változatából) a délszláv nemzetiségű tanulók is megismerkedhessenek és más jelentős történelmi eseményekkel, sorsfordulókkal is.

3. *A tanítás folyamataiban* is komoly változásokra van szükség elsősorban az elavult mozzanatok (megoldások) kiiktatása és a korszerűbb elemek (módszerek, munkaformák eszközök) bevonása, alkalmazása és a pedagógus–diák-viszony új alapokra való helyezése céljából.

Törekvéseink egyik súlypontja a *nevelőmunka hatásának fokozása* már a tanítás folyamataiban. Ez egyben az oktató-nevelő munka egységének helyreállítását is jelenti. Alapvető elvárás minden tantárgy oktatásában minden pedagógustól, az oktatás minden fokozatán, hogy vállalja és teljesítse nevelői feladatkörét. Ez az egyes tantárgyak jellegétől és a tanulók fejlettségi fokától függően változó. A tanulók tudatának formálásában, világnézetének kialakításában, a felsorolt attitűdök megalapozásában és fejlesztésében a történelem- és az irodalomtanításnak van a legjelentősebb szerepe és a legtöbb lehetősége. Ezt a középiskolákban a pszichológia, szociológia és a filozófia tanulása szerencsésen egészítheti ki és emelheti magasabb szintre.

Manapság még a nagy horderejű európai integrációs folyamatok hatása alatt sem került a történelem szemetesládájába a *nemzeti tudat kialakításának jelentősége* és az ezzel járó nevelőmunka megszervezése. Különösen fontos ez a nemzeti kisebbségek, így a vajdasági magyarság számára is. Gyökerei évezredes nemzeti küzdelemben, múltjának és nemzeti értékeinek ismeretében rejlenek, tehát az *önismeretben, a nemzethez való kötődésben és az iránta érzett felelősségben jut kifejezésre*. Hozzájárul múltunk és jelenünk tisztán látásához, és elősegítheti sorsunk irányítását a jövőbe látás segítségével, önerőnkre is támaszkodva.

Kialakításának buktatói és veszélyei a túltengésekben, tévedésekben juthatnak felszínre; a saját nemzet hamis eszményítésében, a róla alkotott hamis képben, az öntömjénezésben, önimádatban nyilvánulnak meg, amitől például Ady Endre annyira óvta a magyarságot (tanulságos volna ilyen jellegű vizsgálatot végezni a tanulóknál mindkét nyelven). Ha ezek a hamis állásfoglalások és viszonyulások jutnak túlsúlyba a felnövekvő nemzedékekben (meg a felnőttekben), fennáll a veszélye annak – és erre körülöttünk az elmúlt másfél évtizedben akadt elegendő elrettentő példa –, hogy a nemzeti tudat kialakítására tett erőfeszítések a maguk negatív végletébe csapnak át: a nacionalizmus kialakításának és fokozásának válnak a melegágyává. Ez bizonyos fókig szükségszerűen szellemi vaksághoz és bénuláshoz vezet, ami együtt jár a más nemzetek alábecsüléséhez, és szinte kizárja a tolerancia elvének és az empátiának az érvényesítését.

Az ilyen veszélyek felbukkanását iskoláinkban csírájukban kellene felfedni és a nevelés eszközeivel ellensúlyozni, majd elfojtani, illetve jobb irányba terelni (történelemtanításról szóló könyvem II. részében ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozok (150–170. o.).

4. *Kinek, illetve mely iskolai szerveknek kell ezekkel a kérdésekkel foglalkozniuk?* Elsősorban a *tantestületnek*, az iskolaigazgató (vagy a helyettese) irányításával. A tantestület hatáskörébe tartozik, hogy megoldást keressen a felmerülő, felfedett oktatási és nevelési kérdésekre a hibák, mulasztások kiküszöbölése céljából és az egységes, összehangolt fellépés érdekében. Ezek közé tartoznak az itt taglalt tanulói erőszakoskodások, leszámolások. Az indítékok felfedése és az elkövetett, gyakran nacionalista színezetű támadások, túlkapások körülményeinek felderítése nélkül lehetetlen megfelelő, hatékony megoldást, orvoslást találni. A szükséges információk beszerzése és ismertetése az iskolaigazgató hatáskörébe tartozik, de ebben komoly szerepet vállalhat az *iskolapedagógus és -pszichológus is*. Sőt összetettebb, bonyolultabb esetekben szóba jöhet a bizottsági vizsgálódás is. Természetesen ez az eljárásmód más jellegű oktatási és nevelési kérdések megoldásánál is alkalmazható, mint ahogy az iskolai szakszolgálatokra más feladatok is hárulnak. Végezhetnek közvélemény-kutatást a tanulók, a szülők és a pedagógusok körében, és vállalhatják például az ilyen és hasonló incidensekbe belekeveredett tanulókkal a huzamosabb ideig tartó egyéni foglalkozást.

Jelentőségénél fogva külön kitérek az *osztályfőnök nevelői szerepére*. Nagy szükség mutatkozik az osztályfőnöki tevékenység és az osztályfőnöki óra súlyának, tekintélyének a visszaállítására. Éppen ezeken az órákon nyílik gyümölcsöző lehetőség – talán egyesek éltek is vele – az említett kilengések, erőszakoskodások megvitatására és értékelésére a falfirkáktól kezdve a temetőgyalázáson át egészen a magyarverésekig, valamint az egyes fogalmak tisztázására (agresszivitás, szolidaritás stb.). Emellett, az osztályfőnök szerepkörébe tartozik a tanulókkal folytatott négy szemközti bensőséges, őszinte beszélgetés; ezáltal eljuthatna az elítélendő cselekedeteik indítékaihoz. Ugyancsak neki van alkalmja a szülőkkel való együttműködés keretében a tagozati szülői értekezleteken mindezt megvitatni, továbbá a szülőket tájékoztatni a tantestület véleményéről és ezzel kapcsolatos határozatáról. Ezáltal pozitív hatást gyakorolhat a családi nevelésre, de hasznos vélemények és javaslatok is elhangozhatnak – megfelelő légkörben – a szülők részéről az egyes problémák megoldására.

5. *A tanulói szakkörök és középiskoláinkban az ifjúsági tribünök felújítása, illetve megszervezése.* Ezeken megfelelő alkalmat és légkört lehet teremteni, többek között a felsorolt „kényes”, de annál időszerűbb kérdések megvilágítására, nyílt tisztázására, valamint a pozitív példák bemutatására. A szakköri munka nagyszerűen egészítheti ki a tantermekben folyó oktató-nevelő munkát, és teheti az irodalmat, a történelmet és más tantárgyakat is vonzóbbá a tanulók számára. Középiskoláinkban pedig sor kerülhet a nacionalizmushoz, sovinizmushoz, fajgyűlölethez hasonló fogalmaknak és jelenségeknek, következményeinek, valamint a nemzeti egyenjogúságnak, a tolerancia megvalósulásának, a nemzeti kisebbségek társadalmunkban való helyzetének stb. tisztázására, megvitatására.

A nemzetek és nemzetiségek közötti békés és gyümölcsöző együttélés feltételeinek biztosításához, az egymás iránti megbecsülés és türelem kialakításához és fejlesztéséhez eredményesen járulhatnak még hozzá:

- az iskola által szervezett közös kirándulások, sportversenyek és egyéb vetélkedők, valamint az iskolai ünnepélyek, ha azok szervezettségükkel, tartalmukkal, kivitelezésükkel és légkörükkel ezt a célt szolgálják.

6. *Az iskolavezetők és a pedagógusok felkészítése az itt vázolt feladatok és nevelési feladatkörök megvalósítására.* Az eddigi és a jelenlegi magyar nyelven folyó pedagógustovábbképzés a minisztérium és a vajdasági magyar pedagógus-egyesületek szervezésében csak részben vagy csekély mértékben felel meg ezeknek az elvárásoknak és követelményeknek. Ezért halaszthatatlan a továbbképzés új alapokra helyezése, illetve kibővítése:

- az iskolaigazgatókat és helyetteseiket képezni a pedagógiai vezetésre,
- az iskolapedagógusokat és -pszichológusokat, óvónőket, tanítókat és a tanárokat pedig együttesen és szakok szerint felkészíteni nevelői feladatkörük teljesítésére, ezen belül a kiemelt időszerű nevelési problémák megoldására és a nemzetek közötti békés és építő jellegű együttélés, tolerancia és együttműködés szellemének kialakítására tanítványaikban. Az osztályfőnökök továbbképzését külön programok szerint szervezni.

Összességképpen megállapíthatjuk, hogy iskoláink és pedagógusaink nagyon időszerű és megkerülhetetlen feladatok előtt állnak, amelyek teljesítése kellő eltökéltséget, kitartást, szervezettséget és összehangolást igényel az iskolákon belül, az egész magyar, délszláv és más nyelvű oktatás felölelésével. Az oktató-nevelő munkának minden szervezeti formájában mindig szem előtt kell tartania, hogy céljaink elérését csak az egymás múltjának és nemzeti értékeinek kölcsönös megismerésére, megbecsülésére s tiszteletére és a kölcsönös bizalomra alapozva lehetséges megvalósítani. Ez magában foglalja a nemzeti egyenrangúság és esélyegyenlőség megvalósítását a társadalmi élet és a munka minden területén, valamint a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogainak teljes tiszteletben tartását, az önkormányzati jogok érvényesítését.

A hittan, a vallásos nevelés az iskolákban, valamint az ifjúság és a gyermekek bekapcsolódása az egyházi gyermek- és ifjúsági szervezetek munkájába szerencsésen egészítheti ki az iskolai nevelést, hirdetvén és terjesztvén az emberek közötti szeretetet, részvétet, könyörületet és megbocsátást.

Mindezek a törekvések, megindítandó akciók és folyamatok eredményesen illeszthetők bele az iskola sok más, szintén időszerű nevelési feladatkörébe nevelőmunkájába. Mindez együttvéve a jövő nemzedékeit terveszerűen, hatékonyan előkészítené és felkészítené jövőbeli helytállásukra, boldogulásukra.

Simon Attila

A HATÁRON TÚLI MAGYAR TUDOMÁNYOS KÖNYVKIADÁS HELYZETE

A határon túli magyar tudományos könyvkiadás helyzete című nemzetközi konferenciára 2005. november 7-én, a magyar tudomány ünnepe alkalmából került sor a szlovákiai Komáromban. A konferencián öt országból mintegy ötven fő vett részt, akik a határon túli magyar tudományos intézményeket, a határon túli magyar könyvkiadókat, az egyetemeket és egyetemi karokat, az MTA különböző intézményeit és más meghívott intézményeket képviselték.

A konferenciát, amelyet a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Magyar Köztársaság pozsonyi nagykövetsége szervezett, Berényi Dénes, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának elnöke, Albert Sándor, a Selye János Egyetem rektora és Öllös László, a Fórum Kisebbségkutató Intézet elnöke nyitotta meg. Az MTA főtitkárának, Meskó Attilának a konferencia résztvevőihez intézett üzenetét Szarka László, az MTA KI igazgatója olvasta fel.

A konferencia első részében a Fórum Kisebbségkutató Intézet által kiadott *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás* című könyv bemutatójára került sor. A szlovákiai, ukrainai, romániai, szerbiai, horvátországi és a szlovéniai magyar tudományos könyvkiadásnak a rendszerváltás utáni történetét és a legfontosabb társadalomtudományos kiadványok bibliográfiáját összefoglaló kötetet Berényi Dénes méltatta. Ezt követően a kötet jelen lévő szerzői (Gábrity Molnár Irén, Göncz László és Liszka József), valamint a könyv szerkesztője (Simon Attila) mondta el véleményét a tudományos könyvkiadás helyzetével kapcsolatban. A konferencia első felét a kiadvánnyal kapcsolatos vita zárta.

A konferencia második felében a résztvevők két szekcióban folytatták a munkát. A határon túli tudományos könyvkiadás és könyvterjesztés szekcióját Hodossy Gyula, a Lilium Aurum Könyvkiadó igazgatója vezette. A Kárpát-medencei hálózatszerű tudományszervezés témájával foglalkozó szekció Szarka László vezetésével folytatott vitát. A szekcióvitát követően azok vezetői a konferencia plénuma előtt számoltak be a vita tapasztalatairól és a szekcióban született javaslatokról. Ezek a következők:

Könyvkiadás és könyvterjesztés szekció:

- a. Javítani kell a kutatók és a tudományos műhelyek és a könyvkiadók kapcsolatát. Fontos lenne, hogy a tudományos kiadványok ne magánkiadásban jelenjenek meg, hanem a nagyobb kiadóknál, mert így könnyebben eljuthatnának a

célközönséghez. Optimális az lenne, ha a tudományos műhelyek és a kutatók a tudományos kutatómunka kezdetétől fogva kapcsolatban állnának a potenciális kiadóval, és az a kutatás eredményeit megjelentetné.

- b. Az MTA által kiírt kutatói pályázatok közül (Domus Hungarica, Határon Túli Magyar Tudományos Kutatások [HTMTK] ösztöndíjprogram) egy részt a pályázatokból támogatott kutatási eredmények megjelentetésére kellene szánni. Ezt a tudományos munkákat megjelentető kiadók pályázhatnák meg.
- c. Az informatikai tárca támogassa a határon túli magyar könyvkiadók weboldalainak elkészítését s azt, hogy a határon túli magyar tudományosság eredményei is felkerüljenek a világhálóra!
- d. Az Illyés Közalapítvány keretében a határon túli magyar közkönyvtárak támogatására szánt 50 millió Ft-os keret arányszámaát át kell alakítani, mivel a jelenlegi rendszer szerint a könyvtárak ennek az összegnek csak a 10%-ért vásárolhatnak határon túli magyar kiadványokat, míg az összeg 90%-a a magyarországi kiadókhöz kerül. Szintén fontos lenne, hogy a magyarországi közkönyvtárak is kapjanak támogatást határon túli magyar könyvek beszerzésére, legalábbis a nekik juttatott könyvbeszerzési támogatásból egy bizonyos százalékot kötelezően a határon túli magyar könyvek vásárlására fordítsanak.

A tudományszervezéssel foglalkozó szekció javaslatai a következők voltak:

- a. A kisebbségi magyar tárgyú kutatásokban az egy országra, egy kisebbségi magyar közösségre fókuszáló projektumok mellett kezdettől fogva legitim törekvés a több közösségre kiterjesztett összehasonlító vizsgálat, kutatási projektum. Ezek az eddig szinte kizárólag Magyarországról kezdeményezett vizsgálatok az intézményesültség, a megrendelői, szakmai és pénzügyi háttér adottságaira visszavezethetően általában valamely magyarországi intézmény irányítása alatt folytak. Javaslát: Az ilyen jellegű kutatásokat több központból, tematikusan elosztva kellene koordinálni a jövőben, esélyt adva a határon túli kutatóközpontoknak is a fejlődésre.
- b. Az egyes régiókban mára a tudományos intézményesültség alapjai többé-kevésbé már kialakultak. Ahhoz, hogy ezek az intézmények eredményesen tudjanak együttműködni, hálózatszerű kapcsolataik tényleges tartalommal telítődjenek, elengedhetetlenül fontos lenne egyfajta koordinált, az adott régiók magyar közösségének érdekeit szolgáló tudománypolitika kialakítása.
- c. A kisebbségi tárgyú kutatások szükségképpen nemzetközi keretek közt folynak. A társadalomtudományi kutatási programokban a centralizált, megosztott, egyéni meghívásos, kihelyezett, hálózati, párhuzamos stb. modellek egyformán lehetségesek. Ezek a kutatás témájától, a résztvevők érdekeltségi viszonyaitól, az együttműködési készségtől függően alakulnak, s aligha lehet egyetlen modell mellett magunkat elkötelezni.
- d. A hálózati logikához alapvetően a magyarországi intézmények együttműködési készségére, a kutatási tervek összehangolására, az általuk megpályázott kutatási támogatások arányos megosztására, a határon túli magyar tudományosság intézményesítésére, illetve a már működő intézmények együttműködésére, szakmai autonómiájának tiszteletben tartására van szükség.

- e. A magyarországi egyetemi, akadémiai és alapítványi intézetek és a kisebbségi magyar közösségek kutatásával foglalkozó nem magyarországi intézmények (Somorja, Dunaszerdahely, Komárom, Kolozsvár, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Nagyvárad, Beregszász, Szabadka, Újvidék, Lendva stb.) együttműködése eddig bilaterális intézményközi megállapodásokra, illetve projekt típusú együttműködésre épült. Meg kellene próbálni összehangolni az együttműködést olyan közös kutatási program kidolgozásával, amely alkalmas lehetne az együttműködés intézményi hátterének megerősítésére, az eddigi egyoldalúságok, félreértések kiküszöbölésére.
- f. Ez lehetővé tenné a szűkös magyarországi támogatási források tervezhetőbb, szakszerűbb és célszerűbb felhasználását.
- g. A kisebbségi magyar tudományos intézményrendszer működtetésében és tudományos kutatásaik finanszírozásában nagyobb szerepet kell szánni az adott országok és az EU költségvetésének. Ezért törekedni kell arra, hogy az egyes országok nemzeti fejlesztési terveiben (regionalizmus, munkaerő-piaci érvényesülés stb.) a mainál sokkal erőteljesebben megjelenjenek a magyar érdekek, s így a 2007 és 2013 közötti időszakban ezekből is megfelelő szintű támogatást lehessen biztosítani.
- h. A HTM ösztöndíjprogram és a Kisebbségkutató Intézet kezdeményezi, hogy januárban kerüljön sor egy olyan találkozóra, amelyre az önálló szakértői munkatársi körrel, költségvetéssel és kutatási tervvel rendelkező, az együttműködésben érdekelt magyarországi és határon túli intézmények vezetői kapnának meghívást. Ez a fórum alkalmas lehet a Komáromban elkezdett beszélgetés folytatására, s elindíthatja egy Kárpát-medencei szintű magyar tudományos stratégia kidolgozását.

A konferencia rendhagyó záróakkordját Kontra Miklós *Sült galamb?* című könyvének a bemutatója jelentette. A határon túli magyar egyetemi oktatás nyelvpolitikájával, az egynyelvű, illetve a többnyelvű egyetemek kérdéseivel foglalkozó tanulmánykötetet maga az összeállítója mutatta be.

A jól sikerült konferenciát kellemes fogadás zárta, és további lehetőséget nyújtott a résztvevők közötti eszmecserére.

A konferencia résztvevőinek a visszajelzései szerint a rendezvény sikeres volt. Egyrészt lehetővé tette, hogy a határon túli magyar tudományosság is méltó módon ünnepelje meg a magyar tudomány ünnepét, másrészt szakmailag is értékes párbeszédet tett lehetővé a témában érdekelt szakemberek között. Az sem elhanyagolható, hogy a konferencia ideje alatt lehetőség nyílt a személyes kapcsolatok ápolására és bővítésére, ami nélkül az egyetemes magyar tudományosság korántsem lehetne olyan sikeres, mint amilyen.

Németh Ferenc

A LÉTÜNK FOLYÓIRAT MINT A VAJDASÁGI MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG EGYIK MŰHELYE*

A Létünk negyedévenként megjelenő vajdasági magyar folyóirat, amely sokszínűsége törekszik, és nyitott mind a Szerbia és Montenegró-i, mind az anyaországi témák, munkatársak felé. Ezt a sokszínűséget kívánja megjelenésének 35. évében is megőrizni, fejleszteni.

1971. június 28-án alapította az akkori Szocialista Szövetség Vajdasági Választmánya, azzal a céllal, hogy ösztönözze a magyar nyelvű tudományos alkotómunkát. Magyarán, hogy közlési teret nyisson a Vajdaságban működő magyar tudósoknak, kutatóknak, egyetemi tanároknak, a reál- és humán tudományok művelőinek, de másoknak is. Így indult el alcímében pontosítva, hogy a társadalom, a tudomány és a kultúra tárgykörébe tartozó témákkal kíván foglalkozni.

Első főszerkesztője Rehák László egyetemi tanár, a politikai tudományok doktora, szociológus és pedagógus volt, aki csaknem két évtizedig, 1971-től 1990-ig állt a lap élén és alakította annak arculatát. Őt Várady Tibor jogászprofesszor, a nemzetközi jog európai hírű szakembere követte a szerkesztői székhelyben, és egy évtizeden át istápolta a folyóiratot. Várady Tibor főszerkesztősége idején, 1992 és 1997 között, a Létünk szerkesztői teendőit Faragó Kornélia egyetemi tanár, kritikus, tanulmányíró és pedagógus végezte. 2000-től 2003-ig a folyóirat élén Fehér Kálmán költő, műfordító és diplomata, az egykori Jugoszlávia bangladesi nagykövete állt. 2004 óta pedig Németh Ferenc tölti be ezt a posztot.

A Létünket a szerbiai kultuszminisztérium is felvette a tudományos folyóiratok jegyzékébe, interneten is elérhető (www.forumliber.co.yu), megjelenését pedig a Vajdasági Oktatási és Művelődési Titkárság, a Nemzeti Kulturális Alapprogram és az Illyés Közalapítvány támogatja.

Az utóbbi harminc-egynéhány évben a szerkesztőtől függően változott a folyóirat arculata is. A Létünk néprajzi, szociográfiai és demográfiai pályázatokat hirdetett, azzal a szándékkal, hogy ösztönözze a tudományos alkotómunkát. Amellett jogi, néprajzi, tanügyi, szociográfiai, művelődéstörténeti és helytörténeti tanulmányokat, szakmunkákat közölt, azon fáradozva, hogy a vajdasági magyarság tudományos alkotóműhelyévé váljon. Az elmúlt három évtizedben több kiváló kutató, pedagógus, egyetemi tanár és közéleti személyiség publikálta itt munkáit. A már említett

* A 2005. november 7-én Komáromban megtartott tanácskozássra készült beszámoló

szerkesztők mellett Jung Károly, Csehák Kálmán, Végel László, Major Nándor, Virág Gábor, Kalapis Zoltán, Bozóki Antal, Nagy Abonyi Ágnes, Szőke Anna, Silling István, Fekete J. József és még sokan mások.

A folyóirat tehát közlési teret adott a tudományok művelőinek, másrészt folyamatosan olyan témák feldolgozását kezdeményezte, amelyeket az adott pillanatban a legidősebbnek tartott, s nem zárkózott el a tematikus tanulmány pályázatok szervezésétől, tematikus számok megjelentetésétől, néprajzi és egyéb tudományos tanácskozások anyagának közlésétől sem.

Ha közelebbről is szemügyre vesszük a folyóirat utóbbi két évtizedének számait, több példával is alátámaszthatjuk az iménti állítást. 1985-ben például, *A kultúra–művészet–társadalom* témájában hirdettünk tanulmány pályázatot; 1987. évi pályázatunkkal „a vajdasági magyar szellemi élet fehér foltjainak feltárását” szándékoztunk serkenteni stb.

1985-ben különszámot jelentettünk meg, és anyagát teljes egészében Szabadkának szenteltük; 1989-ben vajdasági növényteni kutatásokkal foglalkoztunk; 1990-ben a jugoszláviai magyarság demográfiai kérdéseire összpontosítottunk; 1991-ben kiemelten foglalkoztunk a Vajdaságban élő nemzetiségek esélyeivel, amellel különszámot jelentettünk meg a jogállam témaköréből; 1992-ben demográfiai pályamunkákat közöltünk, a vajdasági magyarság megmaradásának esélyeiről értekeztünk, s egy különszámot szenteltünk a szerbiai nyelvhasználati törvény vitájának; 1993-ban (akkori) jelenünk időszzerű kérdéseivel foglalkoztunk, a demokráciával és a jogállammal meg a nacionalizmussal; 1994-ben is a kisebbség sorskérdéseit taglaltuk; 2000-ben az ENSZ megalapításának 50. évfordulójáról egy tematikus különszámmal emlékeztünk meg; 2001-ben különszámot jelentettünk meg gróf Teleki Pál életéről és munkásságáról stb.

Kezdetől fogva jelentős teret nyitottunk a néprajzi témáknak, különösen a néprajzi tanácskozások anyagának, amelyből gyakran és szívesen közöltünk. Így az utóbbi tíz évben a néprajz tárgyköréből többek között foglalkoztunk a doroszlói védőszentekkel, Nepomuki Szent János bezdáni kultuszával, a temerini Illés-napi hagyományokkal, Nyugat-Bácska kápolnáival, valamint védőszentkultuszával, a vajdasági búcsújárókkal és búcsúkkal stb.

2001-ben közöltük a házasság témájában megszervezett vajdasági néprajzi tanácskozás anyagát, 2002-ben *A népi táplálkozás a XX. században* című néprajzi tanácskozás előadásait, 2003-ban pedig a szemverés hiedelemvilágával foglalkozó tanácskozás tanulmányait. Eközben jó együttműködést alakítottunk ki a zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központtal, az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékével, Jogi Karával és más intézményekkel. De hogy ne csak a múltban kalandozzunk, lássuk az utóbbi egy-két év történéseit! 2004-ben a folyóirat többek között foglalkozott a vajdasági kormány elképzeléseivel a magyar nyelvű felsőoktatás fejlesztését illetően, a nemzetközi kisebbségvédelem jogi vetületeivel, emellett – hangsúlyozottan – a kettős állampolgárság kérdésével. Ugyancsak kiemelten taglaltunk egy közérdekű témát, az 1941–44-es vajdasági áldozatok tényleges számának problematikáját, amelyet Pál Tibor dolgozott fel egy újvidéki tudományos tanácskozás tükrében.

Mindemellett foglalkoztunk a globalizáció kérdésével, a vajdasági jogrendszer új intézményével, az ombudsmannal, de odafigyeltünk az anyaországi témákra is. Így foglalkoztunk Magyarország EU-tagságával meg a magyar neokantianus jogbölcseleti tradícióval.

A Létünk emellett több olyan művelődéstörténeti, szociográfiai, néprajzi és kultúrantropológiai szakcikket, tanulmányt is közölt, amelynek célja hagyományaink és értékeink feltárása volt, valamint a vajdasági magyarság azonosságtudatának megőrzése. Hosszabb tanulmányt közölt Zombor művelődéstörténetéről, a nagyikikindai magyar nyelvű oktatás múltjáról, Törökkanizsa legrégibb nemesi családjáról, a Szerviczkyekről, továbbá behatóbban foglalkozott a Versec környéki szórványmagyarság gondjaival és hétköznapijaival, a helyi multikulturális közösségek irányításával, a szerb történetírás Kállay-képével, a zentai politikai pártok egykori szervezkedésével stb.

A folyóirat 2006-ban is negyedévenkénti megjelenést tervez, vagyis évi négy számot. Ezek közül az egyik az 1956-os magyarországi eseményekkel foglalkozik majd a fél évszázados jubileum kapcsán, és kitér a forradalom jugoszláviai vonatkozásaira is.

Végezetül még csak annyit, hogy a Létünk nyitott a Kárpát-medencei tudományos műhelyek, tudományos folyóiratok felé, és szívesen vállalja az együttműködést, ha igény és érdeklődés mutatkozik rá.

A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJA ALKALMÁBÓL MEGHIRDETETT ESSZÉPÁLYÁZAT DÍJAZOTT MUNKÁI

A magyar tudomány napja alkalmából a Magyar Köztársaság belgrádi nagykövetsége és a szabadkai főkonzulátus az idén is meghirdette a vajdasági fiatalok számára tudományos esszépályázatát. Negyven szerző összesen huszonkilenc pályaművet küldött be, egyéni munkákat, illetve csoportmunka eredményeit. A bírálóbizottság (Gábrity Molnár Irén, Hózsá Éva, Ódry Péter, Pintér Molnár Edit és Szedlák Otília) két csoportban osztályozott. A középiskolások csoportjában a Kató Gyöngyi–Tóth Laura szerzőpáros *Raichle J. Ferenc építésről* készült dolgozatát találta a legjobbnak, az egyetemista korosztályban pedig a valójában most érettségiző Martonosi Mirellának *A nagybecskereki magyar gimnázium leánykollégiumáról* írt dolgozatát. Az alábbiakban közöljük a két első díjas dolgozatot, valamint a díjban vagy dicséretben részesült résztvevők nevét és témáját. Az eredményhirdetési és díjkiosztási ünnepség a szabadkai tehetségkutató gimnáziumban volt a szabadkai főkonzulátus szervezésében, ez év november 17-én.

A *középiskolások* csoportjában második díjat nyert Márki Anna–Szügyi Edit Szabadkáról (*Csáth Géza író*), harmadik díjat pedig Grujin Tamara–Orosz Leona–Seregély Emese–Döme Zsolt Zentáról (*Szeli István irodalmár*) meg Molnár Lidia Gombosról (*Cofman Judit matematikus*). Ebben a korosztályban kiemelkedően dicséretes volt a szabadkai Csernák Éva–Lőrinc Timea dolgozata (*Dobos János levéltáros*) és a szabadkai Baráth Attila pályamunkája (*Vojnich Oszkár világjáró, író*). Dicséretben részesült: Törőcsik Nagy Gábor Temerinből (*Bosnyák Ernő filmes*), Botos Zsófia–Karácsonyi Éva Zentáról (*Guelminó János biológus*), Kenyeres Adél Szabadkáról (*Magyar László levéltáros*), Kaszás Hajnalka (*Selye János orvos*) és Tóth Ágnes (*Beszédes József mérnök*) Magyarkanizsáról.

Az *egyetemisták* csoportjában második helyezett lett Gruber Enikő Adáról (*Szarvas Gábor nyelvész*), harmadik pedig Bicskei Mónika Szabadkáról (*Ribár Béla vegyész*). Dicséretben részesült: Miomir Cvetanović Kúláról (*Bárany Ágoston társadalomtudós*), Majláth Ágota Topolyáról (*Sylveszter János nyelvész*), Nacsá Nella Budapestről (*Hódi Sándor pszichológus*), Horvát Anita Horgosról (*Tudós/egyetemista életről*), és Tóth Anita Újvidékről (*Gyarmati Sámuel nyelvész*).

RAICHLE J. FERENC

Híresnek lenni! Milyen nagy szó! Amikor mindenki rád figyel, tudják, hogy ki vagy, ismerik a neved! Amikor ebben a rohanó világban, ahol mindenki úszik az árral, és arra koncentrál, hogy egyáltalán meg tudjon élni, valaki felfigyel rád, és azt mondja: „Tehetséges vagy.” S ezt másnak is elmondja, és egyre többen tudják meg. Tehetség! Ha tehetséges vagy híres leszel? Ha tehetséges vagy híres lehetsz! S mi van a felfedezésre váró tehetségekkel? Úsznak tovább az árral. Ilyen volt Raichle J. Ferenc építész. A nevére a Raichle-palotáról emlékezünk.

Mikor először láttam ezt az épületet, elbűvölt szépsége, és eközben arra gondoltam, milyen nagy ember lehetett az, aki ezt megtervezte. Biztosan híres ember is, ugyanis megépítette Szabadka talán leggyönyörűbb épületét. Egy idő után azonban rájöttem arra, hogy Raichle Ferenc neve nem is annyira ismert a szabadkaiak körében. Az építész nevét mindössze három könyvben leltem meg, a könyvtárban egy sort sem találtam róla, sőt a könyvtáros néni még az építész nevééről sem hallott. Ez is élő példa arra, hogy híresnek lenni milyen relatív. Ennyi tett a városért, és most még a nevét sem ismerjük. Nem kívánom Raichle nevét Antoni Gaudi vagy Otto Wagner kimagasló építészek neve mellé sorolni, ám gondoljunk csak bele, mi lett volna, ha Raichle nem itt születik, hanem, mondjuk, Bécsben!...

Raichle J. Ferenc 1869-ben Apatinban látta meg a napvilágot. Építészeti tanulmányait Budapesten végezte, majd tanulmányúton járt Bécsben és Berlinben. 1896-ban Szabadkára költözött, és elkezte munkásságát. Ebben a korszakban, vagyis a XIX. század végén és a XX. század elején élte Szabadka a fénykorát. Az Osztrák–Magyar Monarchia keleti részének legnagyobb városa volt. Lakosainak száma jóval meghaladta Belgrádét, Zágrábét stb. Az élet pezsgett. Szabadka a fiatalság városának számított, ugyanis a lakosság fele nem volt idősebb 20 évesnél. A fejlődő város megnyílt a változások, az újszerű törekvések előtt. Mivel az akkori főváros, Budapest meglehetősen konzervatív volt, sok fiatal, újító, ambiciózus építész keresett és kapott lehetőséget az alkotásra Szabadkán. Abban az időben sok újítást vezettek be: megcsörrent a telefon, megjelent az elektromos izzó, elindult a villamos Szabadka és Palics között. Ezekon kívül még sok más újdonság érkezett erre a vidékre, de mind közül a legfontosabb: a vasút.

„A sárszegi értelmiség egyetlen szórakozása az volt, hogy akár érkezett valakije, akár nem kísértelt a vonat elé, hogy szemügyre vegye az utasokat, beleringassa magát pár percre a nagyvárosi élet incselgő káprázatába.

A pesti gyros percnyi pontossággal futott be, és a hatalmas mozdony a jámbor sárszegi publikum szórakoztatására rikkantott, szikrákat eregetett, afféle alkalmi tűzijátékot rögtönzött (...). Gyönyörködve nézték végig a gyors érkezését és indulását” – írta Kosztolányi Dezső Pacsirta című regényében.

Ebből az idézetből is kitűnik, hogy Szabadka sem csak ambiciózus, újító szándékú emberekből állt. Éppen ellenkezőleg: a lakosok nagy hányada meglehetősen primitív, konzervatív és szűk látókörű volt. És bármennyire is pozitívnak látjuk ma azokat a változásokat, amelyek a város életében történtek, ez a bizonyos réteg minden újítást nagyban ellenzett. Nem kívánt semmi változást egyszerű, megszokott paraszti kis életébe. Ezek az emberek nem nézték jó szemmel a városka urbanizálódását.

Ám akadt néhány ember, aki saját idejét és erejét nem sajnálva kiállt és harcolt a fejlődésért.

Nyugodtan kijelenthetjük, hogy Raichle is ilyen kitartó, újító és a fejlődés mellett álló személy volt.

Munkássága korai szakaszában még nem kötelezi el magát a szecesszió mellett, inkább az egyszerűbe komponálta bele a dekoratív elemeket, a növénytípusokat, ezen belül a virágmintákat, a jellegzetes emberi maszkokat és a nőt!

1895-ben az ő tervei alapján megépült a Nemzeti Kaszinó.

„... Rézsútoldalt kilátás nyílt arra az egyemeletes, gipszrózsákkal, arany villámhárítóval díszített palotára, a város egyik legszebb épületére, melyben az Úri Kaszinó székel” – írta Kosztolányi, s valóban: a városiasodás útján megindult, addig (építészetiileg is) csak a nagy falu hangulatát árasztott Szabadka új arculatának kialakulásában egy állomás, ez a mutató épület.

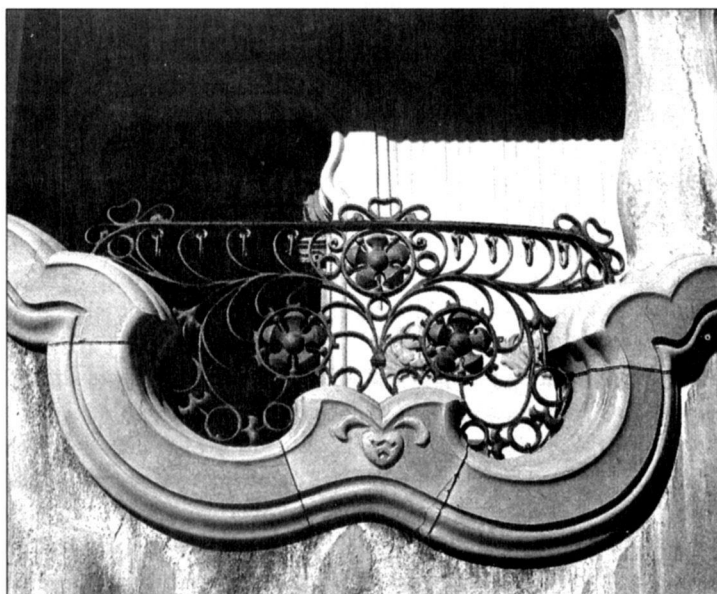
1895-ben Raichle feleségül vette Varga Károly polgármester lányát. Szakmai teljesítményével tekintélyt vívott ki magának, ezzel a házassággal pedig jó kapcsolatokat is nyert, ezzel együtt pedig számos megrendelést köz- és magánépületek építésére. (Ebből is látszik, hogy egy jól választott feleség mekkorát tud lendíteni az életünkön...)

A Városi Tanács 1895 szeptemberében kiírta a pályázatot az új gimnáziumi épület építésére. Kikötésük az volt: az építkezésen csak magyar állampolgárságú építésszek vehetnek részt. Az első díjat a felfelé ívelő karrierű Raichle nyerte. A többi építészben pedig, akik csak mellékszereplők lehettek, most forrt az irigység, és arra gondoltak: „Miért épp ő?” Ez az érzés és az ezt kísérő kérdések sorozata gyakran előtör bennünk. Mérgesek vagyunk, és csak azon töprengünk, miben jobb az a másik, mint mi. Majd rájövünk, hogy ő okosabb, alkalmasabb, rátermettebb, egyszerűen jobb, mint mi. Vagy pedig összeszedjük magunkat és föl vesszük a harcot. Ezt tették Raichle vetélytársai is, de nagyobb eredmények nélkül. Az épület végül Raichle tervei alapján épült fel. Óriási sikert hozott neki. Számos kapu nyílt meg előtte, láthatóan ragyogó karrier elé nézett.

Raichle a XX. századba aránylag híres emberként lépett, a megrendelések csak úgy sorjázta előtte, és ezzel együtt gyűlt a pénze is. Ő pedig szinte mindent megtett annak érdekében, hogy vagyonhoz jusson és megvalósíthassa álmát: olyan családi palotát építhessen magának, amiben minden bútor, minden kárpit, minden külső és belső díszítés, a kandallók, az ajtók, még a kilincsek is az ő elképzelései alap-

A Raichle-palota

ján készülnek el, a szecessziós építészet fő célját valósítva meg ezzel: a ház összművészeti alkotás, valódi „Gesamtkunstwerk” legyen! Raichle vállalkozó is volt, üzletember: disznókat tenyésztett, téglagyárat, tejgyárat vásárolt. Határozott célok, szenvedélye vezérelte az életben, ezekért harcolt. Mondhatjuk, hogy nem hiába, ugyanis az ő elképzeléseinek is köszönhetően tört be a szecesszió Szabadkára.

A szecesszió különválást, elszakadást jelent. Szembefordul a historizálás minden válfajával, bizarr témákat ölel fel. A növények ábrázolása, a könnyedén eső indák, a tulipán, a liliom s ezzel együtt a gyengédség jellemzi. A szív a szerelem szimbóluma, ez is feltűnik a szecesszióban. (Ha ezeket a motívumokat nézzük, mintha egy szerelmes tinilány gondolataiba, naplójába pillantottunk volna bele...) Közpon-ti motívumai a nőhöz, az érzékiséghez kapcsolódnak. A test szép vonalai, a mezet-lenség, a lágyan omló haj, a haj által a szemérmesség. De a szemérmesség mögött ott lapul a túlfűtött erotika, minden kornak jellemzője. S az elvont szépségideál ke-resése is uralkodó. A férfiak bámulják a szobor, kép vagy festmény által létrehozott szépségideált, ami nem létezik. A nők pedig olyanok akarnak lenni, mint az ott a ké-pen, holott a képen levő nő csak egy bálvány, ami nem létezik. Ahogy ma is bámul-ják a férfiak az újságok címlapjain látható alnőket, akiket valószínűleg az utcán egyszerű öltözkében föl se ismernének. Mi nők pedig foggal-körömmel harcolunk, hogy legalább egy kicsit hasonlíthassunk rájuk. Igyekszünk a mai világ által meg-határozott szépségideálokat követni, mind külsőleg, mind belsőleg. Itt egy kicsit, ott egy kicsit változtatunk magunkon, csak hogy mi is olyanok legyünk, mint ők. Sze-rencsére azonban többnyire kevés sikerrel, ellenkező esetben ugyanis a világ egy nagy sokszorosító gyár lenne, tele egyforma „elfogadott és szép emberekkel”. Köz-ben az ember elveszítené önmagát, éppen azokat a tulajdonságait, amelyek egyedi-vé teszik. A tömegizlés, a tömegkultúra nem szereti a különbözőést: alkalmazkodni kell, azon az áron, hogy elrejtjük mindazt, ami más bennünk, rajtunk; inkább bezár-juk őket valahova mélyre, nehogy előbukkanjanak.

Raichle-t nem sokan értették meg. Egy férfi női motívumokkal: szívecskékkel és virágokkal? De szerencsére ez nem zavarta őt, folytatta munkáját, és megszülettek szebbnél szebb alkotásai. Vizsgálva őket, fürkészsze motívumaikat, úgy tetszik, egy történetet mondanak el. Egy történetet, melyben elképzelem magam tulipánokkal, liliomokkal és más pompás színű virágokkal körülvéve.

1903-ra Raichle annyira meggazdagodott, hogy végre megvalósíthatta álmát: felépíttethette saját palotáját, a Raichle-palotát, a vasútállomással szemben, a pla-tánsor végén, a város akkor legszembetűnőbb, legelegánsabb pontján. A Szabadká-ra érkező utazó az állomás ajtaján kilépve elsőként ezt az ékszerdoboz-szépségű pa-lotát pillantotta meg.

A XX. század elején ez a terület első osztályú szabad építkezési terület volt. A Mária Terézia térre nézett, amely már akkor javában virult.

A telken két épületet szeretett volna építeni, egy saját és egy bérpalotát. Azon-ban a városi hatóságok a palota első tervét a területhez méltatlannak találták, így Raichle újból belevetette magát a munkába. A következőkben a tanács nem emelt több kifogást a tervek ellen, éppen ellenkezőleg, dicsérte esztétikai erőnyeiket, s ja-vasolta az építkezés megkezdését. Az építkezésnél jelen volt Lechner Ödön építé-

szeti csoportja is, amely az európai, modern stílust alkalmazta Raichle-lel együtt, a szecessziót. Így olyan formákat teremtettek, amelyeket kortársai éppúgy csodáltak, mint a későbbi generációk.

A hatalmas, egyemeletes épület bámulatba ejt mindenkit alakjával és dekorációjával. A palota téglalap alaprajzú. A bejárat íve szív és tulipán alakú díszekkel van dekorálva. Ez a motívum dominál az épület minden részletében, mind külsőségeiben, mind belső-építészeti megoldásaiban. Az utcához legközelebb eső ajtóhoz is rózsaszín márványból készült lépcső vezet; ez ugyancsak szív alakot formál. (Hát, már a bejáratnál azt kérdezhetném, hol a mesebeli szöke herceg, és hol van Hamupipőke...)

A díszítőelemek közül nem hagyhatók ki a kerámiamaszkok sem. Ezek a kerámiák sem voltak ám olyan egyszerű kerámiák, mint az átlagembereknél. Raichle olyan nemes és drága anyaggal díszített, mint az akkor már Európa-szerte ismert Zsolnay Vilmos-féle kerámia. A vitrázsoknál velencei és muránói üveget használt. Noha a palota homlokzatának legszebb díszítőelemei Zsolnay-kerámiából készültek, a homlokzaton zárt faerkélyek találhatók, amelyek az erdélyi fennsík hegyvidéki famegmunkálóinak ügyességére és falusi építészetére emlékeztetnek.

Az egész épület műépítészeti konstrukciós és dekoratív egészet alkot. A Raichle-palota a XIX. és XX. század fordulójának építészeti remeke. A szecessziós építészeti igazi csodái közé tartozik. Az épületben terjedelmes, pazarul berendezett helyiségek voltak. Már ezekből a tényekből is látszik, hogy Raichle akkoriban sokat keresett, nagyon meggazdagodott. Nem sajnálta a pénzt. Örök bohém volt. Fényűzően rendezte be házáat, és mindenhol meglátszott, hogy egy művész által lett berendezve. Nyugalmat és kényelmet teremtett a család számára.

Mint már említettem, a palota igen sok helyiségből állt. A földszinten volt az építész tervezőirodája, a bérelhető helyiségek, a személyzeti szállás és a gazdasági helyiségek. Közvetlenül a bejáratú ajtó mögül vezetett az emeletre a színpompás márványlépcső. Az emeleten a nagy ebédlő mellett, amely bálteremként is szolgált, a férfiak dohányzóterme, vagyis a török szoba helyezkedett el. Tudniillik építészünk sokat utazgatott, Törökországból hozott szőnyegekkel, terítőkkal, párnákkal és más dísz tárgyakkal rendezte be ezt a szokatlan helyiséget. Emellett a terem mellett volt a biliárdszoba. Innen lehetett bejutni a zeneszalomba, szalonba, amelybe az ebédlő nyílt. A zeneszalon mögött helyezkedett el a női szalon és a hálószoba. A hálószobához csatlakozott a gardrób és a gardagon felszerelt fürdőszoba, majd pedig a gyerekszoba. Az utolsó helyiség pedig a családi reggelihez szolgált. A szobákban levő különböző tárgyak, a falakon függő festmények művészi alkotások *valóságos gyűjteményét tették ki.*

Azonban hirtelen fordult a kocka. Néhány sikertelenséget is el kellett viselnie. (Jelentkezett az új zsinagóga építésére kiírt pályázatra, de nem nyerte meg. 1904-ben újabb pályázatot hirdettek Palics rendezésére, de erre sem őt találták a legalkalmasabbnak. Jelentkezett az új városháza tervezésére is, de csak harmadik helyezett lett a pályaműve.)

Nagyobb feladattal bízták meg a topolyaiak 1904-ben. Felkérték a római katolikus templom terveinek elkészítésére. A templom az akkor elfogadott neogót stílus-

ban épült. Két érdekessége van. Az egyik az, hogy ez a templom Vajdaság legnagyobb temploma, a másik pedig az, hogy Raichle a főoltárnál levő képekre két lányának a portréját festette.

1907 és 1908 között kezdődtek a műépítész anyagi gondjai, a művészet, a szépség és az utazás kedvelője nem tudta beosztani azt a sok pénzt, amit gyűjtött. Raichle nagyon sokat befektetett az építkezésbe és a ház berendezésébe, a tervezett megrendelésekre pedig nem került sor. Nem árt azért azon sem elgondolkodni, mekkora szerepet játszott tönkremenésében az, hogy szenvedélyes kártyajátékos volt. Nehézségei ellenére megbízták még a nagyfényi római katolikus templom építési munkálatainak vezetésével, de képtelennek bizonyult megfelelni a feladatnak.

Raichle utolsó lehetősége és próbálkozása, amely még Szabadkához, Vajdasághoz kötötte volna, a Fernbach-kastély megépítése volt. A kastélyt be is fejezte, és ismét kifejezésre jutott, mennyire jól ismerte az új stílust. Fernbach azonban nem fizette ki munkáját, így Raichle-t nagy veszteség érte.

A királyi bíróság csődeljárást indított ellene, elkobozták és elárverezték minden vagyonát, így a Raichle-palotát is. Raichle családjával Szegedre költözött, és megpróbált talpra állni.

Ott is épített néhány épületet; ezek ma a szegedi szecesszió büszkeségei.

Az I. világháború alatt katonai objektumokat tervezett, de azokat is a tőle megszokott igényességgel.

A háború végén Budapestre ment, és nem múlt el szerelme a művészet iránt, festett. Ott is halt meg, teljesen ismeretlenül.

A szabadkai palota sorsa pedig viharos volt és méltatlan. Már az első árverezés alkalmával felkínálta Raichle a városnak, hogy kedvezményes áron vegyék meg minden berendezésével együtt, így meg lehetett volna menteni. Azonban irigyei és ellenségei csak a kezüket dörzsölték: nekik ez elégtétel volt, nem akartak tenni semmit annak érdekében, hogy Raichle életművének díszé megmaradjon. A palota 1970-ig kézről kézre jár, 1970 óta az épület a Képzőművészeti Találkozó elnevezést viseli, és ország szintű rendezvényeket, egyéni kiállításokat szerveznek benne.

Ma egy régi épületet látunk, ha szemügyre vesszük, viszont az 1900-as évek elején a legújabb építészeti stílust képviselte. Mi manapság a legújabb építészeti stílus? Mi lesz holnap? Ma talán felhőkarcolók, a 20 emeletes irodaházak dominálnak. Engem azonban legjobban az foglalkoztat, mi lesz holnap. Még ennél is újabbat találnak ki, vagy valami korábbi jön megint divatba. Mondjuk, a romantika vagy éppen a szecesszió. Nem tudom, de biztosan lesz valami, ami tetszeni fog az embereknek. Mert az embereknek mindig az tetszik, ami a divat. Valószínűleg ez volt Raichle sikerének titka; a divatot követvén újat, különlegeset és vonzót hozott, és ez fölébresztette az embereket a mindennapok szürkeségéből, egy kis vidámságot és játékoságot adva nekik.

Martonosi Mirella

A NAGYBECSKEREKI MAGYAR GIMNÁZIUM ÉS A MIASSZONYUNKRÓL ELNEVEZETT SZEGÉNY ISKOLANÖVÉREK LEÁNYKOLLÉGIUMA A VILÁGHÁBORÚS (1941–45) ÉVEKBEN

Ez a munka a nagybecskereki katolikus gimnázium és leánykollégium utolsó éveibe ad betekintést. A szóban forgó a tanintézmény az állami gimnázium keretében működött, mégis vallásos nevelést nyújtott a tanulóknak. A munka főként két adatközlő – az intézet két volt diákja – emlékezéseire és információira hagyatkozik, de levéltári és szakirodalomból vett adatokkal is kiegészül. Az utóbbiakat sajnos kisebb mértékben használtam, mivel nem találtam elég információt az adott témában. Dolgozatom célja, hogy nagyvonalakban ábrázoljam a nagybecskereki katolikus zárdában működő magyar nyelvű gimnáziumot és a hozzá tartozó, középiskolások számára létesített egyházi szellemiségű leánykollégiumot a második világháború idején.

AZ INTÉZMÉNY MŰKÖDÉSÉNEK KEZDETEI

A nagybecskereki egyházi jellegű tanintézményeknek évszázados múltjuk van, mind a vegyes iskoláknak, mind a kizárólag fiú- vagy lánynevelő intézeteknek. Ezekhez az iskolákhoz kollégium is párosult, és ha politikai okokból kifolyólag államosították is őket, a kollégiumok megmaradtak saját katolikus szellemiségükben, és ez játszott döntő szerepet a növendékek nevelésében. Az első lányiskolát 1880-ban alapították, Szatmári Karolinának, Torontál vármegye mérnöke feleségének köszönhetően, aki végrendeletében jelentős összeget jelölt ki erre a célra. A tervet Bonnaz Sándor valósította meg, és 1880. október 4-én megnyílt Nagybecskereken a katolikus zárda a Miaszszonyunkról elnevezett szegény iskolanövérké rendjének 7 tagja számára, a hozzá tartozó oktatási intézményekkel együtt. A zárda a kezdetektől fogva egy négyéves elemi népiskolának, egy négyéves elemi katolikus lányiskolának és egy négyéves katolikus középfokú lányiskolának adott helyet. Az 1880/81-es tanévben az elemi népiskolába 246, a katolikus általános iskolába 81, a középiskolába pedig 108¹ diák járt. 1895-ben az oktatásügyi minisztérium rendelete alapján a magyar gimnázium helyett magyar polgári lányiskolát hoztak létre.²

A zárdában egy kollégiumot is fenntartottak a középiskolás lányok részére. Ennek köszönhetően Bánát egész területéről voltak tanulói ennek az intézménynek. Az internátus az első évben 23 tanulóval dicsekedhetett, de számuk a következőkben egyre nőtt, emiatt hozzáépítésekkel és korszerűsítéssel kellett növelni az épület befogadóképességét.³

Az 1912/13-as tanévben az elemi népiskolának 284, az elemi katolikus lányiskolának pedig 250 tanulója volt. A polgári lányiskola keretében 1913-ban egy kereskedelmi szaktanfolyamot nyitottak meg.⁴ A középiskola működését a nagybecskereki egyházmegye püspöke, az egyházmegye tanfelügyelője, Torontál vármegye tanfelügyelője és az esperes kerületi tanfelügyelő ellenőrizte. Működött emellett egy húsztagú iskolaszék is, amelynek tagjait a város általános és középiskolai tanárai közül választották.⁵

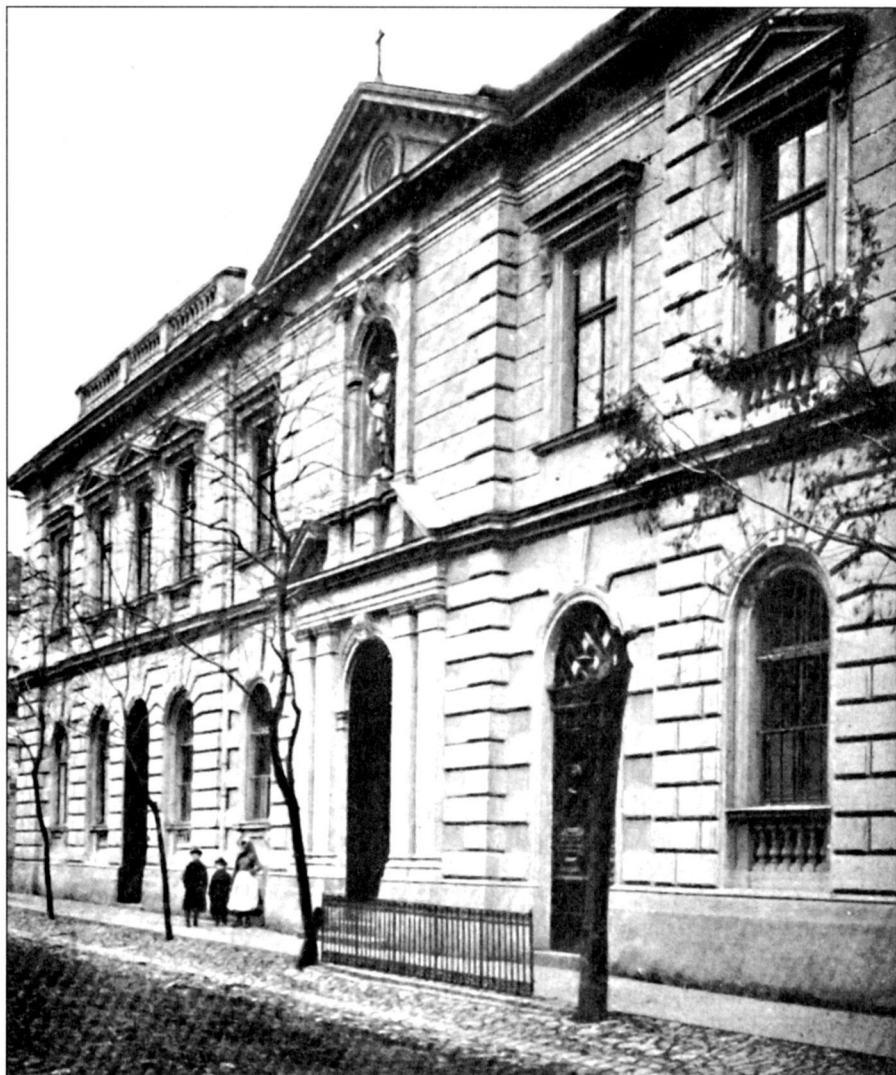
A középiskola 1924-ig működött. Az első világháborút követően 1924-től 1941-ig az iskolanővérek az általános iskola német és magyar osztályaiban adtak elő szerb tanfelügyelők mellett. 1941-ben a német megszállók az általános iskola mellé a zárdá épületébe helyezték a magyar gimnáziumot is.

MAGYAR GIMNÁZIUM

1941-ben a nagybecskereki gimnáziumban magyar nyelven is megkezdődött a tanítás. Ebben az időben ez volt az egyetlen magyar nyelvű gimnázium egész Bánátban. A nagybecskereki katolikus zárdában működött. Nem volt független tanintézmény, a nagybecskereki állami gimnázium keretében működött, ahol a magyar tagozat mellett szerb ajkú diákok is tanultak. A német anyanyelvű diákokat egy külön gimnáziumba helyezték át. A gimnázium nyolcéves volt, és az elemi iskola negyedik osztálya után kezdődött. A magyar tagozat diákjai Vajdaság különböző településeiről érkeztek, többek között: Székelykevéről, Ürményházáról, Torontálvásárhelyről, Magyarittabéről, Tóbáról, Bókáról stb.⁶ 1941-ben összesen 94 tanulója volt a zárdában működő magyar iskolának. A tanítás az általános iskolában német és magyar nyelven folyt, a gimnáziumban kizárólag magyar nyelven. A gimnázium általános irányzatú volt. A tantárgyak közül a következőket tanulták: német nyelvet, latin nyelvet, magyar nyelvet, szerb nyelvet, történelmet, földrajzot, természetrajzot, fizikát, vegytant, matematikát, higiénit, filozófiát, éneklést, gimnasztikát, kézimunkát és hittant.⁷

Létezett egy szabvány a vizsgák letételére. Ez minden gimnáziumra egyaránt vonatkozott, a magyar gimnázium sem volt kivétel. A magánvizsgák a páros hónapokban voltak. Ha a tanuló kitűnő vagy jeles átlaggal fejezte be az osztályt, a következő magánvizsgát négy hónap múlva tehetette le. Ha az átlaga jónak bizonyult, hat hónap múlva volt lehetősége újra vizsgázni. Ha a tanuló az első, második, illetve harmadik osztályban két, a felsőbb osztályokban pedig egy kötelező tantárgyból elégtelen osztályzatot kapott, két hónap múlva indulhatott a javító vizsgán. Ha a diáknak a gimnázium első, második vagy harmadik osztályában kettőnél több tantárgyból volt negatív osztályzata, a felső osztályokban pedig egynél több, de az összes tantárgy felénél kevesebb tantárgyból kapott intőt, hat hónap múlva volt lehetősége javítani. De ha a tantárgyak több mint feléből elégtelen jegye volt, csak tizenkét hónap múlva próbálkozhatott újra. Egy osztály magánvizsgálainak letételét háromszor lehetett megpróbálni.⁸

A tanításban nagy hangsúlyt fektettek a vallásra, és ezt a hittanórákon tudták megvalósítani. A tanárok többsége felszentelt pap volt. Előadásai, a beszélgetőtár-

A nagybecskereki zárda a XX. század elején

saim elmondása szerint, magas színvonalat értek el, de szigorúan meg is követelték, amit előadtak, főleg ha az idegen nyelvek tanulásáról volt szó. A professzorok közül főként dr. Géczy Tibor és Szabó Zoltán szerepe kimagasló.

Msgr. dr. Géczy Tibor 1915. április 29-én született Becskereken. Két doktori címet is szerzett. Az elsőt a bécsi Hittudományi Egyetemen, a másodikat pedig Péccsett a Jogi Egyetemen. 1939. VII. 5-én pappá szentelték. A Bánáti Apostoli Kormányzóság titkáráként kezdte meg tevékenységét, majd az egyházi bíróság szentszéki jegyzője lett. Jung Tamás püspök ideje alatt addigi munkásságáért a legmagasabb pápai kitüntetést – az apostoli protonotáriusi címet – kapta. Volt püspöki ta-

nácsadó, cenzor, a püspöki tanács elnöke és pápai prelátus. Az ő érdeme, hogy 1986. december 16-án a szabadkai és a nagybecskereki püspökséget a belgrádi egyházmegyéhez kapcsolták. A második világháború ideje alatt a magyar gimnáziumban latin nyelvet és hittant tanított. Fordítói munkássága is jelentős. Emellett misézője és gyóntatója is volt az iskolanővéreknek.⁹

A diákok mindennap kaptak házi feladatot, és rendszeresen készülniük kellett minden órára, mert a feleléseket nem jelentették be előre. Csak a dolgozatokat írták, a felelés egyébként kizárólag szóbeli volt. Mai értelemben vett írásbeli ellenőrzőik nem voltak. Kizárólag elméleti oktatásban részesültek, kísérleteket, gyakorlatokat nem végeztek, habár egy fizika- és egy biológia-szertár is a rendelkezésükre állt.

Az oktatás szerb tanfelügyelők ellenőrzése alatt folyt. 1941-ben a magyar gimnázium igazgatója Kozma György volt.

A tanfelszerelés csak a legfontosabbakból állt. A tantermek berendezését csupán egy tábla, padok és egy katedra alkotta. A zárdának volt egy hatalmas könyvtára, amelyet az iskola is használt. Körülbelül kétezer könyvet tartalmazott, szakirodalmat és szépirodalmi műveket egyaránt. A rendkívüli állapot miatt a tanulók nem vettek részt iskolák közötti versenyeken, és más jellegű rendezvényekre sem jártak. A gimnázium nem tartott fent kapcsolatot a többi oktatási intézménnyel. Amíg a gimnázium működött, egy állami intézmény keretében működött, így azt a diplomát, amit a diákok itt szereztek, az állam is elismerte. A tanulók többsége tanári, mérnöki vagy orvosi pályát választott. Megemlíteném dr. Ribár Bélát és az ismert becskereki onkológust, Babinszki Pált.¹⁰

A ZÁRDÁBAN MŰKÖDŐ ÁLTALÁNOS ISKOLA 1941 ÉS 1945 KÖZÖTTI IDŐSZAKÁRÓL HORVÁT BERNARDINA TISZTELENDŐ NÖVÉR FELJEGYZÉSEI ALAPJÁN¹¹

Az iskolanővérek egy általános iskolát is vezettek a zárda keretében. A felelős nővér minden évben naplót írt a tanév legfontosabb történéseiről. Ezek a feljegyzések a tanfelügyelők rövid tájékoztatását szolgálták. 1941 és 1945 között a naplót Horvát Bernardina nővér vezette. Az ő feljegyzései csak betekintést adnak az általános iskola munkájába, magát a tanítási programot nem részletezik.

Horvát Bernardina nővér feljegyzései alapján az 1940/41-es tanévben a tanítás a megszokott rend szerint kezdődött meg. A német tagozat első és második osztályának osztályfőnöke Komár Josipa, a harmadik és negyedik osztályé pedig Korina Mozsina lett. Tehát összevont osztályokkal dolgoztak, mivel kevés diák volt. A magyar tagozaton az első és a második osztály osztályfőnöke Horvát Bernardina, a harmadik és negyedik osztályban pedig Schnur Kamilla tisztelendő nővér volt. A tanítás a hagyományos tanterv szrint folyt egészen 1941. április 2-áig, amikor is a Bánáti Apostoli Kormányzóság rendeletével minden bánáti iskolában megszüntette a munkát. Május elsején folytatódott a tanítás, de jelentős változásokkal. A Jugoszláv Királyság mint olyan többé nem létezik, országunk német irányítás alá kerül. A beállt helyzet nagy hatást gyakorolt a társadalmi élet alakulására, beleértve az oktatási intézmények munkáját is. A szegény iskolanővérek rendjének magániskolája

A zárda 1910 körül

megszűnt. A német tagozatot azonnal megszüntették. Hiába protestáltak a szülők, a tanárok, minden kérelmet elutasítottak. A német tagozat diákjait állami iskolába helyezték át, a magyar tagozat pedig az állami magyar elemi iskola keretében működött tovább. A nővérek továbbra is taníthattak, a Magyar Művelődési Egyesület fizette őket.

Az 1941/42-es tanévben Kamilla nővér lett a magyar tagozat negyedik osztályának osztályfőnöke, Bernardina nővér pedig a második osztályé. Segédtanítók segítségével dolgoztak. Az iskola igazgatójának tisztségét Minda Kornél töltötte be. Az oktatás továbbra is a zárda épületében folyt, az iskolai gyűlésekre a nővérek a gimnázium épületébe jártak be. Mivel a magyar gimnázium is a zárda épületében volt elhelyezve, az általános iskola csak egy váltásban működött.

Az 1942/43-as tanévben M. Kamilla nővér lett a magyar tagozat első osztályának, M. Bernardina nővér pedig a második osztálynak a vezetője. Mindketten kérvényt adtak át az állami szolgálat teljesítésére, és a minisztérium el is fogadta. Havonta 1970 dinár fizetést kaptak.

Az 1943/44-es tanévben nem került sor jelentősebb változásra. Kamilla nővér adott elő a magyar tagozat első osztályában, Bernardina nővér pedig a második osztályban, az iskolaigazgató (Minda Kornél) és a tanfelügyelő (Kristály István) nagy megelégedésére. Ezt az évfárró ellenőrzés alkalmával mindketten kifejezésre is juttatták.

Az 1944/45-ös tanévben a német katonaság rögtön a tanulók beiratkozása után megszállta az iskola épületét, így a tanítás el sem kezdődhetett. Október 2-án bevonult Nagybécskerekre a felszabadító hadsereg. Ők is elfoglalták a zárdát. Ezzel megszűnt az iskolanővérek minden tevékenysége az iskolában.

ÉLET A KOLLÉGIUMBAN¹²

A zárdán belül egy leánykollégiumot is létesítettek a középiskolások számára, amit a szegény iskolanővérek rendje tartott fenn. A szegényebb vidéki lányok laktak itt bent. A zárdafőnök Klotild nővér volt.

Maga az épület kétemeletes volt. A földszinten kapott helyet az általános iskola, fölötte pedig a gimnázium. Lent az épület középső részén helyezkedett el a Jézus szíve kápolna; ez a mai napig az iskolanővérek tulajdona. Ebbe a kápolnába jártak a növendékek mindennap szentmisére. Az épület másik szárnyát a kollégium, az ebédlő és a hálósobák alkották. Voltak húsz- és negyvenágyas hálósobák. A diákokat eléggé összezsúfolták, B. Kovács Margit elmondása szerint mégis sikerült magas fokú rendet és tisztaságot fenntartani a szobákban. A hálókat maguk a tanulók takarították, az épület többi részét pedig a nővérek. Tágas, jól felszerelt ebédlő állt a rendelkezésükre, mindnyájan elfértek benne egyszerre. A földszinten helyezkedett el a konyha, az éléskamra és a mosókonyha. Többnyire a nővérek mostak a lányokra, mivel a rossz anyagi helyzetük miatt többségük ritkán járt haza. A második emeletet a nővérek lakosztálya vette igénybe. Az épületben volt még egy úgynevezett fogadószoa, ahol a növendékek minden hónap első vasárnapján a szüleiket fogadhatták. Ebben a helyiségben vitrinek sorakoztak könyvekkel, állati preparátumokkal és kitömött madarakkal. A zárdához egy hatalmas udvar tartozott, és emellett még egy elkerített kisebb udvar is, ahol a baromfit nevelték. A baromfit a szülők hozták. Ezzel vagy más terménnyel fizették ki a bentlakási díjat. A háborús években a terményre nagyobb szükség volt a kollégium fenntartásához, mint a készpénzre, meg a többségében mezőgazdaságban dolgozó szülőknek is jobban tellett ebből.

A nővérek a kollégiumban a nehéz helyzet ellenére is viszonylag jó életfeltételeket biztosítottak a növendékek számára mind a higiéniai körülmények, mind az általános ellátás szempontjából. Nagy hangsúlyt fektettek a tisztaságra és a rendre. Maguk takarítottak, a lányokra csak a szobájuk rendben tartását bízták. Naponta mosakodhattak, és hetente egy alkalommal fürödhettek. Az épületnek nem volt központi fűtése, ezért a fűtéshez kályhát használtak. Naponta háromszor kaptak főtt ételt, és mindkét adatközlő elmondása szerint igen változatosat. Szigorú házirendet vezettek be, és betartását szigorúan meg is követelték, biztosítva ezzel a rendkívüli fegyelmet. A bentlakók minden reggel csengőszóra keltek. Minden reggel szentmisét hallgattak a zárdá kápolnájában, és vasárnaponként istentiszteleten vettek részt az állami gimnázium templomában. Reggeli után kezdődött a tanítás (a középiskolások mindig délelőtt jártak iskolába). Ezután volt egy kis szabadidejük, és többnyire az udvarban töltötték. Előtte azonban egy közös sétát tettek a városban egy nővér felügyelete mellett. Szinte ez volt az egyetlen kimenőjük, felügyelet nélkül ugyanis nem hagyhatták el az épületet, csak abban az esetben, ha a szüleik kikérték őket. A szabadidőben olvashattak is, hiszen hozzáférési joguk volt a zárdá csaknem kétezer könyvet tartalmazó könyvtárához. A szabadidőt a kötelező tanulóóra követte, és Mária Ella vagy Forérlia nővér felügyelete alatt zajlott le. Minden bentlakó diákot egyenként kikérdeztek a tananyagból, így egyik növendék sem kapott intőt. A nő-

vérek hetente egyszer illemórát tartottak a lányoknak, hogy a viselkedés alapvető szabályait megismertessék velük. A házirend szabályai egyformán vonatkoztak minden növendékre, senkivel sem kivételeztek, sem a jobb anyagi helyzetre, sem akármilyen személyes kapcsolatra hivatkozva. Azt, aki megszegte a házirend szabályait, leszürték, vagy büntetésül sarokba állították. Mindkét adatközlő rendkívül célravezetőnek ítéli a kollégiumban kapott nevelést. Diákként azonban ők is szívesen kibújtak a kötelezettségek és a szabályok alól, és apró rendbontásokkal, diákcsinnyekkel tették érdekesebbé a hétköznapiakat, amint ez B. Kovács Margit meséjéből is kiderül.

AZ ISKOLA MEGSZŰNÉSE

1944 őszén a német katonaság megszállta a zárda épületét, majd október 2-án a felszabadító orosz hadsereg foglalta el a várost. Természetesen a zárdát sem kímélték. A gimnáziumot megszüntették, ahogy az összes többi egyházi tanintézményt is. Először a tanárokat büntették, majd a diákok is lassan szétszéledtek. A magyar gimnáziumot a Karolina Messinger Állami Nevelőintézetbe helyezték át, de ettől kezdve már nem gimnázium, hanem polgári leányiskola. Miután 1944-ben a minisztérium döntése szerint a zárda középiskoláját bezárták, az épületben rövid ideig egy hadi kórház működött, ahol körülbelül 120 sebesültet helyeztek el. A sérültekre a nővérek főztek, ők maguk azonban nem mehettek a közelükbe. Az ápolás feladatával orosz ápolónőket bíztak meg.¹³ A minisztérium 1950. január 11-ei rendeletével erőszakkal kilakoltatta a nővéreket a zárdából. Ezzel mintegy 64 év kitaró munka után megszűnt a vajdasági iskolanővérek közoktatásban vállalt szerepe. A katolikus plébánián kaptak lakóhelyet és munkalehetőséget. Takarították a templomot, vezették a plébánia háztartását, valamint zene-, német- és latinórákat adtak az ifjúságnak. A katolikus parókiáról a református parókiára helyezték át őket, majd 1974-ben a Mihajlo Pupin utcában vásároltak lakást. Innen 1980-ban a Dušan cár utcába költöztek, és ott 1996-ban leánykollégiumot alapítottak. Ez a leánykollégium immár 10 éve áll fenn és nyújt lehetőséget a vajdasági magyar lányok középiskolai tanulására.¹⁴

BEFEJEZÉS

Az egyházi iskolák mindig is jó hírben álltak, és fennállásuk kezdetétől fogva a színvonalas oktatás előmozdítói voltak. Egy fokkal mindig megelőzték koruk állami tanintézményeit, mind az oktatási módszerek, mind a felhasznált taneszközök tekintetében. Ennek ellenére akármilyen szilárd, erős intézmény is az egyház, iskoláit nem függetleníthette a politikai tényezőktől, amelyek hol kedveztek fennállásuknak, hol gátolták vagy egyenesen lehetetlenné tették azt. Ez függött és függ a társadalmi igényektől és az adott kor általános világszemléletétől is.

A nagybecskereki magyar gimnázium egyike volt ezeknek a kimagasló jelentőségű intézményeknek. Megalapításától kezdve a magyar oktatás terjesztését és egy értelmiségi réteg létrehozását tűzte ki célul. Habár az első világháború után államosították, tanárai elhivatottságának és az iskolanővérek által fenntartott kollégiumnak

köszönhetően megőrizte vallásos jellegét, és a megengedett keretek között igyekezett ezt a szellemiséget diákjainak is továbbítani. Magas fokú tisztelet jár ki a nevelőknek, amiért a háborús körülmények ellenére nemcsak színvonalas oktatásban részesítették a tanulókat, hanem a megfelelő életfeltételeket is biztosították számukra. Ezekből a tanulókból került ki a vajdasági magyar értelmiségi kör nagy része.

Ezt a tanintézményt nem az államhatalom, hanem az államhatalom ellen irányuló megszállók hozták létre. De ha megalapítása a politikai ellenállás egyik megnyilvánulása volt is, munkája a társadalom fejlődését szolgálta, amely minden nagyhatalmi törekvésen felül áll.

Kétségtelen, hogy a kollégiumi szabályzat szinte teljesen kizárta a növendékek szórakozási lehetőségeit, szó szerint el voltak zárva a külvilágtól. Vitatkozhatnánk ennek építő jellegű vagy hátrányos hatásáról, de ahogy az interjúkból is kiderül, mind Bálint Margit, mind Botka Gizella pozitívan ítéli meg a kollégiumban töltött éveket, és szerintük az itt kapott nevelés segítette őket ahhoz, hogy a társadalom hasznos tagjává váljanak. Margit nővér olyannyira célravezetőnek tartja ezt a nevelésformát, hogy az 1990-ben alapított nagybecskereki leánykollégiumban is alkalmazza. Ez a kollégium néhány gyakorlati módszerben elüt a korábbtól, igazodott a kor követelményeihez, de alapvető szerepe megmaradt: becsületes keresztény embereket faragni a növendékekből. Az ilyen nevelést pedig állíthatjuk politikai igények mögé, mindez csak álca, hiszen az eredmények önmagukért beszélnek.

MELLÉKLET

INTERJÚ BÁLINT KOVÁCS MARGITTAL

Bálint Kovács Margit 1930-ban született Tóbán. A középiskolát a nagybecskereki magyar gimnáziumban fejezte be. Növendéke volt a nagybecskereki katolikus kollégiumnak, amelyet a Miasszonyunkról elnevezett szegény iskolanővérek rendje tartott fent. A gimnázium befejezése után a szülei rossz anyagi helyzetük miatt nem engedték továbbtanulni. Úgy vélték, a földművelésből jobban megélhet majd, mintha más hivatást választana. Korán férjhez ment. A középiskola befejezése után, az ott kapott vallásos nevelésnek köszönhetően, kötelezettségének érezte bekapcsolódni faluja vallási életébe. Sokszor besegített a tóbai katolikus parókia munkájába. Ezt a vállalt kötelezettségét a mai napig híven teljesíti. A vele készített interjúban emlékeit és öszinte véleményét árulta el a nagybecskereki magyar gimnáziumról és kollégiumról. Nem győzte hangsúlyozni háláját és tiszteletét azok iránt, akik lehetővé tették számára a továbbtanulást. Olyan átléssel beszélt, amely a sok ellenőrizhető információ mellett még magasabbra emelte a tanintézmény értékét és jelentőségét, mind az ő életében, mind a vajdasági magyar nyelvű oktatásban általában.

– Hány tanulója volt az intézetnek, mely településekről érkeztek, és milyen nemzetiségűek voltak?

Összesen 94-en voltunk a gimnázium nyolc osztályában. Mindannyian magyarok voltunk. Vajdaság különböző településeiről érkezünk. Például Tóbáról, Bókáról, Ürményházáról, Székelykeveről, Debelyacsáról, Magyarittabéról stb.

– *Hogy nézett ki maga az épület?*

A hálósobák húsz és negyven férőhelyesek voltak. Így eléggé összeszorultunk, mégis rendkívüli tisztaságot tartottunk fent. Egy porszemet sem lehetett találni. Volt egy tágas és jól felszerelt ebédlőnk, ahol mindannyian kényelmesen elfértünk. A tantermek nem a zárdához, hanem az iskolához tartoztak, és mivel szegény világban éltünk, elég szegényesen voltak berendezve. Meg kell említenem a kápolnánkat is, ahol minden reggel szentmisét hallgattunk. A zárdán belül volt még néhány helyiség, mint például a fogadószoza. A szüleink minden hónap első vasárnapján meglátogattak minket, és itt fogadtuk őket. Ez a szoba vitrinekkel volt tele, amelyekben kitömött állatok, állati preparátumok és könyvek sorakoztak. A nővérek szívélyesen fogadták a szüleinket, mindig megkínálták őket valami finomsággal. Az épülethez tartozott egy hatalmas udvar is, ahol jókat játszottunk együtt. Volt egy kis elkerített baromfiudvarunk is, ahol csirkéket neveltünk. Ezeket a jószágokat a szüleink hozták, a havi bentlakás fejében. A bentlakási költséget többnyire terményben fizettük, hiszen a háborús körülmények miatt erre volt inkább szükség. Volt egy idősebb nővér, aki nagyon szerette a csirkéket, olyan átélessel gondoskodott róluk, mintha a gyermekei lettek volna.

– *Működtek-e valamilyen szakkörök az iskolán belül?*

Nem emlékszem ilyenre. Talán ha a kézimunkacsoport ennek számít. . .

– *Mivel töltötték a szabadidejüket, és volt-e kimenőjük?*

Külön-külön nem volt kimenőnk. Mindennap ebéd után együtt sétáltunk egy nővér felügyelete mellett. Szépen, kettes sorban, mint a jól nevelt gyerekek. Megkimehettünk, ha a szüleink kikértek minket. A szabadidőnket főleg az udvarban töltöttük el. Ladbáztunk, és más különféle társasjátékokat találtunk ki, hogy ne unatkozzunk. Esetleg olvasgattunk, mivel szabadon hozzáférhettünk a könyvtár könyveihez.

– *Milyenek voltak az életfeltételek a kollégiumban? Gondolok itt a higiéniai körülményekre, az ellátásra és a fűtésre.*

A higiéniai feltételek kiválóak voltak minden szempontból nézve. Az egész épület ragyogott, hála a kedves nővéreknek, akik mindig olyan szépen, aprólékosan fel-takarítottak. Azért mi is besegítettünk, és a hálósobák takarítása teljesen a mi feladatkörünkbe tartozott. Naponta háromszor kaptunk főtt ételt, és emellett délelőtt is és délután is készítettek nekünk uzsonnát. Egyszóval úgy éltünk, mint Marci Hevesen. Nagyon sok hálával és szeretettel gondolok a mi drága nővéreinkre, akik mind-ezeket a feltételeket biztosították számunkra.

– *Néhány szó a házirendről?*

Nos, igen. Meg kell mondani, a házirend az valóban borzasztóan szigorú volt. Ügyelnünk kellett a csendre, hogy ne zavarjuk a nevelőinket és egymást. Például amikor aludni mentünk, lábujjhegyen kellett lépkednünk a lépcsőn, és csak suttogva szólhattunk egymáshoz. Minden csütörtökön illemórát tartottak nekünk a nővérek, ahol a viselkedés alapvető szabályait sajátítottuk el. Nagy hangsúlyt fektettek erre, hiszen tudták, ha jól felkészítenek bennünket, akkor ha kikerülünk az intézetből, becsületes keresztény emberekként álljuk meg majd a helyünket. Ezek az illem-

órák egész életemen végigkísértek. Ennek a nevelésnek köszönhetően ma egy kol-dus és egy király előtt is megfelelően tudnék viselkedni. Azok a lányok, akik jobb anyagi körülmények között éltek, mint általában a többség, azt hitték, hogy többet érnek a nővérek szemében, és remélték, hogy nekik majd elnézik a rendbontásokat. De csalódnuk kellett. A nővérek előtt mindannyian egyenlők voltunk, tehát a szá-bályok is egyformán vonatkoztak mindenkire. Ha „rosszak voltunk”, büntetésül sa-rokba kellett állnunk. Ez azonban csak jelképes büntetés volt. Ha bocsánatot kér-tünk, a nővérek azonnal megbocsátottak nekünk, és nem haragudtak ránk, pedig bi-zony néha megérdemeltük volna.

– *Ki volt a zárdafőnök, és ki volt a gimnázium igazgatója?*

Az iskola igazgatója Kozma György volt, a főnövér pedig Klotild nővér. A kö-telező tanulóórák Mária Ella nővér felügyelete alatt zajlottak.

– *Mondjon néhány szót a tanítási programról!*

Az oktatás kizárólag magyar nyelven folyt. Két idegen nyelvet tanultunk: néme-tet és latint. Voltak fiú- és lányosztályok. Nem emlékszem pontosan a tantárgyakra, de tudom, hogy volt fizikánk, vegytanunk, matematikánk, magyar nyelvünk. A ta-náraink többsége felszentelt pap volt. Nagy tudással rendelkeztek, színvonalas órá-kat tartottak, de szigorúan meg is követelték, amit előadtak. És mivel az egyház szolgálatában álltak, kötelességüknek érezték, hogy a katolikus hit szellemében ta-nítsanak minket. Már amelyik tantárgynál ezt meg lehetett valósítani. Közülük Géczy Tibor és Szabó Zoltán nevét említeném. Ők voltak azok a tanáraink, akik a legmagasabb szintű oktatást nyújtották nekünk. Hálával és tisztelettel gondolok vissza rájuk és a többi tanárunkra is, mert sokat megtanultunk tőlük, és igazán a be-csületes életre neveltek minket. Persze volt hittanóránk is. Rendszeresen kellett ta-nulnunk minden tantárgyból és minden órára, mert nem jelentették be előre a fele-léseket. A rendkívüli állapot miatt nem jártunk iskolák közötti versenyekre, és nem is szerveztünk közös rendezvényeket más iskolákkal. A hétfégi hazautazás volt az egyetlen kirándulásunk. De ez is csak ritkán fordult elő, hiszen szinte mindannyian szegénységben éltünk.

– *A beiratkozásnál mit vettek figyelembe? Kellett-e felvételi vizsgát tenni? Pá-lyázhattak-e valamilyen ösztöndíjra az iskolán belül?*

A beiratkozásnál kizárólag a diákkönyvecskét – tehát az elemi iskolai átlagot – vették figyelembe, felvételi vizsgát nem kellett tennünk. Nem tudok semmilyen ösz-töndíjról, amelyhez az iskolán keresztül lehetett volna hozzájutni.

– *Ismer-e néhány ismert személyt, aki itt járt iskolába?*

A mi tanulóink legtöbbszörből ismert orvosok, mérnökök vagy tanárok lettek. Kö-zülük megemlíthetem például dr. Ribár Bélát.

– *Végezetül, mesélne-e egy-két érdekes történetet, diákcsínyt kollégistaéveiből?*

Nos, igen. Mi sem voltunk angyalok. Néha olyan csínytevésekkel szerettünk volna szórakozni, hogy a nővéreknek égnek állt a hajuk az ötleteinktől. Húszan vol-tunk egy szobában, húszan különböző személyiség. Volt, aki tréfát űzött másokból, és volt, aki csendben tűrte, hogy kitoljanak vele. Volt köztünk egy nagyon visszahú-zódó lányka, aki szinte senkivel sem barátkozott, általában egymaga félrevonult egy

Az iskolanővérek üdülőháza 1905 körül

sarokba. Persze ez nekünk nem tetszett, ezért legtöbbször az ő számlájára szórakoztunk. Sokszor még azzal sem törődtünk, ha nagyon megbántottuk, vagy kárt okoztunk neki. Volt egy alkalom, amikor egy lavór vizet rejtettünk a paplanja alá. Szegénykém beleült, csurom víz lett, de nem mert szólni a nővéreknek, mert megfenyegettük, hogy akkor nem beszélünk vele. A rosszabbik eset az volt, amikor sündisznót dugtunk az ágyába. Mondanom sem kell, hogy ennek az esetnek sírás lett a vége.

Egy másik alkalommal én tréfáltam meg az egész előttem ülő sort ima közben. A pongyolájuk övét a szék lábához kötöttem, így amikor felkeltek, a székeket is húzták maguk után. Néhányan fel is buktak a nagy sietségben. Persze a nővér rájuk förmedt, hogy milyen rendetlenek. Ők persze csak néztek, mint borjú az új kapura, szóhoz sem tudtak jutni. Később a szobában beismertem, hogy én voltam a ludas, és jót nevettünk az egészen. A nővéreknek azonban nem árultuk el a titkot.

INTERJÚ BOTKA GIZELLÁVAL (MÁRIA MARGIT NŐVÉRREL)

Botka Gizella 1928-ban született. Az elemi iskolát Tóban fejezte be, majd beiratkozott a nagybecskereki gimnáziumba. A gimnázium első két osztályát szerb nyelven végezte el a nagybecskereki reálgimnáziumban, majd miután az iskolanővérek zárdájában megnyitották az általános irányzatú magyar nyelvű gimnáziumot, ott folytatta tanulmányait. Míg a magyar gimnázium létezett, ő is a szegény iskolanővérek által fenntartott lánykollégium növendéke volt. 1951-ben bevonult az iskolanővérek rendjébe, és felvette a Margit nevet. Kántorként és hitoktatóként dolgozott Nagyikindán és Versecen. Most már nyugdíjas, mégis aktívan részt vesz az 1996-ban alapított nagybecskereki katolikus lánykollégium vezetésében. A vele folytatott beszélgetésem célja, hogy megtudjak néhány fontos dolgot az 1945-ig fennálló ma-

gyar gimnáziumról és a középiskolás lányok számára létesített egyházi kollégiumról. Köszönettel tartozom neki, mert sok olyan információval szolgált, amelyekre alapozni tudtam a további munkában.

– *Hány diákja volt a tanintézetnek? Hova valósiak és milyen nemzetiségűek voltak a diákok?*

Az én időmben, tehát amikor én kezdtem középiskolába járni, Becskereken nem volt magyar gimnázium, de még magyar osztály sem, egészen 41-ig. Addig én is szerb osztályba jártam, utána iratkoztam át a magyar gimnáziumba. Nem emlékszem pontosan, hányan voltunk, de nemzetiségi alapon megoszlottunk: magyarok, szerbek, németek.¹⁵

– *Minden középiskolás bennlakott a kollégiumban?*

A magyar gimnázium 1941-ben nyílt meg, amikor az országba bejöttek a németek. Ez volt az egyetlen magyar gimnázium akkoriban az egész Bánátban. Ebből kifolyólag Vajdaság messzebb fekvő helységeiből (egészen délről, például Székelykevéről) is tanultak itt lányok, akiknek nem volt lehetőségük mindennap utazni. Ezért létesítették az internátust. Majdnem minden gimnazista lány bentlakó volt, de akadtak olyanok is, akik csak bejártak. Például a városiak vagy a környező településekből jött lányok, akiknek az anyagi helyzete ezt megengedte.

– *Hogy nézett ki az épület?*

Az épület kétemeletes volt. A földszint egyik szárnyában működött az általános iskola, fölötte pedig a gimnázium. Lent, körülbelül az épület középső részén volt a kápolnánk – a Jézus szíve kápolna –, ami még mindig a mienk, iskolanővéreké. Szintén a földszinten foglalt helyet a konyha, az éléskamra és a mosókonyha. Az első emelet másik szárnya volt a kollégium az ebédlővel és a hálószobákkal. Fölöttünk helyezkedett el a nővérek lakosztálya. A tantermek is a zárdában voltak, de nem tartoztak a nővérek birtokába. felszerelésük egyszerű, szegényes volt. Csak padok, katedra és egy tábla volt mindegyikben.

– *Működtek-e szakkörök az iskolában?*

Nem tudok róla, tehát valószínűleg nem.

– *Milyenek voltak az életfeltételek a kollégiumban? Gondolok itt a higiéniai körülményekre, az ellátásra és a fűtésre.*

Nem volt központi fűtésünk, kályhával tüzeltünk. A tisztaságra nagy hangsúlyt fektettünk. Minden héten feltakarítottuk a szobánkat, de úgy. . . szinte ragyogott a tisztaságtól. Mindennap mosakodtunk, és hetente egy alkalommal – szombaton – fürödtünk.

– *Néhány szó a házirendről?*

A házirend nagyon szigorú volt. A csengőszóra azonnal kiugrottunk az ágyból és leszaladtunk a kápolnába szentmisére. Mise után indultunk az iskolába. Amikor befejeződött a tanítás, ebédtünk, volt egy kis szabadidőnk, majd kezdődött a kötelező tanulóóra. Mindig egy nővér felügyelete alatt tanultunk. Ki is kérdeztek bennünket, hogy biztos jó jegyet kapjunk. Mindig pontosan betartottuk a házirend szabályait, különösen ügyeltünk arra, hogy tartsuk magunkat a megbeszélt időpontokhoz. Amennyiben mégis elkéstünk, le lettünk szidva. A nővérek szigorúak voltak ugyan, de becsületes vallásos életre neveltek bennünket. Céljuk elsősorban az volt,

hogy mire felnövünk, tisztességes emberekké váljunk, akik öntudatosan végzik munkájukat. Akár családot alapítunk, akár a szerzetesi hivatást választjuk, ahogy én is tettem.

– Mivel töltötték a szabadidejüket, és volt-e kimenőjük?

Nem volt kimenőnk, csak a nővérek felügyelete alatt sétáltunk. Szabadidőnket legnagyobb részben az udvarban töltöttük el. Játsoztunk, beszélgettünk. Rossz idő esetén bent kézimunkáztunk, énekeltünk vagy olvastunk.

– Havonta mennyit fizettek a kollégiumi bentlakásért?

Általában terményben fizettünk, mivel háború volt és szegények voltunk. Meg az élelemre nagyobb szükség is volt a kollégiumban abban a szegény időben.

– Ismertesse néhány szóban a tanítási programot!

Az elemi iskolában magyar és német nyelven adtak elő, a gimnáziumban viszont csak magyarul. A gimnázium nyolcéves volt és általános irányzatú. Az elemi negyedik osztálya után kezdődött. Nem tudom pontosan, hány osztály volt összesen a két iskolában¹⁶ A tanítás a katolikus vallás szellemében folyt. Az órarendbe beiktatták a hittanórát is, és kötelezően jártunk misére mindennap. Tanáraink kitűnő oktatásban részesítettek bennünket, és szigorúan megkövetelték az előadott tananyagot. Főleg az idegen nyelvek (latin, német) tanulására fektettek nagy hangsúlyt. Minden órára készülnünk kellett, mert a feleléseket nem jelentették be előre. Csak elméleti oktatásban részesültünk, a gyakorlatokat, kísérleteket nem tartották fontosnak (ez a fizikára, biológiára és vegytanra vonatkozik, anyanyelvből és matematikából természetesen volt gyakorlatunk). Házi feladatot is kaptunk szinte mindennap, amit készségesen el is végeztünk, nem vettük félvállról, mint a mai diákok. Az iskolában kötelező volt az uniformis viselete. Ez egy fekete köpeny volt fehér gallérral, ami mindig tiszta és szépen vasalt kellett hogy legyen, különben megszidtak minket. A tanfelszerelésünk szegényes volt, hiányoztak a szemléltetőeszközök. Igaz, hogy volt egy biológia-szertárunk, de az is inkább csak néhány kitömött madárral és rovargyűjteménnyel kecsegtetett.

– Jártak-e valamilyen iskolák közötti versenyekre, rendezvényekre, vagy valamilyen más módon tartották-e a kapcsolatot más tanintézményekkel?

Nem, a rendkívüli állapot miatt erre nem volt lehetőség.

– Hogyan szűnt meg az iskola működése?

1944-ben a német katonaság elfoglalta a zárda épületét. A hadi felszerelést a kézigránáttól kezdve a puskákig a tantermek egy részében helyezték el, így ezeket nem lehetett használni. De az iskola még működött egészen októberig, amikor orosz katonák szállták meg az épületet. Kizavarták a németeket, és elkobozták minden katonai felszerelésüket. Az oroszok minden egyházi iskolát bezáratták Vajdaságban, beleértve a mienket is. A tanárokat büntették. A zárdát rövid időre hadi kórházzá alakították át. A sebesülteknek a nővérek főztek. De nem engedték, hogy ők ápolják a sérülteket. Erre a célra „néptársnőket” hoztak magukkal. 1950-ben végleg kiűzték a nővéreket a zárdából.

– Tud-e esetleg olyan ismertebb személyt mondani, aki ebben az iskolában fejezte be tanulmányait?

Nem is tudom. Talán dr. Babinszki Pált említeném. Ő híres onkológus volt itt Becskereken.

JEGYZETEK

- ¹ Németh Ferenc, *Negyed évezred az Úr szolgálatában*, Ideál Nyomda, Újvidék, 2004
- ² A Szegény iskolanővérek általános iskolájának krónikája, Horvát Bernardina tisztelendő nővér feljegyzései, Petrovgrad, 1945. IX. 21., Zrenjanini Levéltár, 97-es állomány, 47. doboz, „Állami Polgári Leányiskola 1921–41.”
- ³ Németh Ferenc, *Negyed évezred az Úr szolgálatában*, Ideál Nyomda, Újvidék, 2004
- ⁴ Zrenjanini Levéltár, 97-es állomány, 47. doboz, „Állami Polgári leányiskola 1921–41.”, Zrenjanini Levéltár, 97-es állomány, „A Katolikus Polgári leányiskola anyakönyve 1912.”, 16. l., Todor, Malbaški, *Zrenjanin*, Zrenjanin, 1966
- ⁵ Németh Ferenc, *Negyed évezred az Úr szolgálatában*, Ideál Nyomda, Újvidék, 2004
- ⁶ Martonosi Mirella, Interjú Botka Gizellával, 2005. február 21., Martonosi Mirella, Interjú Bálint Kovács Margittal, 2005. február 25.
- ⁷ Zrenjanini Levéltár, 97-es állomány, 43. doboz, „Zapisnik privatnih ispita (a magánvizsgák jegyzéke)” 13788/1933.
- ⁸ Zrenjanini Levéltár, 216-os állomány, Oktatásügyi osztály, 93. doboz, „Zapisnik o polaganju ispita (a vizsgák letételének szabályzata)”, 398. l.
- ⁹ Németh Ferenc: *Negyed évezred az Úr szolgálatában*, Ideál Könyvkiadó, Újvidék 2004
- ¹⁰ Martonosi Mirella, Interjú Botka Gizellával, 2005. február 21., Martonosi Mirella, Interjú Bálint Kovács Margittal, 2005. február 25.
- ¹¹ A Szegény iskolanővérek általános iskolájának krónikája, Horvát Bernardina tisztelendő nővér feljegyzései, Petrovgrad.
- ¹² Martonosi Mirella, Interjú Botka Gizellával, 2005. február 21., Martonosi Mirella, Interjú Bálint Kovács Margittal, 2005. február 25.
- ¹³ Zrenjanini Levéltár, 216-os állomány, Oktatásügyi osztály, 93. doboz, „Vojna Uprava za Veliki Bečkerek 15. decembra 1944. godine Novi Sad (Katonai Irányítás Nagybecskerek részére 1944. december 15-én),” 565. l.
- ¹⁴ Németh Ferenc: *Negyed évezred az Úr szolgálatában*. Ideál Nyomda, Újvidék, 2004
- ¹⁵ A német középiskolás diákokat a német irányítás áthelyezte az egyháztól független állami oktatási intézményekbe. Az iskolanővérek általános iskolájában azonban működött német nyelvű tagozat, az adatközlő biztosan ezekre a német diákokra utal.
- ¹⁶ Mármost a gimnáziumban és az általános iskolában.

LEVÉLTÁRI ANYAG:

- 1 Nagybecskereki Levéltár, a városi előjáróság állománya (97), „Molba zavoda siromašnih školskih sestara – De Noter dame de Hotre Dame u Velikom Bečkereku upućena gradskom senatu radi na plate stanarine za učionice koje koristi ženska građanska škola u njihovoj zgradi, 1931. godine.”, 4. lap, leltári szám: 1712.
- 2 Nagybecskereki Levéltár, 97-es állomány, „Izvod iz zapisnika vanredne skupštinske sednice gradskog predstavništva Velikog Bečkereka o smeštaju muške i ženske gimnazije u gradu, 1933. godine. (Kivonat a Nagybecskerek Városi Tanácsának 1933-as rendkívüli gyűléséről szóló feljegyzésekből, amelyek a fiú- és leányiskolák elhelyezésére vonatkoznak)”, 1746.
- 3 Nagybecskereki Levéltár, 97-es állomány, 43. doboz, „Zapisnik privatnih ispita (a magánvizsgák jegyzéke)” 13788/1933.
- 4 Nagybecskereki Levéltár, 97-es állomány, 47. doboz, „Állami Polgári leányiskola 1921–41.”
- 5 Nagybecskereki Levéltár, 97-es állomány, „A Katolikus Polgári leányiskola anyakönyve 1912.”, 16. l.

- 6 Nagybecskercerki Levéltár, 216-os állomány, Oktatásügyi osztály, 92. doboz, „Upisnice Nepotpune mešovite gimnazije iz 1944-1945. godine (A nyelvi összetétel alapján vegyes gimnázium beiratkozási jegyzéke az 1944/45-ös tanévben)”, 216. 1.
- 7 Nagybecskercerki Levéltár, 216-os állomány, Oktatásügyi osztály, 93. doboz, „Vojna Uprava za Veliki Bečkerck 15. decembra 1944. godine Novi Sad (Katonai Irányítás Nagybecskerek részére 1944. december 15-én)”, 565. 1.
- 8 Nagybecskercerki Levéltár, 216-os állomány, Oktatásügyi osztály, 93. doboz, „Zapisnik o polaganju ispita (a vizsgák letételének szabályzata)”, 398. 1.
- 9 A Szegény iskolanővérek általános iskolájának krónikája, Horvát Bernardina tisztelendő nővér feljegyzései, Petrovgrad, 1945. IX. 21.

IRODALOM

- 1 Stanojlović Aleksandar: *Petrovgrad*, Tolicki, Petrovgrad, 1938
- 2 Malbaški Todor: *Zrenjanin*. Zrenjanin, 1966
- 3 Németh Ferenc: *Negyed évezred az Úr szolgálatában*, Ideál Nyomda, Újvidék, 2004

Papp Richárd

A „DÉLI VÉGEK” NÉPE

Nemzettudat és többes kötődések a Vajdaságban élő magyarok körében december 5-e tükrében

„A cérnagórai szkupstinában nagy vita kerekedik arról, hogy miként lehetne egy kicsit javítani a gyalázatos életszínvonalon. – Mi lenne, ha hadat üzennék Amerikának? – javasolja Filip Vujanovics. – A németek meg a japánok is ezt tették, elvesztették a háborút, és most milyen gazdagok! Ezt mi is megtehetnénk. – Igen ám – kételkedte a Miló –, de ki garantálja, hogy nem fogunk győzni?”

Az idézett vicc a vajdasági magyar napilap, a *Magyar Szó* egyik hétfői számának humoros írásában, a *Magyarzó Pistike* meszéiben látott napvilágot.

„*Én ahány crnagóracot ismerek, a főnököm is az volt, minden családtagjukat meg rokonukat, meg a többi hozzájuk valót pártolták, segítették, támogatták. Ez a magyarokra egyáltalában nem jellemző. Ez vonatkozik az összes magyarra, ezért nem segít Magyarország se, mert nincs meg ez az összetartás. Nekünk ez jobban megvan itt, a Vajdaságban, mert mi ezt jobban megtanultuk itt a szerbektől, gondolom, jobban rá is voltunk kényszerítve. Ezt, amit mi eltanultunk, kéne a többi magyarnak is megtanulni, mert addig megint csak magunkra számíthatunk. Csak amit mondok: december 5-e.*”

Az idézeteknek megfelelően az általam több éve kutatott többes kötődés kérdéskörének 2005. évi fő motívumát a 2004. évi december 5-i, a határon túl élő magyarok kettős állampolgárságára vonatkozó, eredménytelenül végződő magyarországi népszavazás határozta meg mind interjúimat, mind rituselemzéseimet tekintve.²

2004. december 5-e olyan folklórtényezővé vált a vajdasági magyarok mindennapi kultúrájában és rituális gyakorlatában, amelynek mélyebb megismerése nélkül immár a nemzeti identitás aktuális összetevőit sem tanulmányozhatjuk.

Több korábbi tanulmányomban is rámutattam, hogy a Vajdaságban élő magyarok magukat a többi magyartól eltérő mentalitású („déli”, „jó balkáni” stb.) közösségeként fogalmazzák meg. A mentalitásbeli különbséget elsősorban a Vajdaság multietnikus környezetének, különösen a szerbekkel való évszázados együttélés hatásának tulajdonítják.

Meg kell értenünk azonban, hogy mindez az egyetemes magyar nemzethez való tartozás identitáskategóriáján belül fogalmazódik meg. A magyar nemzethez tartozás olyan integratív „sarokköve” a vajdasági magyar identitásnak, amely által, illet-

ve amelyhez viszonyítva mint délvidéki nemzetrészt határozza meg saját-etnikus önképét, sztereotípiáit, mentalitáskategóriáit, érték- és normarendszerét, ezáltal szabályozva és alakítva az interetnikus kapcsolatok stratégiáit, valamint ezekhez viszonyítva a szerbség kultúrájának és etnikus jellemzőinek megítélését is.

Ezért sem lehet a Vajdaságban kutatott közösségeim tagjainak identitását „többesnek” vagy „kettősnek” nevezni, mert éppen komplex identitásrendszerüknek lényege a többirányú kötődések magyarságtudaton belüli szintézise (Vö. Ujváry 1991: 14). Éppen ezért a nemzetpolitikai megnyilvánulások és makrofolyamatok alapvetően befolyásolják etnikus kultúrájuk és identitásuk milyenségét (Vö. Bárdi 2005: 123; Molnár 2003: 214).

A „DÉLI VÉGEK” ÜNNEPE, AVAGY MÁRCIUS 15-E KONTRA DECEMBER 5-E

2005-ben Zentán ismét március 14-én tartották meg az 1848–49-es magyar forradalomra és szabadságharcra emlékező ünnepeket, hogy a másnapi, Bácskossuthfalván tartandó központi ünnepségre is el tudjanak jutni a résztvevők. A zentai ünnepségek idén is a köztemetőben kezdődtek kegyeletadó koszorúzással a szabadságharc áldozatainak emléksírhelyénél. Az egy évvel ezelőtti rítushoz képest változást jelentett, hogy a tavalyi, Budapestről érkező zenészek helyett az – ahogy fogalmaztak – „*itthoni*”, zentai vegyes kórus szerepelt. A kokárda viselése ebben az évben sem vált általánossá, a magyar *Himnusz* nyilvános téren való eléneklése viszont „*már természetes*” volt – ahogy egy résztvevő megfogalmazta számomra.

A helyi önkormányzat által delegált szónok ünnepi beszédében érintette december 5-ét, utalva az anyaország felől érkező kirekesztésre, de kitérve az igenek nagy számának pozitív jelentőségére is. Az elmondottak fogadtatása vegyes volt a hallgatóság körében. „*Minek kellett ez?*” „*Na, és hol van Petőfi, Kossuth, azokat valahogy kifelejtette.*” „*Ez mindenről szólt, csak a negyvennyolcra nem.*” „*Alapvetően igaza van amúgy, csak ahogy csinálja...*” – hangzott el több vélemény. Mindez az adott helyi politikus megítélésétől is függ, akinek politikai irányultságát (amelyet a beszéd közben külön hangsúlyozott is azáltal, hogy szónoklatát egy nagy kokárdával díszített bocskaiban adta elő) sokan „*túlzónak*”, „*túl magyarkodónak*” tartják, amely eltér a vajdasági magyar kultúra kisebbségi normarendszerétől és interetnikus stratégiáitól (Vö. Papp 2003a).

Mások azonban egyértelműen pozitívnak, „*bátornak*”, „*egyenesnek*”, „*tisztának*” értékelték a beszédet, mivel „*december 5-e után minden magyar ünnepen beszélni kell már erről, hogy vissza lehessen állítani, ami elveszett ott*” – fogalmazott egyikük. Ez, mint láttuk, a kritikus észrevételekben is alátámasztást nyert: „*alapvetően igaza van*” – olvashattuk korábban. Ezzel a megállapítással a résztvevők mind egyike egyetértett.

„*Ez most végre tényleg a mi ünnepünk*” – jellemezte számomra egyik beszélgetőtársam, miközben az esti negyvennyolcas rítusra, a színházteremben megtartott *Déli végeken* című ünnepi műsorra igyekeztünk. A műsort az tette már látatlanban

is különösen értékes, a „*mi ünnepünk*” beszélgetőtársam számára, hogy a tavalyi, budapestiek által tartott egyébként nagy sikerű előadáshoz képest az idén két „*itthoni*”, vajdasági csoport lépett föl: a péterrévei Tisza táncegyüttes és a topolyai Kodály Zoltán Magyar Művelődési Központ néptáncosai. A péterréveiek és a topolyaiak zentai fellépése a lokális identitás önértékelését is növelte, amely az utóbbi években is erősödött a város interlokális szerepe folytán a nemzeti kultúra és politikum terén.

Orbán Viktor 2004 szeptemberében tett zentai látogatása és beszéde is, amelyet a vajdasági települések közül egyedül itt tartott meg, Zentán, a városnak mint a délvidéki magyarság saját biztonságos környezetének a jelentőségét legitimálta. Az említett politikus (a városban egyöntetűen pozitívan értékelt) beszédét és az elemzendő ünnepi műsort a topolyai néptáncosok is összekapcsolták a résztvevők számára, hiszen mindkét alkalmon szerepeltek. A topolyai táncosok egyébként is viszatérő résztvevői a zentai nemzeti rítusoknak, ők szerepeltek a 2001. évi millenniumi rendezvényen is, amely a nemzettudat rituális elmélyítésének egyik jelentős mozzanata volt a zentai magyarság életében.

Az idei műsorban a Délvidék megnevezés, a *Himnusz* közös eléneklése, a *Kossuth-nóta* előadása teljesen magától értetődővé (evidenssé) vált. Ennek fontos előzménye volt a tavalyi március 14-i ünnep, amikor a budapesti Krónikásének Zeneiskola lépett fel ugyanitt, és segítségükkel számos olyan rituális mozzanat vált hangsúlyossá a közösségben, amelyet korábban nem gyakoroltak nyíltan a zentai magyarok (Papp 2004a). Az idén azonban mindez természetessé vált, „*már magától ment*” – ahogy egyik interjúalanyom fogalmazott, rámutatva arra, hogy „*magunk is simán elboldogulunk*”.

A *Déli végeken* című műsor is az említett tartalmakat nyomatékosította, miközben 1848–49 eseményeiből a délvidéki történeteket emelte ki. A műsorban maga a Vajdaság szó is csak – ahogy később egy résztvevő fogalmazott – „*szerb értelemben*” szerepelt mint a Magyarországtól elszakadni kívánó Szerb Vajdaság megnevezése.

Az etnikus távolság történeti gyökereire, a konfliktusok múltbeli realitásaira világított rá a „ne féljete magyar lányok, nem jönnek a szerbiának” dalsor éneklése is. A „szerbián” szó, amely a Szerbia belső vidékein élő szerbek (Srbijanac) megnevezéséből származik, valamint a felidézett korban használatos – mára viszont pejoratív jelentéssel telítődött – „*rác*” megnevezés szintén a két nemzeti közösség konfliktusokkal terhelt távolságára mutatott rá.

A fiatal katonák harcba indulását, a menyecskék, anyák szomorúságát felidéző koreográfia egyúttal a közelmúlt délszláv háborús eseményeit is felidézte, összekötve ezáltal többekben a közelmúltbeli tapasztalatokat a nemzeti történelem drámai eseményeivel.

Nem véletlen, hogy az előadás után a közönség tagjai elragadtatással szóltak az előadásról: „*Még most se jutok szóhoz.*” „*Csodálatos volt.*” „*Ezek a fiatalok most tisztán elmondtak mindent.*” „*Most már érted, mi az, itt magyarnak lenni, mert ha ebből se jöttél rá, nem is fogsz soha!*” – mondták nekem a műsor kapcsán beszélgetőtársaim.

Az előadás jelentéstartalmait december 5-ével a polgármester záróbeszéde fűzte egybe: *„Hálátlan időszakban élünk itt, a Délvidéken – mondta –, mert devalválódnak az emberi értékek, és általános a kulturális és a szociális lecsúszás. Az ideálok keresésében sajnos ritkán nyúlunk vissza 1848-hoz, pedig erőt meríthetnénk eleink kitartásából és emberségéből. Az anyaország is gyakran csak mostoha. December 5-e után március idusa is másként esik. A '48-as események sorában a délvidéki városok közül városunk, Zenta szenvedte el a legnagyobb veszteséget. Most pedig ezektől a magyaroktól, tőlünk fél Magyarország?”*

A továbbiakban a beszéd kiemelte, hogy a „megoldás” ebben a helyzetben csak a „kitartás”, a nemzet „megtartása és építése” lehet „itt, a déli végeken”. 1848. március 15-e tehát egyértelmű ellentéte december 5-ének. Az előbbi dátumhoz kötődő események, Zenta kiállása a „déli végek” nemzetet védő áldozataival együtt pedig felértékelte a helyi és regionális identitás minőségét a negyvennyolcas örökséggel és az anyaországi státusz felelősségével egyaránt szembeforduló Magyarországhoz képest. A „nemzet itthoni megtartása” tehát a délvidéki nemzetrész és azonosságtudat presztízsértékét növelte meg az elmondottak szerint.

A rítus során a március 15-éhez kapcsolódó jelentéstartalmak így válhattak „sajáttá”, és így maga az ünnep is „saját ünneppé”, amelyben létrejöhetett az egyetemes magyar nemzet és a saját közösség azonosulásának, eggyé válásának átélése.

Ennek sajátosságát az idén az szolgáltatta, hogy a korábban általam is gyűjtött és idézett identitáskategóriák, öndefiníciók szerint a saját közösség értékelése sokszor negatívabbnak minősült a nemzettudat „minőségi” megítélését illetően („Eddig mindig úgy éreztük, hogy mi nem vagyunk olyan jó magyarok, mert nem tudunk annyit, mint a magyarországiak” – ahogy egyik beszélgetőtársam megfogalmazta.) December 5-e tükrében viszont ezek a negatív identitáselemek kiegyenlítődtek. *„Már egyenrangúak lettünk.” „Minden rosszban van valami jó, már nem kell szégyenkezniünk, hogy nem tudjuk a Szózatot, meg nem tesszük ki a kokárdát, mert mi legalább azt éljük, ami benne van.” „Van jó is ebben a december 5-ében, legalább jobban egymásra szorulunk, meg láthatjuk, hogy mi többet érünk, felemelhetjük a fejünket”* – mondták erről zentai interjúalanyaim az ünnepség után.

A „déli végek” ebben az összefüggésben a délvidéki nemzetrész tudatot úgy jelenítette meg, mint a hiteles, a negyvennyolcas nemzeti értékeket megőrző közösség jellemzőjét, amelyben a délvidékiek ma újra a magyarság védőbástyájává váltak. Ugyanezt hangsúlyozta és emelte általános vajdasági kontextusba a másnapi, március 15-ére megjelenő *Magyar Szó* első oldalán olvasható beszédrészlet is, amelyet a vajdasági magyar politikai elit egyik tagja fogalmazott meg ünnepi szónoklatában Szabadkán. A köztiszteltben álló személyiség egyenlőségjelet húzott 1920. június 4-e, a trianoni döntés, 1944 „véres ősze”, a szerb megtorlások és 2004. december 5-e „gyászfüggőnye” közé. December 5-e így a vajdasági magyarságot különösen érintő nemzeti tragédiák sorába illeszkedik.³ Ennek ellenére azonban a szónok azt is kijelentette, hogy a nemzeti érzés „itt él szívünkben elevebben talán, mint bármikor. A szabadság és együvé tartozás igénye nemkülönben. Ez tart meg,

ez emel fel bennünket. A legjobbban, a legkitartóbban ez ad erőt a cselekvésre”. A napi sajtó első oldalán olvasottak tehát tovább mélyítették az előző esti ünnepen részt vevőkben az ott átélt és utána megfogalmazott élményeket, gondolatokat.

Az említetteket olvasva és beszélgetőtársaimmal útközben megvitatva értem el Bácskossuthfalvára, ahol az idén is megtartották a március 15-hez kapcsolódó központi emlékűnnepet, amelynek rituális, szimbolikus motívumai, üzenetei hatással vannak a különböző lokális magyar közösségekre, amelyeknek tagjai közül minden évben számosan vesznek részt ezen a közös rítuson.

Az ünnepi rítussorozat ebben az évben is a református templomban kezdődött ökumenikus istentisztelettel. Zentához hasonlóan azonban – az eddigi évek gyakorlatától eltérően – ezúttal csak vajdasági lelkipásztorok vettek részt rajta. Az ismét nemzeti színekkel feldíszített Úr asztala mögött így a helyi református lelkész és katolikus pap, valamint az evangélikus szuperintendens foglalt helyet. Az utóbbi egy másik bácskai településről, Bajsáról érkezett ide, hogy hirdesse az Igét az ünnepen.

Vallás és nemzettudat összefüggéseit a vajdasági evangélikus magyarok életében érzékletesen világítják meg a szuperintendens úr korábban publikált gondolatai: „Három év leforgása alatt lelki vezetők, lelkipásztorok nélkül maradt a magyar evangélikusság a Vajdaságban. Majd harminc évig tartott a sötétség korszaka, a magyar evangélikusok elvesztették egyházukat, belecsöppentek egy teljesen új helyzetbe, hitüket és magyarságtudatukat egyházon kívül kellett őrizniük. Elképzelhetetlen helyzet volt, hisz a magyar evangélikusság hozzászokott ahhoz, hogy nemzeti öntudatát a templom tartotta meg. Nem kell túlzottan ecsetelnem, mit jelentett ez a magyar evangélikusoknak, milyen rombolást vitt véghez, amivel mindennapi életünkben ma is szembesülünk... Ellenben igazi ökumenét jelentett, hogy tíz éven keresztül lelkészhiány idején magyar református és római katolikus lelkipásztorok szolgáltak evangélikus gyülekezetekben az evangélikus ágendai rend szerint, hogy fönntartsák azt a maroknyi gyülekezetet, amelyik elveszítette lelki vezetőit” (Dolinszky 2000: 173). Az idézetek az elemzett rítusban is megnyilvánuló nemzet és ökumené egymásra utaltságának fontosságát hangsúlyozzák a többfélekezetű magyar etnikumon, kisebbségen belül.

Az olvasottaknak megfelelően hangzott el az esperes igehirdetése is, amelyben a nemzettudat megélésének tudatosítása és szakrális legitimációja mélyült el újra. Az igehirdető is „*déli végekként*” nevezte meg a vajdasági magyar közösséget, felhíva a figyelmet az aktuálisan tapasztalható nemzeti széthúzás veszélyeire és az erre is vonatkozó krisztusi figyelmeztetésre: „Minden ország, amely meghasonlik önmagával, elpusztul, és egyetlen város vagy ház sem maradhat meg, amely meghasonlik önmagával” (Mt 12,25).

A nemzeti összetartozás tehát bibliai alapelveként is megerősítést nyer, ahogy azt a résztvevők által közösen énekelt 213. református ének is hangsúlyozta.

A másik két rövidebben felszólaló igehirdető is ugyanezt erősítette meg. A helyi katolikus pap ennek megfelelően azt emelte ki, hogy Isten nemcsak az embert, hanem a nemzetet is képes a halálból feltámasztani.

A helybeli református lelkész a „*negyvennyolcas reformátusok zsoltárát*”, a nyolcvanadik zsoltárt irányozta elő közös éneklésre, kiemelve a bibliai írás utolsó sorát: „Uram, seregek Istene, újíts meg bennünket! Ragyogtasd ránk orcádat, hogy megszabaduljunk!” A lelkész beszédében is kitért arra, hogy a nemzetünkhöz való tartozást és a nemzettudatot is Krisztustól kaptuk. Isten országának és a nemzetnek közösen, együtt kell épülnie és erősödnie, ahogy azt az ószövetségi zsidó történelem is példázza. Az istentisztelet végén mindennek fényében a „*nemzet jövőjének*” fontosságára hívta fel a figyelmet, segítséget kérve a közösség kisgyermekének építendő játszóház támogatásához. Azért is jelentős ezt a mozzanatot megemlíteni, mert a délvidéki magyarság kulturális életének alapvető kérdését jelentik a szocializációs stratégiák.

A titói rendszer megdőlésének éveiben születő „*tiszta generációk*” nevelési irányai ugyanis több konfliktust robbantottak ki a vajdasági magyar társadalomban. Ugyanakkor a fiatal generációk testesítik meg az „*igazi magyarság*” hiteles felvállalását is, hiszen ők nem kényszerültek kompromisszumokra az állammal és a többségi nemzettel szemben. Ezért a fiatalok és a gyermekek a nemzeti rítusok során olyan jelképeket hordanak, illetve olyan műsorszámokat adnak elő, amelyeket a felnőttek nem vállalnak föl, mert ez „*tőlük nem lenne hiteles*” – ahogy egyikük fogalmazott. Ugyanakkor a gyermeknevelésben már ezek a nemzeti identitást nyíltan felvállaló motívumok egyre inkább legitimitást nyertek, felvázolva ezáltal egy újfajta kisebbségi stratégia jövőjét a vajdasági magyarság életében.

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a szocialista rendszerben és azt követően is a kisebbségi, etnikus egyházak jelentették a saját kultúra átadásának és megőrzésének biztonságos környezetét, akkor érthetővé válik az adományt kérő lelkész indoklása, aki az építendő játszóház célját a következőképp fogalmazta meg: „*mondjuk ki: nemzeti és keresztyén nevelésünk a cél.*”

A gyermekek újfajta kisebbségi stratégiáinak legszemléletesebb rituális megjelenítői ebben az évben is azok a népviseletbe öltözött csoportok voltak, akik a templomból a Kossuth-emlékpark felé igyekvő tömeg tagjainak mellére tűzték a nemzeti színű kokárdát (Vö. Papp 2002).

A két helyszín között az idén azonban egy új jelenség is hangsúlyt kapott, ugyanis a templom kapujánál, jól látható helyen Árpád-sávós lobogókat tartó fiatalok csoportja reprezentálta a radikális magyar jobboldal jelenlétét a rítuson. Beszélgetőtársaim ezt negatívan értékelték, a csoport tagjait – a tavalyi ünnephez hasonlóan, ahol azonban még marginálisan, a rituális tér periferiáján voltak jelen – „*szélsőségesnek*”, „*fölösleges*”, „*túlzó*” „*magyarkodónak*” ítélve meg. „*A fiataloknak ez az izgalmas, hőbörgés, radikalizálás, azt hiszik, ez vezet valahová, de ez csak rombol, ez itt nem fér össze, ha tudja ezt valaki, akkor mi biztos a szerbek példáján*” – foglalta össze mindezt egyik zentai beszélgetőtársam környezetünk helyeslése közepette. A fiatalok újfajta kisebbségi stratégiái ennek megfelelően csupán addig élveznek legitimitást az etnikus kultúra kollektív értékrendszerében, amíg nem lépik túl a tradicionálisan kialakult együttélési szabályok rendszerét, a „kiegyenlítődség” kisebbségi stratégiáinak normáit (Vö. Papp 2003a).

A Kossuth-szobornál megtartott idej ünnepség vezérmotívuma december 5-e volt. Már maga a rituális háttér is erre utalt, a szobor mögötti első világháborús emlékművön mindenki által jól látható piros-fehér-zöld színű szívet helyeztek el egy nagy méretű „nem” felirattal. Ennek utalását mindenki értette, bár eltérően magyarázták:

„Nem jól választották ki a szimbólumot, »igen« kellett volna, meg egy szívet.”
„Ez a »nem« sokatmondó, mert ez jön odaátrol, de nekünk a szívünk akkor is magyar marad.” „Nem értem pontosan ezt a »nem«-et, de az biztos, hogy december 5-éről szól, amikor kirekesztettek minket a magyarországiak.” „Láttad biztos azokat a röpcédulákat, amelyek a magyarországiakat »igenre« buzdították. Azon rajta volt a trikolór, az egyik oldalán az, hogy »igen«, a másikon pedig az, hogy »összetartozunk«. Hát sajnós nem tartozunk össze. Ez a szívben a »nem«.”

Ezt a „nem”-et hangsúlyozta a rítus egyik további új eleme a szobor mellett, azaz a rítus legkiemeltebb helyszínén, ahol szintén mindenki által látható helyen egy férfi tartotta kezében a Magyarok Világszövetsége (a népszavazást kezdeményező szervezet) feliratot és emblémát tartalmazó zászlót, rajta fekete gyászszalaggal, amelyre rá volt írva: „2004. december 5.”.

Az említett szimbólumok jelentéseit mélyítette el a rítus első momentuma is, amelynek alkalmával Reményik Sándor 1920 februárjában írt *Új szövetség* című verse hangzott el:

„Fájdalmam szörnyű, kiáltó szavát / Az éjnek adom át, a hangtalannak: / Nemzet nincs már...! / De magyarok még vannak. / Ország nincs már, a haza elveszett, / De egymást átölelő lelkek vannak, / És egymás felé kinyújtott kezek. / Erő nincs már, és nincs már hatalom, / Sem a föld felett, se a föld alatt, / De él, és velünk van a gondolat. / Egymásra gondolunk / És arra, ami magyarrá tesz minket, / Megértjük egymás szeme-villanását / S hogy »nem«-et gondolt, aki »igen«-t intett. / Ha szétvetették hű, védő karámkunk, / Ha porig égették a szentegyházat: / Nincs más remény, és nincs más feladat, / Mint összeszedni ott, ahol, a nyáját. / Csak ketten legyünk együtt, ketten-hárman: / Már kivirul a lelkek tavasza, / Csak néhányan, egy kicsike kis zugban, / És az a kis zug – az lesz a Haza. / S aki egyedül, magára marad, / És alkot, elhagyottan, egyedül: / Idők vásznára, örök jel gyanánt / A lelkéből a nemzet kivétel. / Leszállunk önnön lelkünk mélyére, / Van ott még sok arany! / Tüzet-táplálni: fekete gyémántok, / És talán – vas is van! / Ha kell, hát eltemetjük minden holtunk, / Csendes lesz a mező; / De aztán: szemünk... oltunk; / Jönnek a gyermekek, az unokák... / Valamit mindenkibe beleoltunk... / Fájdalmam szörnyű kiáltó szavát / Az éjnek adom át, a hangtalannak: / Ország nincs már...! / De magyarok még vannak.”

Az elhangzott verset beszélgetőtársaim így kommentálták:

„A hideg futkosott a hátamon, ez egy az egyben december 5-éről szólt, az ige-nekről, nemekről, és hogy akkor is van nemzet, ha már azt hisszük, hogy el van veszve.” – „Szörnyű, ha belegondolok, hogy ez egy Trianon-vers, és nem változott semmi azóta, megint van egy Trianon.” – „Azért erőt is ad, hogy még magyarok azért vannak, és hogy ezt nem akárci írta.”

Az utolsó interjúrészelethez kapcsolódva láthatjuk, hogy a nemzeti sorskérdésekre adott válaszoknak Reményik Sándor olyan tekintélye, akinek szavai hitelesítik a kulturális stratégiák megfogalmazódását is. Így a Reményik-versben elmondottak által a saját identitás további megerősítése is legitimitást nyert csakúgy, mint egy korábban általam bemutatott zentai rítus keretében, amelyben Wass Albert egyik előadott szövege szolgált mintául a résztvevők számára (Papp 2003a).

Reményik Sándor és Wass Albert egyébként is magasabb presztízsértékkel felruházott erdélyi mivolta további tekintélyt kölcsönöz számukra, és ezáltal úgy szolgálja a közösen átélhető nemzeti tartalmak élményét, hogy hidat képez a két kisebbségben élő nemzetrész azonos életérzése, sorsa között, adott esetben kizárva ebből a szimbolikus közösségből a magyarországiakat. Ezáltal felerősödik a kisebbségben megélt magyarság autentikussága az őket december 5-én „*kirekesztő*” magyarországiakkal szemben, „*akik azt sem tudják, mit jelent igazán magyarnak lenni, azt, hogy a magyarságod a sorsod*” – ahogy egyik beszélgetőtársam fogalmazott.

Az elmondottak tükrében úgy látom, hogy amíg a korábban általam elemzett nemzeti rítusok a délvidéki nemzetrész egyetemes magyar nemzethez való „*hozzákapcsolódását*” jelenítették meg és tették átélhetővé, addig ebben az évben a bácskossuthfalvi rítus során is az „*igazi*” nemzettudat helyi megerősödése és legitimizálódása, a nemzet „*itthoni*” és ezáltal hiteles reprezentációja kommunikálódott. A rítus bácskossuthfalvi szónoka is hangsúlyozta: „*Ez a mi ünnepünk, sose feledjék ezt!*”

Beszélgetőtársaim is hasonlóan kommentálták mindezt: „*Beértünk.*” „*Hallod, felnőttünk.*” „*Még meg is köszönhetjük végül ezt az egészet, hogy végre teljesen magunkra találtunk.*”

A Magyarországról érkezett, tekintélyes tisztséget betöltő szónok beszéde alatt most először hangzottak el bekiabálások elsősorban a „*nem kell a pénzetek*” felkiáltással, azonban ez is főleg a marginalizált „*radikális*” csoportok felől érkezett, igaz, ebben az esetben nem ítélte el őket a hallgatóság, amelyből halkan többen is úgy fogalmaztak, hogy „*inkább el se jött volna*”, „*ez így, december 5-e után, pofátlanság*”, „*mi azért is megbecsüljük, hogy érezze a saját szegényét*”. Az utóbbi szavakat nyomatékosította később a hallgatóság tapsa a beszéd után.

A vajdasági szónokok negyvennyolc örökségét emelték ki, mint követendő mintát az egyetértésre. A „*déli végeket*” mint lassan leszakadó nemzetrészt jellemezték, amely azonban éppen a negyvennyolcas múltból és ennek évenkénti rituális átéléséből meríthet új energiát a megmaradáshoz. S ez az energia, amely még december 5-e árnyékában is képes továbbélni, az egyetemes magyar nemzet újjászületésének is motorjává válhat. A nemzet tehát önmagában is „*beteg*”, ezt bizonyítja december 5-e, s ennek „*gyógyításában*” a vajdasági magyarságra is oroszlánrész hárul. Ehhez azonban szembe kell fordulni december 5-ével, s annak ellentétét, a „*március 15-ei lelkiületet*” kell normaként elfogadni. A tanulmányban korábban idézett szabadkai szónok ezen a rítuson is előadott beszédében ehhez fűzte hozzá, hogy ma is „*szabadságharcot vív*” a délvidéki magyarság. „*Ez a harc más fegyverrel, békésen folyik, de most is a megmaradás a tét, a saját egyház, a nyelv, az iskola megőrzése ebben a balkáni kalitkában.*” Ugyanebben a beszédben kétszer is kiemelte december

5-e trianoni és második világháborús párhuzamát, amelyet a rítusra készülve az újságból is elolvashattak a rítus résztvevői. Ezt az előadást kísérte a legnagyobb taps, hangos bravózáások közepette, s későbbi kommentárok is ezt a rituális mozzanatot értékelték a legpozitívabbnak.

A szónoklatok után, a koszorúzás alatt végig a *Kossuth-nótát* játszották. Ez a jelenség arra utal, hogy a szóban forgó dal mára a nyilvános rituális térben is felváltottá vált. A *Székelyménusz*t is előadták ismét, jóval kevesebb hibával, mint korábban, a közönség viszont még most sem énekelte az előadókkal, így ez az elem egyelőre nem képezi a rituális gyakorlat evidenciakészletének részét.

A saját-délvidéki nemzetrész identitásmegerősítését szolgálták a koszorúzások is, hiszen a vajdasági tartomány nevében is két magyar vezető koszorúzott. „*Már megint mi vagyunk a többség is, azért ez nem rossz*” – értékelték számomra egyesek a rítus résztvevői közül.

A magyar önkormányzatok, a politikai szervezetek, a civil egyesületek képviselői, az egyházi vezetők nemzeti ökumenikus közössége egyaránt az egységet reprezentálták a magyarországi testvérvárosok képviselőivel együttesen. Az utóbbiakról a következőket mondták beszélgetőtársaim:

„*Abszolút igazságtalan lenne, ha minden magyarországit elítélnénk, mert mégiscsak voltak egymillióan, akik igennel szavaztak, ők ugyanúgy hozzánk tartoznak.*” – „*Nézd meg azokat, akik itt vannak. Ők jó emberek, igennel szavaztak, azért is vannak itt. Őket nem szabad bántani. Idejönnek és bocsánatot kérnek; pont ők, akiknek kéne, azoknak eszébe se jut. Emezeket viszont ezért becsülöm.*” – „*Nincs nekem bajom a magyarországiakkal, kell nekik a pénz, a baj, hogy ezt kihasználják, tudod, a vörösök, a Gyurcsány meg a többi. Aki itt is van, a többi rendes, szeretjük is őket tovább.*” – „*Akik így is eljöttek Magyarból, azokat sajnálom egy kicsit, mert nem érdemlik meg, de most már ők is tudják, milyen kisebbségben élni csak azért, mert magyar vagy.*”

Az eddig leírt momentumok és interjúrészletek tehát nem a magyarországiak egészét, hanem elsősorban egy ezek által körülírt és meghatározható jellemzőkkel bíró magyarországi politikai és világnézeti irányultságot sztereotipizálnak, valamint az ezek befolyása alatt álló anyaországi, szintén körülhatárolható többséget jelölik meg és értékelik negatívan. Ez a negatív megítélés korábbi gyökerű (vö. Tóth 1991: 163), azonban ennyire konkrétta azóta vált, hogy az említett politikai irányzat vezetői a „nemek” mellett érveltek a népszavazásról szóló diskurzus során. Akik azonban igennel szavaztak, azok beszélgetőtársaim megítélése szerint hozzájuk hasonlóan a nemzet hiteles tagjainak számítanak. A velük való közösséget tovább erősíti, hogy ők ugyanúgy kisebbséget alkotnak a nemzeten belül, mint a délvidéki magyarok. Ennek kettős jelentősége is van. Egyrészt a vajdasági magyarok is azért élnek kisebbségben – ahogy egyik előbb idézett beszélgetőtársam megfogalmazta –, mert magyarok. Ebben az esetben a magyarországi többség és a szerb többség közé egyenlőségelet lehet állítani. Ugyanakkor a délvidéki magyarság eddig is kisebbségként fogalmazta meg magát az egyetemes magyar nemzeten belül. A magyarországi igennel szavazók nemzeten belüli kisebbségként való definiálása és pozitív tu-

lajdonságokkal való felruházása így a kisebbségi magyar identitás autentikusságát és ezeknek az „autentikus kisebbségi” magyar közösségeknek az összetartozás-tudatát erősíti föl.

Mint említettem azonban korábban, a magyarság nemzeten belüli kisebbségként való megélése többször negatív önértékeléssel járt a vajdasági magyarok életében. Ennek okait, gyökereit december 5-e hatása is felszínre hozta. A bácskossuthfalvi rítuson a szónokok köréből is elhangzott, hogy *„nézziünk magunkba, a régi jólétben, amikor utazhattunk, miénk volt a világ, sokat veszítettünk nemzettudatunkból is”*. A rítus más résztvevői így tettek említést ugyanerről: *„Régen nem volt ez nekünk fontos, mert úgy éreztük, csuda jól élünk, most ennek is bõjtje van.”* *„Minden rosszban van valami jó, mert most legalább értékeljük a bajban, ami biztosan a miénk, a magyarságot.”* *„Igazi csapda volt a titói hazugság, hogy mi, a balkániak gazdagok voltunk a Balkánon, de a nyugatiaknak csak balkániak, mégis azt hittük, hogy miénk a világ, és lassan kezdtük elveszíteni az értékeinket, először is a magyarságunkat.”*

A titói évek felé forduló nosztalgia mára szinte teljesen átértékelődött, legalábbis a nemzettudat szempontjából, hiszen a jugoszláv internacionalista eszme és politikai törekvés egyértelmű kudarcot szenvedett, s ennek romboló hatásait a magyar kisebbség tagjai ma is fokozottan élik meg. A viszonylagos jólét által okozott károk az önértékelésben december 5-e folytán egyenlítődtek ki véglegesen, ezért is olvashattunk több esetben ennek pozitív hatásairól.

DECEMBER 5-E ÉS MÁRCIUS 15-E A MINDENNAPOK KULTÚRÁJÁBAN

Mint láhattuk, mind a zentai, mind a bácskossuthfalvi rítusok során közös jelentések mélyültek el a résztvevőkben december 5-e és március 15-e kontextusában, azonos egymást megerősítő és tudatosító mintákat teremtve ezáltal a közösségek mindennapi élete számára is. December 5-e hatását a bemutatott rítusokon részt vevő beszélgetőtársam így fogalmazta meg az ünnepségek után: *„Én sem hittem volna, hogy ennyi idő után, hónapokkal később is ilyen jelentősége lesz, hogy így fog még fájni nekem is meg mindenkinek, hogy újra meg újra elő fog jönni, hogy nem tudunk tőle szabadulni.”*

Másik beszélgetőtársam a következőket tette hozzá ehhez: *„Ez már folklór lett nálunk, láttad, ilyen gyorsan, ha ez el is múlik, akkor sem tudom, mikor lesz ez elfelejtve, szerintem ez tovább fog élni velünk egy jó darabig, az biztos.”*

December 5-e már a népszavazás előtt is meghatározta a vajdasági magyar közélet diskurzusát, nem beszélve a szavazás eredménytelenségének hatásáról. Mindezt érzékletesen mutatta be a *Magyar Szó* 2004. november 4-ei számának *Magyarverés Budapesten* című vezércikke Németh István tollából. A cikk a magyarországi miniszterelnök „nemre” biztató szavaira reagál. A miniszterelnök lépését az anyaországtól kapott olyan „pofonnak” értékeli, amely egyenértékű a szerbek oldaláról a magyarokat ért atrocitásokkal, magyarverésekkel. A szimbolikus határok így tovább szélesednek a magyarországiak felé, és megerősítik azt a negatív érzést, léthelyzet-érzetet, amelyet a cikk írója „sem fű, sem fa” állapotnak nevez. A népszavazás ered-

ménnyelensége és a „nemek” magas aránya tovább mélyítette mindezt. Beszélgetőtársaim a következőképp fogalmazták meg a cikkben is leírtakat:

„Ez van. Most legalább ki lett mondva, amit amúgy is tudunk, hogy a nemzetben belül is kisebbség vagyunk, halmozott kisebbségek vagyunk.” – „Ami nekem a legjobban fáj az egészben, hogy ott szavaztak ránk a legkevesebben, ahonnan származunk mi, feketicsiek. Kunhegyes és környéke leszerepelt; jó is, hogy eljöttünk onnan annak idején.” – „Nekem ez nem volt meglepetés. Tudtam én mindig, hogy ez a helyzet. Sokat járok én át a határon, és mindig van valami bajuk velem, mert a magyarországiak fajgyűlölők, gyűlölnék minket, mert vajdaságiak vagyunk.”

Az idézett kommentárok a népszavazás által kiváltott indulattól fűtöttek. Ezzel együtt azonban több mindenre következtethetünk belőlük. Az „*eddig is tudtuk*” kijelentés a múltból és a közelmúltból öröklött negatív magyarországi tapasztalatokra utal, amelyek a két nemzetrész közötti távolságot tartják fenn évtizedek óta. Bácsfeketehegyi beszélgetőtársam pedig ennek a különbségnek a sajátos elmélyülésére utal, amely Kunhegyes és Bácsfeketehegy magyarsága között áll fenn. Véleménye legitimálja és felértékeli a bácsfeketehegyi magyarok saját identitását és mentalitását is, amely azért „*jobb*”, mint a kunhegyesieké, mert sok mindent átvett a „*balkáni mentalitásból*” (Vö. Hajnal 2003). S mint láttuk a tanulmány bevezetőjében idézett interjúrészletekben is, a „*balkáni*” pozitív mentalitáskategóriák egyik leg többet említett értéke az „*összetartozás*” tudata, amelynek hiányát a népszavazás is tudatosította a magyarországiak értékelésében. Az utolsó interjúrészlet pedig egyenesen a magyarországiak „*fajgyűlöletét*” hozza fel a népszavazás eredményének okaként. Ez a „*fajgyűlölet*” a vajdaságiak felé irányul, más néppé, „*fajjá*” minősítve a vajdasági magyarokat, kirekesztve őket az egységes magyar nemzet közösségéből. Beszélgetőtársam ráadásul mindezt saját tapasztalataira hivatkozva állapította meg.

A nemzetben belüli törésvonalak tehát tovább mélyülnek a közeljövőben. Mint a bácskossuthfalvi templomi rítusokban láttuk, ezekben a folyamatokban meghatározó jelentőséggel bírnak a saját egyházak. Nem véletlen, hogy ugyanabban az említett újságcikkben a szerző azt is kiemeli, hogy az általa elítélt miniszterelnöki nyilatkozat előtt két nappal a református egyház kijelentette, minden magyarországi személytől igent vár, hiszen „lelkismereti és erkölcsi parancs, hogy csak IGEN-t mondhatunk erre”. Ugyanezen az állásponton volt a többi történelmi egyház is, ezáltal tudatosítva a délvidéki magyarokban keresztyénség és magyarság egymást építő, egyetemes tartalmait. S ezáltal mindezek a tartalmak s mindezeket a tartalmakat képviselő egyházak hitele erősödött tovább abban a kisebbségi környezetben, amelyben eddig is a vallásosság, a vallásgyakorlat, a saját egyház világa védte, integrálta és tartotta életben az etnikus és nemzeti tradíció, kultúra és identitás értékeit (Vö. Papp 2003c).

Az egyházak mellett a bemutatott rítusok helyszínei is a nemzettudat biztosításának számítanak, mivel – interjúalanyaim egyikének szavaival – „*mindkét helység tiszta magyar központ*”. Bácskossuthfalva presztízsét az évenkénti mintaközvetítő, interlokális státust biztosító március 15-i ünnepek és a magyar közösség reformátussága biztosítja.⁴

Zenta mint kulturális központ egyre több rendezvény, regionális alkalom kapcsán integrálja nyíltan a délvidéki magyarságot. S mivel mindkét közösség túlnyomó többségben magyarok által lakott település, ez a két hely kellőképpen biztosítani tudja a saját kultúra biztonságos környezetét. Zentán az elemzett ünnepekkel kapcsolatban a következő folyamatokra hívták fel továbbá figyelmemet beszélgetőtársaim:

„Láttad, Zentán megint sokakon nem volt kokárda, de már olyanok is eljöttek az ünnepre, akik eddig azt se tudták, hogy van negyvennyolc.” – „Van hatása ezeknek az ünnepeknek, lassan, de van, március 15-e lassan újra elér hozzánk.” – „Fontos ez a negyvennyolc meg március 15-e Ezek olyan dolgok, amik nélkül itt nem megy, mert ezzel győzzük le ezt a december 5-ét is, majd meglátod.”

A március 15-éhez kapcsolódó ünnepségek hatásai mellett a fent említett meg látások az 1848–49-es forradalom mai és szabadságharcra a mai napig is létrejövő személyes azonosulás lehetőségeiből fakadnak. A rítusokon részt vevő beszélgetőtársaim úgy említették a „negyvennyolcas meséket”, mint amelyeket gyerekkorukban többször is átélhettek nagyapáik elbeszélései alkalmával. A „negyvennyolcas” történetek délvidéki eseményeiről szóló elbeszélések átöröklődtek a családokban. Interjúalanyaim ráadásul ezeket a nemzeti hősről, példamutató ősről szóló történeteket, a szocialista rendszer előtt élő szintén „tisztának” értékelt generáció tagjaitól hallhatták. Ezek a történetek tehát átélhetőségük mellett kettős autentikussággal is bírnak számukra:

„Nagyapámék sokat meséltek itt a délvidéki szaladásokról, úgy vette ő is az öregapjától, úgyhogy ez valódi most is.” – „Perczel Mór meg Damjanich, aki ráadásaként szerb volt, a Guyon Richárd, az mind a mi ismerősünk.” – „Negyvennyolcban még meg tudtuk mutatni, milyen a magyar a valóságban. Gyerekkoromban nagyapám mindig mesélte, hol volt, meg hogy voltak a csaták itt, a déli végen, én meg ezt játszottam a barátaimmal. Voltak a szerbek meg az áruló magyarok, a labancok meg mi, a szabadságharcosok. Na, ezt most játszhatjuk ma is.”

A fenti interjúrészletek idősebb férfi beszélgetőtársaimtól valók, azonban ezek kiterjedt hatását mutatja meg a következő interjúrészlet, amely egyik huszonéves nő adatközlőmtől származik: *„Nagyapám sokat mesél nekem is a szabadságharcról, és ezért nekem nagy csalódás volt, amikor Szegeden az ottani iskolatársaimmal először ünnepeltem március 15-ét, mint otthon, ahol meg szinte mindent jelentett. Ez volt az egyik első élményem Magyarországon, és ez az érzés valahogy azóta is megmaradt, most december 5-e után meg végképp. Mert lehet, hogy mi itthon nem tesszük ki a kokárdát, mint a magyarországiak, de a lelkünkben mi megéljük azt, amit ők csak a mellükön hordanak dísznek.”*

A „negyvennyolcas” jelentéseknek megfelelő „lélekben megélt” magyarságtudat, s az ezzel ellentétben álló december 5-i eredmény valósága között fennálló feszültség mélységét érzékletesen foglalta össze számomra az előző interjúrészletben is megemlített nagyapa, legkedvesebb adatközlőm, egy nyolcvankét éves kertész Bácsfeketehegyről:

„Az embert úgy alkotta a természet, Isten, hogy valakinek valahova tartozni kell. Tartozni kell elsősorban az embernek az anyjához, a szüleihez, a helységhez, ahol

él, a hazájához, amit hazának tart. Nagy baj, ha valaki elveszti azt, akihez tartozni kell. Nagy baj, ha valaki elveszti az anyját, és mostoha kerül helyébe, aki soha nem helyettesítheti az anyját. Mi, akik nyolcvan éve itt élünk, így, idegenben, úgy néztünk Magyarországra, hogy anyaország, hogy odatartozunk. Nem akartunk mi semmit tőlük, csak úgy háttérben, hogy valahova mi is tartozunk. Ezt elvették tőlünk december 5-én. Mivé lettél, ötvenhat magyar népe, hogy ide jutottál? Mit csináltak belőled? Miért kellett megtagadni bennünket? Egy anya sohasem neveli a gyerekeit Káinnak. Miért csináltak Káint belőled, magyar nép? Mert nem akartunk mi semmit az anyaországtól, csak akartuk érezni, hogy van egy ország, amelyik a miénk is, amelyik anyaország, de nem mostoha anyaország. Most azzá csinálták. Csodálkozok. Nem a vezéreken, hanem a magyar népen. Ennyire szűk látókörűek lettek zömmel? Tisztelet annak az egymilliónak, akit nem tudtak elbűtítani. Mert végeredményben nem akartunk mi rohanni Magyarországra. Nem akartunk odarohanni, hogy elvegyük a szerencsétlen magyar nyugdíjasok kenyerét. Sőt, az elvtársak becsülettel megszerzett milliárdjait sem akartuk megenni. Nekünk nem kell az. Mi már megszoktuk, hogy hol nyakon, hol pofon, nem is esik olyan nehezünkre elviselni, de ez nehezünkre esik, mert a mieinktől kaptuk. Szokták mondani, hogy veszett már több is Mohácsnál. Hát most miért kellett hárommillió magyart kitagadni? Ez is Mohács, második Mohács. Ez is egy nagy kudarc, ez is Trianonnak a része. Akik ezt csinálták a magyar néppel, nem mondom, hogy mit kívánok nekik, mert jobb nem mondanunk. Különben ennyit december 5-éről. Máskülönben mi, ha akármit ígértek volna is, akik már megszoktuk itt mostoha körülményeinket, nem mentünk volna oda. Aki akart, úgyis odament.

A saját kisebbségi áldozatokkal terhelt magyar identitás így válik egyenértékűvé a magyar nemzeti történelem dicsőségével, szemben az azt eláruló „többség” közösségével.⁵

Az interjúrészletből megérezhettük továbbá az eddig elmondottakból származó feszültség megélt drámai mélységeit is.

TÖBBES KÖTÖDÉSEK DECEMBER 5-E TÜKRÉBEN

A tanulmány bevezetőjében idézett interjúrészletekből is láthattuk, hogy december 5-e tükrében a délvidéki magyarok identitásszerkezetében felerősödtek a szerbek mentalitáskategóriáinak pozitív értékelései, s ezek révén a velük való együttélésből fakadó saját tulajdonságok is. Érzékletesen foglalják össze mindezt a következő idézetek is:

„Ha külföldre megyek, gondolom, jugoszláv vagyok, szégyellem is. Például amikor először voltam Svájcban, szégyelltem, hogy jugoszláv vagyok, mindenki tolt a kocsit, meg kiabálta, hogy »pička materina«, meg »gde si?«. Magyarországon meg azt szégyellem, hogy magyar vagyok, mert jugoszlávnak néznek meg mondanak, és azt mondom akkor, hogy az is vagyok, ha már nem lehetek más. December 5-e úgyis erről szólt, nem? Hát ha azt akarják, akkor igenis szerbek leszünk, azoknak legalább nem kérdés, akármilyenek is, hogy össze kell tartani. Befelé persze nem leszünk soha szerbek, de attól még lehetünk.”

„A szerbeknek a »tessék« szavuk jellemző, hogy úgy van: izvoli. Ha ezt szó szerint fordítom, nagyjából úgy hangzik: szeretetből. A szívesség, a vendégszeretet, az összetartozás sokkal nagyobb, mint a magyaroknál. Valahogy nagyobb a szíviük. Ezt mi is jobban átvehettük tőlük, amikor ők a szomszédaink meg a barátaink. Ha nagyban, a politikában nézzük, az megint más. De ha közel vannak hozzád, ilyenek, és te is jobban ilyen leszel, és ezért csalódunk nagyot, ha máshol, főleg ha a magyar anyaországban nem ilyenek veled, ha le se szarnak, nem hogy szeretettel fordulnának hozzád, mert te ezt fogod, mert zsigerből más vagy, ilyen értelemben balkáni, amire már kezdesz is büszke lenni.”

„Itt vagyunk a déli végeken, és hát óhatatlan, hogy keveredünk. Sok rosszat és sok jót is eltanultunk, olyat is, amit lehet, hogy egy magyarországi meg sem értene, főleg hogy olyan érzékenyek vagyunk, a lelkiünkre vesszük a dolgokat. A családra nagyon büszkék vagyunk, gondolom, a nagy családra is, nemcsak apa, anya, egy gyerek, hanem az egészre, mint a szerbek, a népünkre, az igazi magyarságra is. Ezt így inkább csak a többi olyan magyar tudja érteni, aki hasonlóan él, mint mi, akit ugyanígy nem biztos, hogy épp barátok vesznek körül, és akik ugyanígy ilyen balkáni helyzetben vannak. Látod, ez néha a rossz, vagy ami rossznak látszik, sokkal jobb lehet, mint ami jónak látszik, gondolom, az emberség meg a lélek.”

Az idézetekből is láthatjuk, a „déli végek” „jó balkáni” mentalitása olyan sajátos kisebbségi identitást jelöl a délvidéki magyarok kultúrájában, amely egyaránt kötődik a velük együtt élő szerbek kultúrájához és az onnan átvett pozitívan értékelt tulajdonságokhoz, valamint az egyetemes kulturális magyar nemzet közösségéhez is. Ez a többes kötődés azonban nem feltételez egyensúlyt a szerbek, valamint a magyar nemzeti identitás között. Az interjúkból is kiderülhetett, hogy „belülről soha nem lesziünk szerbek” – ahogy egyikük megfogalmazta. Ennek megfelelően a szerb kultúrával való együttélésből származó adaptív értékeket is a nemzeti kultúra irányából jövő sérelem s az ebből fakadó feszültség tette hangsúlyosabbá.

December 5-e a nemzethez való tartozás „otthonlét érzését”, a saját kisebbségi kultúra tágabb, biztonságos háttérének érzetét törte meg, felerősítve ezzel a Magyarországgal szemben korábban is megfogalmazódó és személyes tapasztalatokból, sérelmekből is táplálkozó „idegen lét” érzését (Vö. Csepeli 1987: 249). Ezért mint láthattuk, a kritikák elsősorban Magyarország (s ezen belül ennek nemmel szavazó többsége) s nem a nemzeti közösség egészével szemben fogalmazódtak meg. Ezzel együtt a délvidéki identitás „igazi”, „hiteles” nemzeti volta vált hangsúlyosabbá december 5-e hatására. Az elmondottakból következik, hogy a nemzeti közösségen belül az „igazi”, „hiteles” magyarság képviselői a magyarságot kisebbségi sorsként megélők, elsősorban a nemzetrészek közösségeinek tagjai, azaz a „hasonló balkáni helyzetben” élő magyarok – ahogy fentebb olvashattuk – továbbá azok, akik képesek ennek a létállapotnak az átélésére, a nemzethez való tartozás egzisztenciális sorsként való megélésére. A kisebbségi lét így válik a nemzethez való tartozás min-tájává, felértékelve a saját identitás minőségét, enyhítve a népszavazás általi csalódás fájdalmát.

A kilencvenes években elkezdődött, a státustörvénnyel és a millenniumi rítusok-

kal felerősödött folyamat, amely a nemzethez való tartozás elmélyülését s az ehhez kapcsolódó kisebbségi stratégiák nyíltabb felvállalását indította el a Délvidéken, december 5-ével együtt folytatódik tovább. December 5-e – mint láttuk – a „*déli nemzetrészt*” identításelemet erősítette meg, tette hitelessé, megnövelve ennek presztízsértékét és hozzákapcsolva mindehhez a „*déli végek*” nemzetért felelős, nemzetet védő, az identitás aktivizálódását jelentő mentalitáskategóriát (Vö. Gereben 1999: 76–77).

A befogadás, az „*otthonlét*” érzés ennek megfelelően a nemzeten belüli kisebbség irányából fogalmazódhat meg hitelesen és válhat autentikussá. Ennek biztosítékai és mintái december 5-ével szemben a nemzeti történelem kiemelkedő eseményei, elsősorban az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, amelynek jelentései a nagyszülőktől áthagyományozódott tradíció és a március 15-éhez kapcsolódó rítusok által válhatnak átélhetővé és az aktuális körülményekhez adaptálhatóvá. A rítusokon olyan folklórelemek egészítik ki mindezt, mint – a korábbi írásaimban is bemutatott – népdalok, nemzeti műdalok, a közelmúltban született s mára a legtöbb nemzeti rítus során elhangzó, Koltay Gergely vagy a Bródy János–Szörényi Levente szerzőpáros által szerzett énekekkel⁶ és az általam is elemzett, a tavalyi nemzeti rítusokon elhangzó „*Délvidéki himnusszal*” (Papp 2004a), valamint az ünnepek jelentéseit kiemelő, tudatosító versekkel és a rítusokat megerősítő szakrális elemekkel együtt. December 5-ével kapcsolatban úgy tűnik, hogy tovább bővül ezeknek a folklórjelenségeknek a száma, hiszen többek között kezdenek megjelenni olyan énekek, amelyek – a fent említettekhez hasonlóan – beépülnek a mindennapok kulturális kommunikációjába. A mindennapok kultúrájában jelentéssel bíró folklórelemek így lesznek elmélyült identításelemekké. Ezek a tudatosult identitástartalmak pedig ismét a rítusok során válnak újra és újra átélhetővé (Vö. Hoppál 2004: 117).

Érzékletes példáját nyújtja mindennek az a dal, amelyet több zentai fiatal tanult meg és adott tovább egymásnak az utóbbi hónapokban. A dal címe: *December 5-e*, szerzője pedig egy felvidéki fiatalember, Sotkovszky Lajos. A dalt fél évvel december 5-e után, májusban adták elő az Énekelt Versek X. Zentai Fesztiválján. Az ének előadásmódja összefoglalja a jelen tanulmány kérdésköreit is. A dalt ugyanis az egyik zentai templomban az említett rendezvényhez kapcsolódó áhítaton adták elő. Mindez együttesen emelte ki a dal rituális jelentőségét, hiszen a saját kultúra szakrálisan legitimált, biztonságos környezetében hangzott el, és ez a környezet a nemzethez való tartozás szimbolikus kitágításának átélését is biztosítja a rituális gyakorlat során.

Az utóbbinak a jelentőségét erősítette meg, hogy a dalt a felvidéki szerzővel és előadótársával, Soóky Évával közösen adta elő a Zentán jól ismert és közkedvelt helyi Szélrózsa leánykórus két tagja, Hajnal Anna és Tarapcsik Hajnalka, jelképezve ezáltal a nemzetrészek közötti összekapcsolódás és összetartás előbb leírt jelentéstartalmait. Mindennek „*hitelességét*” erősítette meg az előadók életkora, a „*tiszta*” generációkhoz való tartozása, amely a követendő nemzeti stratégiák jövőképét is ilusztrálta a rítus résztvevői számára.

A leírt sajátosságok hatását mutatja, hogy azóta Zentán nekem is többször lejátszották az előadás hangfelvételét, amely mára Budapestre, valamint erdélyi zené-

szekhez is eljutott. Az ének szövegével mások is azonosulni tudtak, mivel az egyaránt megfogalmazza a népszavazás eredményéből fakadó csalódás és megdöbbenés érzését, ennek a sérelemnek a fokát, de az ebből felépülő jövő reményét is:

„Határt szabott az élet, / A lélek tükre rév lett / Szabadság, testvériség / Lásd, íme csak a múlt lett. / Ki lettél már, nem tudod, / Nincs megfogalmazott ok, / Él sz csupán a tudattal, / Kenyér legyen, s bő asztal. / Véred keveredése / Szívdobbanásnyi élet / Testvéri ellenség lett / Értelme veszett képlet. / Fájó lelke magányában / Nem hisz nemzetárulásban. / Keresztbe foglalt mélység, / Bölcs hét vezér nemzetiség, / Hite hagyott emberség. / Reménységgel élénk ért, / Őseinktől kapott lét, / Talán nem veszhet el még.”

JEGYZETEK

¹ A Crna Gora-iak szerbiai viccekben, illetve a magyarok mindennapi folklórában létező sztercotipikus motívumait l. részletesebben: Hajnal 2003; Ljubičić 2002.

² Bár az 'igen' szavazatok száma 3 százalékkal több volt, mint a 'nem' szavazatoké, a szavazás eredménytelen volt, mivel a résztvevők lélekszáma nem haladta meg a szavazásra jogosult lakosság 25 százalékát. Az utóbbi tény, valamint az 'igenek' csekély arányú győzelme egyaránt kiábrándítóan hatott a vajdasági magyarságra is. Mindezt az anyaország felől megfogalmazódó elutasításnak, „nem”-nek értékelte a vajdasági közvélemény, ahogy azt a december 5-ére közvetlenül reagáló két újságcikk-részlet is mutatja: „A kettős állampolgárság kérdésében szíven ütő, lélekbe markoló adat: mindössze 51,1 százaléknál IGÉN, 48,5 százaléknál NEM: a hön óhajtott 2 millió szavazat helyett mindössze 1,5 millió bebocsátó szép üzenet... A többi néma csend és elutasítás... Halálos ítélet tehát” – írta Dudás Károly a *Hét Nap* című vajdasági magyar hetilapban december 8-án. Ugyanígy értékelte a népszavazást néhány nappal később a *Magyar Szó* december 11–12. hétfői számában Laták István: „Mert akárhogyan is forgatjuk az eredményt, a lényeg mégis a NEM. Nemmel szavaztak azok a magyarok, akikkel talán egy csapatnak szurkolunk, s nemmel szavaztak azok a kisvendéglősök, akik évtizedekig belőlünk éltek a Pannon-tengeren.” A leírtak mellett a népszavazást kísérő kampány miatt ez a feszültség elsősorban a nemek mellett kiálló magyarországi kormány, illetve az emögött álló politikai irányzatok felé fogalmazódott meg.

³ December 5-ét és a trianoni döntést – mint később is látni fogjuk – beszélgetőtársaim közül többen párhuzamba állították. Ennek egyik oka Koltay Gábor *Trianon* című filmjének hatása is. A filmet Zentán 2005 márciusában, Bácskossuthfalván pedig március 15-én este vetítették az ünnepi ritussorozat részeként. Mindkét helyen kiemelkedően pozitív közösségi élményként értékelték a film megtekintését. A Vajdaság több településén hasonló környezetben és hatással vetítették a filmet. Érzékletes példa erre többek között Temerin, ahol szintén beépült a film levetítése a rituális gyakorlat folyamatába, mivel az említett település tradicionális, Illés-napi ünnepségsorozatának keretében mutatták be nagy sikerrel az említett művet.

⁴ A délvidéki reformátusság az „autentikus magyarság” hitelességét biztosító sajátosságairól l. Papp 2004b.

⁵ Különösen izgalmas 1956 megemlézése, amely korábban nem jelentett a Vajdaságban kapcsolódási pontot a nemzetrészek között mint közösen átélethető egységes nemzeti esemény. A fenti interjúrészlet azonban 1956-ot hiteles magyar nemzeti tettként értékeli a magyarországiak részéről, még ha szembe is állítja ugyanekkor december 5-ével. Az idén, október 23-án lesz az első hivatalos megemlékezés is 1956-ról a Vajdaságban, és ennek kutatása további izgalmas meglátásokkal szolgálhat a délvidéki magyarság nemzettudatának mélyebb megismerése szempontjából.

⁶ Az elmúlt évek rítusain (így a 2005. évi ünnepeken is) Koltay Gergely szerzeményei közül a *Kell még egy szó* és a *Ki szívét osztja szét*, a Szörényi–Bródy dalok közül a *Ha én rózsá volnék*, illetve az *István a király* rockoperából több ének is visszatérő motívumává vált ezeknek a közösségi eseményeknek.

BIBLIOGRÁFIA

Bárdi Nándor

2005. Stratégiai törésvonalak a budapesti magyarságpolitikában. In: Tamás Pál–Erőss Gábor–Tibori Timea (szerk.): *Nemzetfelfogások. Kisebbség–többség*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó–MTA Szociológiai Kutatóintézet 123–143.

Csepeli György

1987. *Csoporttudat–nemzettudat*. Budapest: Magvető

Dolinszky Árpád

2000. Evangéliumi üzenet. In: Keszthelyi Gyula (szerk.): *Egyház és magyarság. Hét egyház és felekezet határon túli és hazai lelkipásztorainak, világi előljáróinak tanácskozása. 2000. január 27–28.* Budapest: Custos Kiadó 171–173.

Gereben Ferenc

1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris

Hajnal Virág

2003. „Mint leveleket a vihar” – Egy kétnyelvű vajdasági falu. In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 283–321.

Ljubičić Mićko, Dragoljub

2002. *Nacionalni park Srbija*. Beograd: Kreativni centar

Mirnic Károly

2003. A magyarok aránya községek és települések szerint. In: Gábrityné dr. Molnár Irén–Mirnic Zsuzsa (szerk.): *Kisebbségi létjelenségek. Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság 338–358.

Molnár Gusztáv

2003. A „nemzet” és az „ország”. In: Sebestyén Imre (szerk.): *Sorskérdéseink. Válogatás a Magyar Szó vasárnapi rovatában megjelent írásokból 2001–2002.* Újvidék: Magyar Szó 212–217.

Papp Richárd

2002. Rítus és nemzet. *Létünk 1–2*: 37–51

2003a. Balkán és nemzet. A vajdasági magyarok „mentalitásáról”. *Pro Minoritate 3*: 37–66

2003b. „Mindennapi kenyerünk”. A Millennium és a „megszentelt hagyományok” jelentései Zentán. In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör–MTA Kisebbségkutató Intézet 280–296.

- 2003c. *Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör–MTA Kisebbségkutató Intézet
- 2004a. „Visszatér még a fény.” *Pro Minoritate* 3–4: 86–122
- 2004b. Reformátusság és kisebbség a Délvidéken. *Protestáns Szemle* 1: 18–40

Ujváry Zoltán

1991. Identitás és etnikum. In: Eperjessy Ernő–Krupa András–Ujváry Zoltán (szerk.): *Nemzetiség–identitás*. Békéscsaba–Debrecen: Ethnica

Várady Loránd

DR. VÁRADY IMRE*

A már igen régen megkezdett, Várady és Putz családokról írt visszaemlékezéseket sajnós igen hosszú idővel ezelőtt megszakítottam. Roppant nehéz az újrakezdés, mert édesapámról, dr. Várady Imréről szeretnék az utókor számára írni. Gyermekkori emlékeim vajmi kevesek ahhoz, hogy bármi érdemlegeset vessek papírra csodálatos tevékenységeinek, alkotásainak, tetteinek méltatásaképpen. Unokaöcsémnek, dr. Várady Tibornak – akivel a napokban találkoztam, és erről a témáról kapcsolatban kértem tőle tanácsot – ezzel kapcsolatban a következő volt a válasza: *„Bármilyen sokat és bármilyen tetteről is írnál, az mind kevésnek bizonyulna ahhoz mértén, amit a nagypapa hosszú életében tett, alkotott.”* Valamivel, valahogyan mégis meg kell kezdenem, illetve folytatnom kell a visszaemlékezéseket. . .

Várady Imre, édesapám, 1867. március 1-jén született Katalinfalván. 1859. február 5-én hunyta le örökre a szemét Nagybecskerekén, a Dušan cár 10. alatti családi házban. Apja, Várady József Katalinfalván jegyző volt. Imre előtt három leánytestvére született, Mária, Emília és Magdolna, de az akkoriban még szinte gyógyíthatatlan betegségben, diftériában 13 nap alatt – a kezelőorvos legnagyobb igyekezete mellett is – kilehelték 4, 2 és 1 éves kis lelküket. . .

Katalinfalváról a család Imre, Károly és Gizella gyermekekkel 1871-ben költözött Nagybecskerekre. A vármegyeháza udvarában kaptak egy igen szép, elég tágas lakást. Édesapám megmaradt, csodálatos kézírással megírt naplójában részletesen le van írva a lakásnak minden helyisége, többek között az az aránylag kis szoba is, ahol gyermekkorában tanult, és bontakozó ifjú esztendeit töltötte.

Első elemijét az 1873–74. esztendőben, első gimnáziumát pedig az 1877–78. tanévben kezdte meg. Naplója szerint a Becskerekre került piarista igazgatónál, Arányi Bélánál kellett felvételi vizsgát tennie. A vizsgára édesapja vezette. Érdekesen írta le a 10 éves kisfiú izgalmát, amit az első komolyabb felvételi vizsgán érzett. Csodálatos emlékezőképességgel sorolta fel tanárai nevét. Felsorolta továbbá minden osztályban az osztályfőnökök neve mellett a volt, az új, vagy a kimaradt osztálytársak nevét is. Ezekre a nevekre ma már senki, de senki nem emlékezik.

„Gimnazista koromban – írja édesapám – a Hasznos Mulattató volt az a budapesti diáklap, melynek előfizetője és olvasója voltam. Egyik cikke, lelkem kialakuló életére oly mély befolyású volt, hogy hosszú diák éveimen át hatása alatt állottam. Sőt, vissza-visszaideézve, ma földi életem 85. éve befejezése után is, emlékezem. Rö-

* Részlet a szerző *A Várady és a Putz család története* című munkájából

A Várady család 1885-ben

viden: egy roppant elvetemült, jószora soha nem hallgató, rossz diákot az iskola igazgatója ki szeretne volna zárni, mert szégyenfeltja volt az egész iskolának. Ezt az iskola igazgatója megírta a diák szüleinek. Idézek: »A fiúhoz is beállít a levélhordó. Két levelet hoz. Felbontja az apa levelét s olvassa: eladtam az istállóm büszkeségét, a kedvenc sárga csikót. Itt küldöm az érte kapott vételárat, de azzal a szigorú meghatározással, hogy erről az anyának nem szabad tudnia. – Felbontja az anya levelét, olvassa: eladtam az én kedves Riska tehenemet, vételárát küldöm, de erről apának nem szabad tudnia. – A fiú a két levéllel a szobájába zárkózik. Keserves zokogásra fakad. A szülői, ily áldozatos szeretet lelke mélyéig megrendíti. Kemény foga-

dalmat rebeg. Nekifekszik a tanulásnak és rövid időn belül első osztályminenssé lesz. – Az apa, hogy ne érje túl nagy szűgyen, elutazik abba a városba, ahol az iskolából az igazgató ki akarta vétetni a gyerekét. De nagy meglepetésére, az igazgató közli, hogy a fia teljesen megváltozott, kitűnő tanuló és a legjobb magaviseletű diák lett. Az apa felkeresi szobájában a fiát, aki zokogva elmondja, hogy a két levél hatására megváltozott. Új emberré született.» Ekkoriban – írja édesapám – a diáklelki hullámmásban, valamiképpen a völgybe, a lefelé siklás irányába sodródtam. Magamba mélyedtem. Felocsúdtam. Amit megtett a kecskeméti diák, azt én is elérhetem. A hatodik osztályban már a második, a hetedikben már a legjobb bizonyítvánnyal az osztály első tanulója voltam.”

Amikor az ötödik gimnáziumban – főleg a nyelv nem tudása miatt, de talán azért is, mert édesapám olyan rengeteget tett a magyarság érdekében – megbuktattak, és amikor ezt bejelentettem, édesapám csak annyit mondott: „*Annak a rengeteg szeretetnek és áldozatkészségnek, amellyel édesanyáddal együtt elláttunk, nem vártam volna ezt tőled.*” Borzasztóan bántott ez a mondat, amely egy megérdemelt nagy szidás helyett hangzott el. Talán ha a kecskeméti diáknak a szüleitől kapott két levél hatására történt magábaroskadását, megváltozását, megjavulását sokkal korábban olvastam volna és éreztem volna lelkiileg végig, talán én is jobb útra tértem volna akkoriban. Nem tudom. De édesapám leírása olyan hatással volt rám, hogy a szóban forgó történetet leírtam, és azt leköszölte a szabadkai Hét Nap, azzal a margóval, hogy ha talán egy vagy néhány diák elolvassa, és pozitív hatást vált ki belőle, az írás nem volt céltalan.

Papa sokat írt diákéveiről. Csodálatos stílusa miatt egy-egy mondatot, gondolatot, úgy érzem, ki kell ragadnom, le kell írnom az utókor számára. „*Most, életem alkonyán, bizonyára felüldítene az élet hajnalában átélt lelki barangolás. Ma, földi életem 86-ik éve küszöbén, neki bátorodom. Visszamerülök a régi, letűnt múltakba, még egyszer elolvasom, áttekintem, újból átélem, átérzem a diákévek hullámmzó kedély- és lelki élményeit. Lehet, hogy e régi naplójegyzésekből egynémelyik átélése, e »Laza lapokra« is idekiváncsozik.*”

A Váraljai utca végén volt egy 10-12 holdas földünk, ahol a budárlakáson kívül egy külön kis lakásban – mint papa írja – sok időt töltött, különösen a nyári szünidőben. A föld területén lugas, szőlőkert, gyümölcsös, veteményeskert, egyszóval minden adva volt, ami a kis háztartás részére elegendőnek bizonyult, de ami a legfontosabb, tartozott hozzá egy játszótér is, ahol játékos kedvű barátainkkal mulathattuk az időt.

A diáklelek különösen fogékony. Van, akit a sport, a művészet, a rajz, zene stb. érint meg. Papa diákkorában, még a gimnáziumban újságírással kezdett foglalkozni. A Deák Lapját, majd mint fő- és felelős szerkesztő a Nagybecskereki Hírlapot, a Délvidéki Újságot, német nyelven a Torontaler Volksblattot, az Unser Blattot szerkesztette és készítette kiadásra. Voltak újságok, amelyek csak néhány kiadást értek meg, de voltak olyanok is, amelyek több kiadásban, hosszabb ideig is életben maradtak. A gimnáziumi évek alatt megkezdett újságírás a későbbiekben is jellemző tevékenységei közé tartozott.

A VIII. osztály utolsó, rendes előadása 1885. április 29-én volt. Ezután már nem szólt, nem hívott többé a gimnázium templom iskolába hívó csodálatos hangú kis harangja. Csodálatos visszaemlékezéssel írta le papa a hét tantárgyból kapott osztályzatokat és a tanárok nevét, akik az érettségi vizsgákat végezték, osztályozták. Befejeződött a gimnázium időszaka. . .

Budapestre került és ott is maradt édesapám, a jogi egyetem hallgatójaként, 1885 és 1889 között. De közben 1887-ben és 1888-ban Triesztben töltötte a katonai önkéntes éveit. 1891. március elsején, az akkori törvények értelmében, 24 évesen vált nagykorúvá.

A jogászok részére előírt egyetemi négy év leteltével jelentkezett az első szigorlatra. Ezt kitűnő eredménnyel és külön dicsérettel teljesítette 1889. június 14-én. Erről a kitüntetéses szigorlatról – áll a naplójában – Becskerek akkori napilapja, a Torontál is megemlékezett. Mind Poroszkay Béla, akkori megyei főügyész, mind Schaeffer Alajos becskerei plébános magukhoz kérték és kérték, lépjen be megyei szolgálatba, illetve tanuljon tovább pappá. Mindkét ajánlatot udvariasan visszautasította, mondván: *„Szabad pályán szabad ember szeretnék lenni.”* Az is lett, az is maradt, és mint később kijelentette, nem bánta meg ezt az elhatározását sohasem.

Visszapillantás: *„Minden életkornak, minden életszakasznak, megvan a maga külön vidorsága, megelégedettsége, öröme, de egyben a maga külön vergődése, küzdelme, borulata. Már a kisgyermek játszi nevetgélését, mily gyakran szakítja meg a kis szemecskék könnyzápora.”* Csodálatosan szép stílusban és mennyire igaz és igaznak tűnő gondolatokkal, tényekkel írta és zárta le papa a kisdíák korával kezdődő és az egyetemi évekkel folytatódó életszakaszát. . .

Visszatérek diákéveire egy pillanatra. Naplója 28. oldalának végén ez áll: *1884 szeptember hó 14-iki dátummal lezajlott, az én győzelmemmel végződött választási küzdelemről regél a krónika. Arányi Béla piaristarendű igazgatónk a gimnazisták körében „Diáksegélyző Egyletet” alapított. Ennek elnökét a mindenkor VIII.-ik osztály tanulóiból választották, az egylet tagjai, az igazgató jelenlétében, titkos szavazás útján. Két elnökjelölt volt kandidálva. Meleghy Gusztáv osztálytársam és én. Előzőleg erősen folyt a korteskedés. A választás jelzett napján, 73 szavazó cédula esett az urnába. Meleghy neve 26 lapra íródott, a különbözeti: 47 nekem jutott. Így 21. többséggel egyleti elnök voltam. Ezzel most már az óvodai, elemi, a gimnáziumi, előkészítő évektől búcsúzom s Budapesten az egyetemre indulok.*

Furcsa véletlenek vannak, akadnak az ember életében. 1941-ben Debrecenben, Pallagon az akkor Magyar Királyi Gazdasági Akadémia végzős hallgatója voltam. A mindenkor végzős osztályból választották meg az ifjúsági elnököt. Nálunk is folyt a korteskedés. Három kandidátus volt. Váczi Dániel, Bekény Péter és Várady Loránd. A szavazatok pontos számára már nem emlékszem. A másodszori választás eredményeként nemcsak az ifjúsági, hanem a sportelnök is én lettem. Ez az intézmény életében még soha nem fordult elő. Főleg nem olyan személy életében, aki nem is volt magyar állampolgár. A világért sem szeretnék párhuzamot vonni édesapám csodálatos pályafutása, alkotásai és hihetetlenül nagy tettei és az én életfolyásom között. Csupán mint érdekességet tüntettem fel ezt a történetet. . .

A következő oldal az egyetemi, jogászévekről regél. Hogyan ismerkedett meg édesapánk Budapesttel, mennyire élvezte a színházi előadásokat, milyen nagy szomjúsággal olvasta a napilapokat, hogyan járta be Karcsi öccsével Budát, hogyan élte át a jogi egyetemen 1885. szeptember 18-án (pénteken) az első előadást, amit dr. Vécsey Tamás, a római jog tanára emelkedett, szívhez szóló stílusban mondott el. Hogyan és milyen érzésekkel hallgatta meg először a Parlament magas karzatáról – mint elsőéves jogász – az akkori országházi vitát, nem is gondolva arra, hogy 20 év múlva (1905-ben) édesapánk is tagja lesz a magyar képviselőháznak. Nyilván rengeteg élménnyel, tervekkel felvértezve élvezte a felszólalásokat és a kialakult – de akkoriban még mindég korlátok közé szorított – vitákat, párbeszédet. . .

Miután a kötelező ügyvédjelölti négy évet is maga mögött hagyta, Szegeden tagja lett az ottani ügyvédi kamarának 1893. október 10-én. Ekkor már Nagybecskerekben kezdte meg ügyvédi praxisát, eleinte a Korona Szálló közelében, de amint a bérbe adott, Váraljai utca 10. alatti családi ház megfelelő helyiségei felszabadultak, ott nyitotta meg az ügyvédi irodáját.

Naplója 37. oldalának aláhúzott címe: „Az 1896-dik év nagy életforduló.” Édesapánkat az irodájában felkereste. dr. Putz Jakab begaszentgyörgyi körorvos a lányával, Métával, aki nem sokkal később édesanyánk lett. Mind édesanyánkról, mind nagyapánkról az előbbieken már szó volt. Mindketten csodálatos emberek, akik hihetetlen szorgalommal, rátermettséggel, hivatástudattal rengeteg emberen segítettek, rengeteg embert tettek boldoggá és számtalan ember életét mentették meg életükben.

Édesapánk naplója néhány oldalon át azokról a történesekről szól, hogy milyen vállalatoknak, embereknek tudott egyéni vagy tömeges felkérésükre segítséget nyújtani. Mindig nemzetiségre, vallásra stb. való tekintet nélkül. Majd elérkezett az országgyűlési képviselők választásának ideje. Nagybecskerekre eljutott a hír, hogy a város hivatalos jelöltje Makfalvy Géza földművelésügyi államtitkár lesz, akinek nagyon komoly és erős háttere volt. Ellenjelöltnek dr. Várady Imrét kérték fel. Érdekében 1905. január 25-én megérkezett Apponyi Albert gróf, és csodálatos szónoklatot tartott Várady érdekében a Rózsa Szálloda I. emeleti balkonjáról, hóesés közben, óriási embertömeg előtt.

Édesapám elmondásából emlékszem arra, hogy Apponyi Albert a lakásunkba is meg volt hívva vacsorára. Úgy emlékszem, hogy Brájjer Lajos franciául, majd, angolul, németül, végül nagyapánk, dr. Putz Jakab latinul köszöntötte fel Apponyit, aki az elhangzott beszédek után úgy nyilatkozott, hogy abban a hitben érkezett Becskerekre, hogy egy kis vidéki faluba viszi útja, de rájött, hogy egy világvárosnak is beillő, rendkívül intelligens környezetbe került.

Apponyi Albert gróf *Muzslyára* is ellátogatott, és egy rendkívül érdekes, hosszú szónoklatot tartott. *Muzslyáról* visszajövet a becskerekai állomásra vitte egy négylovas fogat. Felszállt a vonatra, lassan-lassan elhagyta Becskereket Pestre menet. *Az állomásról hazaérve – áll a naplóban – sürgöny várt. Hock János, az „aranyszájú népszónok” értesít, hogy holnap (I. 27.-én) a reggeli vonattal Becskerekre érkezik.* Közben megérkezett a hivatalos képviselőjelölt, Makfalvy is, aki a városháza veze-

tőségével volt állandóan együtt. Hosszan, rendkívül érdekesen írta le édesapánk a választás előkészületeit, mozzanatait. Hangsúlyozta, hogy *Muzslya* választópolgárai – annak ellenére, hogy a hivatalos megyei vezetőség szándékában állt Becskereket körülfárva megakadályozni, hogy a *muzslyaiak* a választás napján behatolhassanak Becskerekre – már előző este belopódzkodtak Becskerekre, hogy a szavazáson jelen lehessenek.

A választás befejezte után a bizottság elnöke rövid bevezető után a következőket közölte a napló szerint: „Az 1905 évi február hó 15-dikére Budapestre egybehívott országgyűlésre, Torontál vármegye nagybecskereki választó kerületében, a kerület székhelyén, Nagybecskereken, 1905 évi január hó 28-dikán megejtett képviselő választásnál az I. és II. szavazatszedő küldöttség előtt leadatott összesen 1751 érvényes szavazat, amelyekből Dr. Várady Imrere: 979 és Makfalvy Gézára: 772 szavazat esett s ekként Dr. Várady Imre 207 szavazat többséget nyervén, a nagybecskereki kerület részéről megválasztott országgyűlési képviselőnek kijelentetik.”

Minden ember életében, legyen az rövid vagy hosszú életű, vannak felejthetetlen állomások, kilométerkövek. Édesapánkról úgy érzem, számtalan emberrel beszélve vagy újságcikkeket olvasva Róla, hogy az itteni körülmények, viszonyok között tényleg nagyon nagy Ember volt és maradt mindvégig, különösen a mi, gyermekei szemeink előtt és emlékeinkben.

A fennmaradt, sajnos csak 73 oldalnyi terjedelmű, ma már ritkán hallható csodálatos magyarsággal megfogalmazott és kiegyensúlyozott vonalvezetéssel megírt naplójában olvasható, a képviselő-választás időszakába történt események jelenthetek számára olyan meghatározó élményt, amely hosszú, áldásos élete végéig elkísérte.

1909. január 27-én dr. Várady Imre körülbelül egyórás beszédet tartott a Házban az adójavaslatról. Ezt a nagybecskereki Délvidéki Újság betűről betűre lehozta. Elsárgult lapokon ezt a cikket én is őrzöm. A beszéd végén elhangzottak ma is aktuálisak: *Létesíteni kell minél több önálló, kis exisztenciát, önálló alanyt, önálló hű, magyar családot.*

Talán a földreformnak is az egyik előfutára volt beszédének befejezésével, amikor az akkoriban a roppant nehéz megélhetési viszonyok miatt egyre többen vándoroltak ki Magyarországról. Ezzel kapcsolatban a következőket mondta: „A kivándorlás az utóbbi hónapokban rettentően veszedelmes mérveket öltött. Ki kell vennünk az országot elhagyni készülőkhöz kezéből a vándorbotot és kezükbe kell adnunk azt, ami kezükbe való, a földet.”

E miatt a mondata miatt rövid ideig tartó nézeteltérése támadt dr. Várady Árpáddal, az akkori kalocsai érsekkel, aki ugyanakkor szintén országgyűlési képviselő volt, és természetesen ellenezte a papi birtokokra és latifundiumokra vonatkozó javaslatot. A kalocsai érsek kérte édesapánkat, hogy a legközelebbi interpelláción vonja vissza ezt a javaslatát, mert ha nem teszi, akkor nem ismerik többé egymást. Elöttem van az a kép, amikor erre édesapánk, kezeit felemelve, csak annyit mondott: „Árpád, akkor nem ismerjük egymást.” Az elszegényedett és új hazát, bizonytalanságot, kivándorlást szándékozó nincstelen magyar állampolgárok és szegény, csakis földműveléshez értő emberek érdekében tett javaslatát és elgondolását nem volt hajlandó megváltoztatni. Nemsokára természetesen szent lett a béke közöttük.

A Tisztelt Házban még egyszer megválasztották országgyűlési képviselőnek, mielőtt módosultak az országhatárok. Akkor a jugoszláv parlamentben mint a magyar kisebbség képviselőjét két ízben is megválasztották, de ez már egy másik időszak eseménye...

Még egy érdekes, családi vonatkozású részletet idézek édesapám naplójából. 1905. évi január 15-én délután megérkezett Kossuth Ferenc. De Becskereken volt már Apponyi Albert gróf is. Édesanyánk Kossuth Ferenc részére a két irodahelyiségből készített kényelmes lakó- és hálószobát, Apponyi Albert pedig a mi nagy hálóunkat és előszobáját foglalta el. E két napra Meta, a gyermekek és én, szülőim és Giza húgomék szomszédos házában helyezkedtünk el.

Ismét – a családi emlékek szempontjából érdekes – idézet papa naplójából:

„Boldog emlékü szülőim aranylakodalma. 1910 évi május hó 22.-én, feledhetetlenül kedves emlékü családi együttesben ünnepeltük szülőink, akkor élt gyermekeink, unokáink körében házassági frigykötésük 50-ik évfordulóját. (1860-1910). Giza húgom és én, családjainkkal abban az időben állandóan Becskereken laktunk. Karcsi öcsénk ez alkalommal családjával Békéscsabáról jött közénk.

Templomba indulás előtt szülőink szomszédos (12. számú) házában gyülekezünk. Magyarai Pál plébánossal abban történt megállapodás, hogy a 22.-én vasárnap, 10 órai mise befejeztével, s ennek mintegy folytatásaként, lesz szülőink aranylakodalmi áldása. Megkondult a vasárnapi misére hívó harang, s megindult a szülői házból a menet. Legelől, az egyik leánycselédnek karján a négy (4) hónapos kis Piroskánk, a másik leány karján a hasonló korú (Várady) Kató. Ezeket követte szintén kettős sorban a tíz unoka: Mauzi-Karcsi, Gizus-Ernő, Bubus-Jenő, Lilli-Tibi, Ervin-Karcsika, majd jöttek karonfogva: Ómama – Ótata s befejezésül Meta és én.

Vasárnap volt. Tavaszmelegséggel tűzött a nap, s így a templomfelé haladók hosszú menetét az úton végig baráti családok, ismerősök, kíváncsiak kísérték a templomba. Sorfalak között menve, jutottunk az oltár és sekrestye előtti elkerített térre. A mise befejeztével Magyarai plébános úr szülőimet az oltár lépcsőjéhez kalauzolta. Ők ott letérdeltek, mi többiek közelebb menve, kört képezve állottunk. A plébános úr Édesatyámat, mint az 1848/49-es legendás idők volt honvéd hadnagyát apostrofálta. Meghatóan szép beszédben üdvözölte az aranylakodalmas házaspárt. Az orgona búcsúhangjai között visszaindulva a mi lakásunkba tértünk. Ebéd után a lakásunknak a nagy kertjében volt a fényképfelvétel.”

A szóban forgó családi esemény csodálatosan érdekes fényképét özv. Réthy Dezsőné Várady Katótól megkaptam. Azt hiszem, a fotón látható 20 személyből már egyedül Kató él, Békéscsabán. Elmúlt, elrobogott az idő . . .

Amikor ezeket a sorokat írom, szomorú, szorongó szívvel gondolok vissza a pontosan két évvel ezelőtt a mi otthonunkban ünnepelt 50 éves házassági évfordulónkra. Mártán és rajtam kívül csak erre a napra és csak egy napra látogatott haza Lóri fiunk Pestről. Ági lányunk egy nagyon szép tortával lepette meg bennünket. Nem húszan, csak négyen ünnepeltünk. És ami a szegény öreg fájó szívemnek legnagyobb fájdalma, hogy unoka, unokák nélkül. Nem zúgolódás, nem hibáztatás ez a sorsnak, csupán szomorú megállapítása annak, hogy a valamikor oly népes családnak ez az ága Lóri fiammal sajnos elhal.

A Gondviselés határozata, döntése ez, amibe – szomorúan ugyan, de – bele kell nyugodnom . . .

Édesapám naplójából nem volt könnyű feladat kiragadni az eddig leírtakat. Nem volt egyszerű, mert rengeteg olyan esemény volt még leírva, amely nyilván sok érdekes lett volna sok olyan embernek aki politikával, a politikai élet akkori történéseivel talán még ma is szívesen foglalkozik. Felkelthetné a figyelmünket számos név, amely abban az időben fontos szerepet játszott. De ezek a momentumok vég-eredményben a családtagok részére – akiket érdekelni fog – lettek megörökítve. A roppant érdekes naplónak van egy – sajnos – óriási vesztesége, hibája. Akkor, amikor a Váraljai utca 10. alatti lakást el kellett hagynia a családnak, és egy más irodahelyiségbe költözött át, elveszett az évtizedek óta felgyülemlett akták tömkelege, elvesztek azok a feljegyzések, okmányok, idézetek, amelyeket édesapám a naplójában sorszámmal jelölt. Ez olyan veszteség, amit nemcsak ezeknek a soroknak az olvasója észlelhet, hanem mindazok, akik annak a kornak a szellemével, személyeivel, tetteivel talán még ma is szívesen foglalkoztak és megismerkedtek volna. Sajnos ezt a mulasztást már soha senki nem pótolhatja . . .

Várady József és felesége, Szorg Katalin aranylakodalmán Nagybecskereken 1910. V. 22-ÉN jelen voltak: VÁRADY József, született Szegeden, 1829. IX. 21-én; VÁRADY Józsefné SZORG Katalin, született Bonyhádán, 1842. III. 27-én; SLAWIKOWSZKY Stanislaw, született Galíciában, 1866. V. 22-én; SLAWIKOWSZKYNÉ VÁRADY Gizella, született Katalinfalván, 1871. III. 10-én; Dr. VÁRADY Imre, született Katalinfalván, 1867. III. 1-jén; VÁRADYNÉ PUTZ Meta, született Bécsben, 1876. V. 13-án; VÁRADY Károly, született Katalinfalván 1869. I. 21-én; VÁRADYNÉ KRCSELICS Teréz, született Nagybecskereken 1884. X. 12-én; SLAWIKOWSZKY Károly, született Nagybecskereken, 1896. XII. 8-án; SLAWIKOWSZKY Gizella, született Nagybecskereken, 1898. IX. 15-én; VÁRADY Edith, született Nagybecskereken, 1898. XII. 7-én; VÁRADY Hajnalka, született Nagybecskereken, 1900. III. 8-án; VÁRADY Ernő, született Nagybecskereken, 1901. XI. 15-én; SLAWIKOWSZKY Ervin, született Nagybecskereken, 1905. X. 7-én; SLAWIKOWSZKY Jenő, született Temesváron, 1900. VIII. 29-én; SLAWIKOWSZKY Ilona, született Nagybecskereken, 1902. VIII. 15-én; VÁRADY Tibor, született Nagybecskereken, 1904. X. 27-én; VÁRADY Károly, született Bécsben 1907. V. 11-én; VÁRADY Katalin, született Budapesten, 1909. X. 7-én; VÁRADY Piroska, született Nagybecskereken, 1910. I. 18-án; VÁRADY József, született Nagybecskereken, 1912. I. 6-án

A Legujabb Kor Lexikonából, amely 1934-ben Budapesten jelent meg, még a következő adatokat szeretném megemlíteni, írásba foglalni:

Várady Imre Dr. ügyvéd a régi magyar Országgyűlés képviselője, középiskoláit Becskereken végezte, ahol 1885-ben érettségizett, jogi tanulmányait Budapesten szerezte. Doktori diplomát 1889-ben nyert, az ügyvédi vizsgát 1893-ban tette le. Közvetlenül utána, Becskereken ügyvédi irodát nyitott, ahol a megyei ellenzék vezetője, az 1890-es évek elején. 1905-ben a Tisza-féle választásnál Nagybecskereken országgyűlési képviselővé választották. 1906-ban újból megválasztották képviselő-

nek és ebben a minőségben 1910-ig működött. Az államfordulat után a Bánáti Magyar Párt elnöke. 1927-ben magyarpárti programmal Belgrádban nemzetgyűlési képviselő lett, 1929-ig. A Magyar Közművelődési Egyesület 1933 őszi közgyűlésén az „Ezüst Tulipán”-nal és elismerő oklevéllel tüntette ki. A Vajdasági Kulturális Egyesület elnöke. (Átírta Kiss Ernő)

1906. május 26-án Becskerek város főterén, Kiss Ernő aradi vértanú szobrát leplezték le. Az ünnepi beszédet Várady Imre tartotta. Kitűnő szónok volt. Nemcsak alkalmi beszédeket tartott számtalan helyen és alkalommal, ahol úgy érezte, hogy – főleg a magyarság érdekében – fel kell szólalnia, hanem országgyűlési képviselőként mind a budapesti, mind a belgrádi országgyűlésben, illetve szkupstinában is.

A Jugoszláviai Magyar Műkedvelők almanachja, a BOKRÉTA bevezető szövegét idézem, amit Dr. Várady Imre mondott el: Minden nemzet szellemi életének nagy ható erőssége: hagyományainak a tisztelete. Az egybegyűjtött hagyományok egymásutánja, a haladás legbiztosabb fokmérője. A hagyományok szorgos gyűjtése igaz kultúrcelekedet. A ma kifejtett kultúrmunkája a jövő nemzedéknél már kultúrhagyománnyá finomul.

Minden népcsoport, minden nemzet a legbüszkébb arra, amit külön egyéniségéből, külön sajátosságából az összemeri haladásnak nyújtott. Ily különleges nemzeti büszkeség jogosult mindenkinél. Jogosult a magyarságnál is. Mert érezni kell, hogy a magyar faj géniusza is az irodalom, zene, művészet s a kultúra minden irányú megnyilvánulásában az örök igaz, örök szép, minden változatában szintén nyújtott maradandó értékeket a nagy világösszességnek.

Az egyetemes haladás következménye a minden más nyelvű, minden más nemzetirányú kultúrtörekvésnek, az elismerés kölcsönösségén alakuló testvéri megbecsülése. Mert bár különböző nyelvek, különböző nemzetek sajátos szellemirányába, mindannyian egyezzen cél: az egész emberiséget átkaroló nagy kultúrdeálok megközelítése felé törekszünk.

Teljes lélekkel csüngünk tehát az általános, nagy, világkultúra haladásán és emelkedésén. De emellett forró szeretettel, imádásig emelkedő áhitattal csüngünk különösképpen a mi kisebbségű magyar kultúránk, irodalmunk, zenénk, dalunk, művészetünk ápolásán azért is, mert ezek emelkedésével, ezek tökéletesülésével maradhatunk csak méltó tagjai a világ kultúr családjának.

A sorsfordulat idején magasra fokozott egyszerűséggel, nemes kitartással sorakoztak kultúrnapszámosaink közé Jugoszlávia-szerte, a mi lelkes műkedvelőink. Nagyértékű teljesítményekkel gazdagították a kultúrkincset.

Maradandóvá és hagyományszerűvé e szertevető értéket azonban csak úgy alakul, ha azt gondos kezek, BOKRÉTÁBA gyűjtik. Jugoszláviai magyar műkedvelőink „BOKRÉTA” almanachja vállalkozik e nagy kultúrbeccsű hagyomány gyűjtésére.

Népcsoportunk minden kultúrbarátja meleg szívvel kívánja e nemes vállalkozás teljes sikerét.

Aláírás: Dr. Várady Imre.

Ilyen és hasonló – ismétlem – csodálatos magyarsággal papírra vetett gondolatai, elképzelései számtalanszor láttak napvilágot. Hogy azok elkallódtak, azt úgy érzem nemcsak a családjunk, hanem az összmagyarság is végtelenül sajnálhatja.

NAGYBECSKEREK VÁNDORLÁSA

Nagybecskerek rezsim-, illetve uralomváltásaikor dr. Várady Imrének igen nagy és nem mindig kellemes szerepet kellett vállalnia, illetve ilyen kedvező szerep jutott neki 1918 őszén, amikor az Osztrák–Magyar Monarchiának vége szakadt, amikor Nagybecskerekre bejöttek a szerbek, Nagybecskerek lakóinak szinte pontosan 1/3-a magyar 1/3-a szerb, 1/3-a német volt. Mindhárom nemzet egy-egy képviselőjét kérték fel, jelenjen meg a várost elfoglaló szerb hadsereg vezérkarának vezetőjénél. Ez az ember Ristić (Risztity) brigadéros (dandárparancsnok) volt.

A város átadásakor Várady megkérte Risztityt, parancsolja meg katonáinak azt, hogy bárkire bármi panaszt vagy rosszat mondanak, az új honfoglalók először hallgassák meg lehetőleg mindkét fél támadó, illetve védő szavait. Csak akkor hozzanak ítéletet, ne adj Isten halálos ítéletet, ha teljes mértékben megbizonyosodtak afelől, hogy a vádolt arra ténylegesen rászolgált, tekintet nélkül a nemzetiségére. *Kérte, térjen el attól az ilyenkor szinte megkerülhetetlen szokástól, hogy még számtalan ártatlan ember is a rosszindulatú, alkalom adta fölényét kimutassa esetleges vitában levő szomszédjával vagy más emberrel szemben.* Ennek a kérésnek – úgy emlékszem édesapám elmondása alapján – nemcsak igen nagy eredménye, hanem Risztityre igen nagy hatása is volt. Az ártatlanok véreinek kioltása sokkal kisebb mértékben következett be, mint sok más hasonló alkalommal történt, történik ma is és történik majd sajnos a jövőben is.

Hogy Várady és Risztity között milyen irányú és hangnemű beszélgetés, illetve tárgyalás zajlott le, talán valahol le van írva. Akkor csak néhány hónapos voltam, a későbbiekben pedig erre vonatkozóan nem hallottam vagy láttam adatokat. Kétségtelen, hogy a megbeszélés Risztity brigadéros lelkében mély nyomot hagyott, mert amikor hosszú évekkel később édesapámat szenátornak nevezték ki (az első és egyetlen magyar szenátora volt a mai napig is Jugoszláviának, illetve Szerbia és Montenegrónak) ő gratulált elsőként a kinevezéséhez, hosszú, roppant szép és elismerő szavakkal megfogalmazott sürgönyben. De ennek a táviratnak alapján vette édesapám, illetve a család a nagy eseménynek, megtiszteltetésnek a hívét. Risztityről utcát is neveztek el Becskereken, azt hiszem a város központjától a vasúti sínek felüljárója felé vezető Melencei út /melencei út/ Melence utca viseli a nevét.

A német katonaság Bánátba történő bevonulásakor újabb hasonló feladat várt Várady Imrére. Ez azzal kezdődött, hogy megkérték, menjen fel a városházára, és ott két fiatal SS-katona – arra hivatkozva, hogy hallották: Várady igen nagy szerepet játszik a város életében – kérte, adja át nekik Nagybecskereket. Édesapám kérésére, hogy mutassák fel azt az okmányt, melynek alapján a két fiatal katona átveheti a várost és a vezetését, az egyik egy személyazonossági igazolványt adott át Váradynak. „Ebből csak azt látom, hogy maga egy pékinas, de ebből egyáltalán nem tűnik ki, hogy a várost a német hadsereg nevében át is veheti” – jegyezte meg édesapám, ami akkoriban, egy SS-katonával szemben roppant nagy bátorságot jelentett.

Néhány napra rá egy személygépkocsi állt meg a házuk előtt és abból egy magas rangú német tiszt szállt ki, és megkérte Váradyt, menjen fel vele a városházára. Ő a magyarok nevében, dr. Pero Erdeljan – aki ugyancsak a Dušan cár utcában, né-

hány házzal feljebb lakott a mi házunknál – a szerbekében, és úgy emlékszem, egy Weiterschán nevű orvos volt jelen a németek nevében a város átadásával kapcsolatos megbeszélésen.

A megbeszélésen édesapám ugyanazt kérte, ami a fentiekben áll, arra vonatkozóan, hogy a katonaságot, a katonákat arra kéri, kerüljék el a felesleges vérontást, és ne higgyenek el mindent, amit bárki esetleges ellenlábasa, ellensége ellen mond, és ne hozzanak elhamarkodott, téves ítéletet.

Hogy a német katonaság mit csinált a zsidókkal, azt úgy érzem, nem kell itt közölnöm, és egyáltalán nem ismeretlen téma. Ezzel kapcsolatban csak annyit, hogy dr. Borsodi Lajos és a fia érdekében kétszer is sikerrel tudott interveniálni, és ki is engedték őket a zsidók lágeréből. De amikor harmadszor is elvitték őket, és édesapám ismét kérelemmel fordult az illetékesekhez, hogy engedjék ki kettőjüket, azt válaszolták, hogy egy roppant magas katonai személy szerint, ha dr. Várady még egyszer a német katonai hatóságokhoz fordulna a zsidók érdekében, ugyanabban a bánásmódban részesítik majd, mint a zsidókat. Ezek után már képtelen volt bármit is tenni a javukra. Emlékszem arra, hogy édesapámmal közölte az illetékes német hatóság, hogy a magyarok részére hajlandóak lennének kenyérre, ruhaneműre és egyéb kiváltságokra jegyeket adni. A válasza az volt, hogy roppant megörült a szívélyes ajánlatnak, de azokat csak abban az esetben tudná a magyarok részére elfogadni, ha ugyanabban a segélyben a szerbeket is részesítenék. Ez a gesztus a szerbek iránt nagyon humánus volt, de – úgy emlékszem – végeredményben egyik „kisebbség” sem részesült édesapám kérése után ezekben a beneficiumokban.

A zsidóság meghurcolásával kapcsolatban még két történetről szeretnék írni: lerombolták a gyönyörű zsinagógát, amely egyike volt az ország legszebbjeinek. A másik pedig a következő: gyermekkorunkban nagyon sokszor játszottunk bújócskát a szőlőkben összesereglett gyerekekkel a hatalmas dunai uszályokban, sleppekben, amelyeknek gyomra búzával volt megrakva, és a szőlők előtt várták a hazai malomba történő kirakodást. Az óriási hőségben, ami a nyár közepén a sleppek vasteteje alatt keletkezett, alig bírtuk ki néhány percig, elő kellett bújnunk. A Bánátban összegyűjtött szerencsétlen zsidókat augusztus 20-án és 21-én zsúfolták az ilyen uszályokba, és az elszállításuk előtt is már számtalan szerencsétlen ember kilehelte ott a lelkét.

Amikor a német hadsereg távozóban volt Becskerekéről, a Rózsa vendéglő nagy éttermében egy hatalmas búcsúvacsorát szervezett az ott tartózkodó katonai parancsnokság, és igen sok magyar lakost is meghívtak. Beszéd beszédet követett. Édesapám is szót kért. Megköszönte a katonai vezetőségnek, hogy az ott élő magyaroknak aránylag kevés bántódásuk esett, kevés atrocitás történt velük szemben. De nem szeretné, hogy ha valamilyen tévhittel távoznának el Becskerekéről. A nagybecskereki – városháza, a valamikori Torontál vármegye székházának főbejárata felett tudniillik ez a felirat áll: Dieses Land war und bleibt immer deutsch (Ez a föld mindig német volt és német is marad). Ez a terület ugyanis a németek négy év előtti bevonulásáig csakis az Osztrák–Magyar Monarchiához, illetve Magyarországhoz tartozott. Meddig marad a németek birtokában, azt nem lehet előre tudni.

Szegény Józsi fivérem, aki szintén hivatalos volt a vacsorára, mesélte, hogy borzasztóan megrémült. Amennyire csak tehette, összehúzta magát, és el volt készülve

arra, hogy a német generális – aki szemben ült apánkkal – azonnal kiveszi a revolverét, és megöli. De váratlan esemény történt. A generális felállt, felemelte a pohárát, édesapánkra nézett, és azt mondta: „Engedje meg doktor úr, hogy poharamat az Ön egészségére igyam ki! És nagyon szeretném, ha a bankett után még elbeszélgethetnénk.”

A beszélgetés alatt a generális megdicsérte apánkat a bátor viselkedéséért. Kijelentette, hogy ő már tudatában van annak, hogy elvesztették a háborút, de amíg katoná, és amíg az embereit a lehető legnagyobb biztonsággal kell Németországba vezérelnie, ezt a tudatát, meggyőződését, nem szabad kimutatnia. Édesapánk sértetlenül mehetett haza . . .

A németek kivonultak Nagybecskerekéről. Igen nagy bizonytalanság uralkodott a városban. Voltak olyanok, akik a magyarok Bácskából történő bevonulását remélték, voltak olyanok, akik tartottak még attól, hogy a németek esetleg még visszatérhetnek sokaknak válságossá vált a lelkiállapota a bizonytalan holnap miatt.

Bevonultak a szerb katonák. Édesapánknak ismételten az a feladat jutott, hogy a városházán arra kérje a „új honfoglalókat” igyekezzenek minden ítélet, elhatározás, döntéshozatal előtt kivizsgálni a vádlók és a vádlottak kijelentéseit, álláspontját a döntéshozatal előtt, nehogy utólag tűnjön ki, hogy bárkit is ártatlanul büntettek meg vagy végeztek ki.

Az utcánkban, nem messze a házunktól, a másik oldalon lakott dr. Nedeljković ügyvéd. A felesége kétségbeesetten jött át édesapámhoz azzal, hogy elvitték a férjét, és – ha jól emlékszem – Győrött készülnek őt kivégezni. Kíséreljen meg tenni valamit az érdekében. Édesapám az első vonattal elutazott Győrbe, és egy roppant érdekes véletlen folytán – talán a fogház igazgatójával ugyanabba a pártba tartoztak – jóformán az akasztófa alól sikerült Nedeljković kollégáját az utolsó pillanatban kimentenie. A fia, akit az iskolában Nikicának hívtunk, osztálytársam volt. Egyszer bíróként láttam viszont.

De nemcsak Nedeljkovićnak, hanem sok tíz, mintegy száz szerb embernek is sikerült megmentenie az életét, amikor némethű viselkedésekért bajba kerültek. Sok sváb községben éltek Váradnak is, akik beiratkoztak a Kulturbundba. Ezek hiába állították, hogy magyarok, hiába kérték édesapám közbenjárását, mentse ki őket a lágerből, sajnos ebben a tekintetben a szerbek kérelmelhetetleneknek bizonyultak, lehetetlen volt a legjobb akarattal is segíteni rajtuk.

A nagybecskereki cukorgyár érdekében, amely, úgy emlékszem, a Magyar Lejátszó Bank tulajdona volt, rengeteget dolgozott, hogy az ne kerüljön idegen kezekbe. Ezért a szerbek bejövetele után őt személy ellen – közérjük tartozott édesapám és Demkó István is – pert indítottak. Az egyik tárgyaláson én is jelen voltam. Amikor – azt hiszem, az ügyész – azt mondta, hogy ezzel a tetteivel édesapánk fasisztának számít, akkor – úgy emlékszem – Zsupunski Szlávko, aki akkor a Szocialista Szövetség élén állt, a következőket mondta: „Ha dr. Várady Imre, aki olyan rengeteget tett a szerbekért fasiszta, akkor én, a Szocialista Szövetség elnöke, kijelentem, hogy százszor olyan nagy fasiszta vagyok, mint ő. A vád alól édesapámat felmentették. Amikor a törvényszékről kijöttünk, Józsi bátyám azt mondta, hogy hajszálon múlt, hogy családunk egész vagyonát el nem kobozták. . .

Egyszer, amikor már Csókán dolgoztam, a nagybirtok igazgatójával gépkocsin mentünk Belgrádba. Az igazgatóm Becskerekre érve – természetesen viccből – azt mondta a sofőrnek, hogy nagyon vigyázzon, mert most több városon kell keresztülvezetnie. Először Nagybecskerekre, majd Veliki Bečkerekre, ezt követően Petrovgradra, majd Grossbetschkerekre, végül megint Veliki Bečkerekre érünk. Nem egész három évtized alatt – ezért is választottam ezt a címet ennek a fejezetnek – sok többség és sok kisebbség került szeretett szülővárosom Bega-partjára, égisze, ege alá. Folytatása is következett. Sokan, nagyon sokan szeretnék visszakereszteni Becskerekre. Lesz-e újabb folytatása? Nem tudni. De többen már az unokaöcsémet, dr. Várady Tibort is megkérték, mint igen nagy és ismert egyéniséget, jogtanácsost és roppant befolyásos embert, járja ki ezt a sokak által várt, megálmódott névváltoztatást, hogy városunkat újra Becskereknek hívják.

Édesapánk naplójának – legnagyobb sajnálatunkra, sajnálatomra – utolsó, 74. oldalán van még a következő leírva: „*Ügyvédkedésem nagy eseménye: a Harnoncourt Félix gróf, écskai nagybirtokos elleni – annak idején széles hullámo-
kat felkavart – nagy családi peres ügye. Harnoncourt Mária Lujza grófnő – aki nálunk a becskereki lakásunkban is hosszabb ideig tartózkodott – Lichterfelde Carsten Károly társaságában megszökött Écskáról stb.*” Egy hosszú, roppant érdekes levél van a birtokomban. Édesapám ügyvédi sikereinek egyik legnagyobbja. Sajnos ezzel nemcsak a naplójának részlete, hanem a róla írt megemlékezéseknek, csodálatos életútjának a végére is értem. . .

Putz Jakab

KATALINFALVA* (I.)

A település történetének kezdete és fejlődése

1. PERIÓDUS: A saját földtulajdon megszerzése előtt – szerződéses időszak

A több mint 150 éves török uralom következtében Dél-Magyarországon, így szülőföldünkön is, oly mértékben csökkent a népesség, hogy *Mária Terézia* császár- és királynő, valamint utódai *Ferenc* császárral bezárólag betelepítésekkel igyekeztek helyreállítani Dél-Magyarország népességszámát.

A telepítési folyamat még *Lipót* császár és fia, *Ferenc* uralkodása alatt is tartott, elsősorban Németország nyugati részéről.

Katalinfalvára – alapítójának közbenjárására – főként német telepesek érkeztek, a „*Hát*” (*Heed*) vidék német falvaiból, így például *Zsombolyáról*, *Kis- és Nagyjécsáról*, valamint *Nagytószegről*.

A *Schütz* család, amely még ma is a legnagyobb családok közé tartozik, feltehetőleg *Nagytószegről* (oda pedig *Badenből*) települt át.

Ugyanígy az első telepesek közé tartozott a *Zacharias*, *Pretz*, *Bäuerle*, *Urso*, *Lenhart*, *Keks* és az *Ankner* család, de a németek előtt már más nemzetiségű telepeseket is hoztak a vidékre a kiváló legelők miatt.

A falu alapítója *csak németekből* álló települést szeretett volna; éppúgy bizonyos az is, hogy a falu már 1790 előtt olyan népes volt, hogy lelkipásztort kért az uraságtól. Ő ezt teljesítve 1785 és 1790 között külön házat is építtetett a papnak, a máig szilárdan álló plébániát.

És most következzen néhány adat abból a megszentelt dokumentumból, amelyet ősünk *első, igaz* lelkipásztora kezdett el írni és csaknem haláláig (1841. szeptember 6.) vezetett.

Utódja folytatta az írást, egészen a bekövetkező nehéz esztendőig. Nem tudni, hogy vajon ennek vagy a katolikus lelkipásztori szolgálat súlyos terheinek köszönhetően szakadt-e félbe a katalinfalvi parókiatörténet. Mindenesetre sajnálatos, hogy ez a szülőhelyünk szempontjából oly kedves, áldott forrás kiapadt.

A parókia történetében feljegyzett káplánok száma is azt bizonyítja, hogy Katalinfalván nehéz és fáradtságos lehetett a lelkipásztori szolgálat. A papnak ugyanis a településen kívül *Begaszentgyörgy*, *Ittvárnok*, *Csösztelek*, *Szöllős-Ittvárnok* és a két *Torák* katolikus lakosságát is el kellett látnia.

* *Dr. Putz Jakab 1932-ben német nyelven írt monográfiáját a család tagjai fordították le magyar nyelvre.*

A katalinfalvi parókia történetét *Balázs János* plébános úr, a csanádi egyházmegye diakónusa és tiszteletbeli kanonoka kezdte meg. Áhítattal és mély megfigyeléssel olvashatjuk írását, amelyből kiderül, hogy a lelkipásztorok becsülettel és szeretettel osztoztak elődeink kevés örömeiben és nehéz megpróbáltatásaiban.

De nézzük *Balázs János* saját kezűleg írt beszámolóját:

„HISTORIA PAROCHIAE CATARINAFELDIENSIS AB EXORDIO EJUSDEM DEDUCTA

Anno salutis millesimoseptingentesimo nonagesimo quarto temporis aestivo exurgere cepit possessio nomina catharinafeld curis et auspiciis spectabilis ac aeximiae dominae Catharinae Kiss de Lukács, natae de Issekutz, quae tutricis minorenensis filii sui Antonii de Kiss propriaetarii domini Szent-György. Numerus quidem domorum condendae possessionis initio in 135 defixus existit nimirum in 115 cum integra sessione coloniale et 20 domibus inquilinaribus, nihil ominis progressu temporis, quem admodum wx decursu historiae patebit 19 domus adiectae sunt.”

Lefordítva:

„A KATALINFALVI PLÉBÁNIA TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL

Katalinfalva történetének kezdete az Úr 1794. esztendejének nyarára tehető. A települést a példás és kiváló Lukács Katalin, szül. Isszekutz, majd fia, Ittebei Kiss Antal, Béga-Szent-György domínium ura patronálta.

A házhelyek száma ekkoriban 135-re tehető, ebből 115 telepes és 20 házas zselér. Az idő múlásával még 19 ház épült.”

Majd folytatódik a történet:

1794. december 24-én *Francisco Foder* főtisztelendő, a csanádi székeskáptalan szeniora Katalin asszony és kiskorú fia jelenlétében *Páduai Szent Antal* tiszteletére ideiglenes templommá avatta a plébánia nagytermét.

Ugyanezen magas rangú egyházi személy nevéhez fűződik a jövőendő lelkipásztort érintő congrua összeállítás:

Kézpénz	200 forint
Szentmisékre szánt összeg	52 forint
Búza	24 pozsonyi mérő
Szemes kukorica	24 pozsonyi mérő
Zab	30 pozsonyi mérő
Széna	15 boglya
Fa	10 öl
Gally	400 kéve
Szalma	10 öl

Balázs János 1795. február 12-én került a katalinfalvi plébániára. Előtte Kisfaludon teljesített lelkipásztori szolgálatot, de ugyanebben az évben, december 5-én fent említett *Foder* főtisztelendő vezetésével ünnepélyes keretek között már Katalinfalva plébánosává nevezték ki.

A jámbor és istenfélő Katalin asszony nem nyugodott, és arra kérte a hívőket, támogassák egy megfelelő nagyságú templom építését.

Az uraság szerezte be az építéshez szükséges anyagot, a telepesek besegítettek a munkába. Így kezdődött meg a szeretet és egyetértés műve uraság és telepes között.

A templom alapkövét – az uraság tekintélyének köszönhetően – *Kőszeghy László* püspök úrral közösen fektették le 1808. június 13-án. Az ünnepségen az egyház és a megye magas rangú képviselői is részt vettek.

Az alapkőre (latinul) a következőket írták:

„Az alapkövet VII. Pius pápa egyházfő, I. Ferenc osztrák császár és magyar király, József főherceg és Ambroso magyar egyházi primás, kalocsai érseki primás idejében, 1808. június 13-án, Pádai Szent Antal ünnepén fektette le *Kőszeghy László* püspök és Katalinfalva patrónusa.”

A templom építése és berendezése 5 évig tartott. „Ezer szorgos kéz fogott össze, és a lázas igyekezetben minden segítség elkelt.” – „Igen, igen, a templom építésekor jó néhányan megizzadtak” – meséli az idős Pretzné.

De az uraság által berendezett, izléses templom megérte a fáradságot.

Amikor egy katalinfalvi eljutott Bécsbe és meglátta a Stephansdomot, azt mondta: „Na jó, lehet, hogy a Stephansdom a legszebb, de utána rögtön a katalinfalvi templom következik!”

Katalin asszony és utódai Isten iránti tiszteletből rengeteget áldoztak a templomra.

Az ünnepélyes templomszentelőre 1812. augusztus 16-án került sor *Némethy Pál* püspök helyettes vezetésével, egyházi képviselők és a nép részvételével.

Az ezt megelőző évben, 1811-ben érkezett meg Temesvárról az első két harang: a nagyobbik 5 mázsa 20 fontot, a kisebbik 2 mázsa 50 fontot nyomott.

A lényegesen szerényebb templomszentelő ünnepség már az uraság és a falu nehéz anyagi helyzetét tükrözte. Ehhez jött még az állam gazdasági csődje és a jegybank létrehozása; a szerencsétlenség a tetőpontjára hágott.

Négy éven át heves esőzések követték egymást. Erről a krónikás így számol be:

„1816. Praesens annus memorabilis est 1816 a fatali inundatione aquarum” („az 1816-os évet a folyók túláradása jellemzi.”) Ez júniusig – mélyebben fekvő helyeken augusztusig vagy még tovább – stagnált.

A plébános is panaszkodik, hogy mindenhol tönkrementek a gyümölcsfák, a sajátja is, mivel a víz helyenként még augusztusban is 1 láb mélyen állt. A termőföldekből összesen 3 hold maradt szárazon, a többin a víz elérte az 1 öl mélységet, és 5–10 font súlyú halakat lehetett fogni benne.

Betegség és nyomor ütötte fel a fejét mindenütt, és a gabona ára rohamosan emelkedett.

1817 nyilván termékenyebb év volt, mert a hívők részéről több új kezdeményezés született. Többek között 3 új harangot csináltattak, és kanonikus látogatása alkalmából személyesen *Kőszeghy László* püspök úr avatotta és szentelte fel őket:

1. nagy harang
(5 mázsa 20 font) Szent Katalin tiszteletére
2. középső harang
(1 mázsa 70 font) Szent Antal tiszteletére
3. kis harang
(75 font) a Szentháromság tiszteletére

A harangok elnevezése, valamint az 1813 és 1830 közötti újítások mind az Istennek, a telepések sorsában osztozó uraságnak és a lelkipásztornak szóló köszönetről tanúskodnak.

1817-ben új congrua született, mivel egyre több ok szólt annak növelése mellett (káplánok stb.).

Ebben az évben két nagy elvezető árkot hoztak létre; egyikük Katalinfalva déli szélétől az ernestházi határon át egy mélyedésig vezetett. Ez a *Temes* folyóba torkollott, és „Choso” néven ismert.

A másik árok a Klek utcánál kezdődött (Katalinfalva és Klek között félúton), keresztezte a Lázárföldi utcát, és azzal párhuzamosan másfél kilométer hosszan folytatódott a katalinfalvi és lázárföldi határig, majd onnan délkelet felé vette az irányt, át az egyesített Istvánfalva–Ernestházi utcán, és szintén a Chosóba torkollott.

A nagyszabású mű még ma is – de elsősorban az inség napjaiban, amelyet az emberek oly hamar elfelejtenek – az árkok alkotóját, a felejtetetlen *Kiss Antal* urat dicséri, aki jó cselekedetei során sohasem tagadta édesanyja jótékony befolyását.

Az első elvezető árkot helyenként két, két és fél öl mélyen ásták, majd létrákon hordták fel a földet. Amíg a nemes úr élt, lelkiismeretesen ügyelt arra, hogy az elvezető árkot kifogástalan állapotban tartsák.

Ezen sorok írójának édesanyja látta egyszer elhaladni az uraságot a ház előtt *Kenderes* irányába. Rövid idő múlva a kocsi szélesebben vágatott vissza a község-házához, és az uraság azt a parancsot adta, hogy eruálják azt az embert, aki kendert áztat az árokban. Miután visszatért az árokhoz, megint mindent rendben talált; a bűnöst pedig futni hagyta.

Idővel sajnos – a fenti példához hasonlóan – sok helyen megrongálták az árkot, és ez súlyosan megbosszulta magát, amikor az előző század 70-es éveiben megismétlődött az 1816-os és az 1841-es árvíz.

Már 1841-ben úgy tűnt, hogy az árvíz veszélyes méreteket ölt, de az akkoriban még jó állapotú árkok kellő gyorsasággal elvezették a vizet.

Így teltek a 10-es, 20-as évek növekvő jólétben.

1824-ben *Balázs János* főtisztelendő plébános úr saját költségén mellékoltárt építtetett a templomban Szent Katalin tiszteletére.

1831-ben szülőhelyünkön is felütötte fejét a kolera; nyilván Ázsiából terjedt át. 180 hívő esett áldozatul ennek a borzalmas betegségnek, amely a szomszédos településeken is tombolt. Szentgyörgyön 58, Ittvárnokban 35 ember veszítette életét.

Próbáljuk beleképzelni magunkat ebbe a korba: orvosi segítség nem volt, vagy csak ritkán adódott – ahogy minden bajban, így a betegségben is –, az érintett először lelki segítséget, majd gyógyszert kért a lelkipásztortól.

Micsoda áldozat és mennyi fáradozás hárult ezzel a papra!

A lakosság számára áldásos volt, hogy régen a lelkipásztoroktól a betegségek (nevezetesen az epi- és endemikus bajok) átfogó ismeretét is megkövetelték. Ezért a papokat legtöbbször hatékony gyógyszerekkel is ellátták.

Így volt ez az első két katalinfalvi plébános esetében is, így a településnek nagy megkönnyebbülést jelentett, hogy a papok személyesen és gyorsan az elsősegélyt tudtak nyújtani.

Egy külön bekezdésben kitérünk arra, mennyi jót tett a négy – különösen az első két – lekipásztor Katalinfalván.

Az akkor élt emberek az 50-es, 60-as években még sok szépet meséltek az öreg Balázs plébános úrról és főként a megboldogult *Matzek István* plébánosról, akivel buzgón végzett szolgálatai közben végzett a kolera.

Az 1831-es járvány 1836-ban megismétlődött, igaz, akkor már enyhébb mértékben.

1830-ban 6 kegyes alapítvány létesült, ezek száma később négygel bővült.

1835-ben Balázs János plébános saját költségén (1900 forint) egy 10 mázsás harangot készíttetett a katalinfalvi templomnak.

1836-ban Balázs Jánost a király kegyelméből a csanádi egyházmegye tiszteletbeli kanonokjává nevezték ki, ehhez kapcsolódóan 1837. június 13-án olvasott misét *Lonovics József* egyházmegyei püspök vezetésével.

November 4-én Balázs Jánost koronás arany érdemkereszttel tüntették ki.

1841-ben ismét nagy árvíz volt, melynek következtében emelkedtek az árak. Míg negyed kiló búza korábban 16 forintot ért, később 40 forintba került.

1841. szeptember 6-án 81 éves korában elhunyt Balázs János plébános kanonok; hívei őszintén gyászolták.

Az első lekipásztor utolsó bejegyzése a parókia történetébe így szól:

„1837. nov. 4. – A Majaestate sanctissima Torque aureo cum Catena clementissima sum praemiatum posteaquam Illustrissimus Dominus Praesul exauclata mea merita altissimo loco... exhibere dignatus est.”

Az 1838–1841 terjedő időszakról nem található feljegyzés a parókia történetében. A település első lekipásztora – ahogy azt már említettük – 1841. szeptember 6-án hunyt el. Utódjául – minden bizonnyal az uraság javaslatára – *Matzek Istvánt* választották. Ő kezdetben csak mint az elárvult plébánia adminisztrátora (1841. december 5.) működött közre a falu életében. 1842. március 16-án *Lonovics József* püspök atya apai-szeretetteljes hangvételű (latin) levelében gratulációjával igazolja a pozíció betöltését, ugyanakkor felhívja a figyelmet a papi vizsgára. Ezt az adminisztrátor egy év elteltével, 1843. május 1-jén sikeresen le is tette.

Ugyanebben az évben június 13-án került sor a papszentelőre. A szertartást *Gábor József* kanonok úr vezette az uraság, Ittebei *Kiss Antal* jelenlétében.

Az újonnan felszentelt plébános ünnepélyesen köszönetet mondott Istennek, valamint az uraságnak és családjának. Ezután az őt már ismerő és tisztelő hívőkhöz fordult: Hozzájuk intézett beszédében tanúságot tett kötelességtudatáról, komolyságáról és felelősségének súlyáról, amely immár az ő vállát terhelte, és amelynek a faluban töltött tevékenysége első napjától kezdve teljességgel tudatában volt.

Szavai egy tragédia megjövedüléséről is szólnak, mert *Matzek* plébános beszédét tettek is követték. Felszentelésekor megígérte híveinek, hogy életét adja értük, és szavát később megrendítő módon be is tartotta.

Papszentelői beszéde érdemes arra, hogy mi, utódok imaként, szent fogadalomként idézzük:

„És végül egy pár szó, kedves Híveim!

Ma megerősödött lélekkel abban az örömben részesültem, hogy szellemi vezetőként és valódi papként állhatok előttetek. Ezért a szolgálatért léptem be a papi szent-

ségbe, hogy veletek, drága Híveim a Magasságos színe előtt megkössöm azt a szövetséget, amely mind közül a legüdvözítőbb.

»Én vagyok a jó pásztor« – mondta egykor Jézus.

Én megértettem e szavak jelentését, és ezt teljesítve szeretnék meghalni, hogy egyszer a nagy ítélőbíró előtt nyugodt lélekkel adhassak számat drága nyájam élén minden egyes lélekről.

Szeretteim! Fáradhatatlanul azon leszek, hogy tápláljalak benneteket mindazzal, ami lelketek üdvét szolgálja.

Életem minden napját, minden óráját és pillanatát, amelyet veletek tölthetek, jogos kívánságaitoknak, szükségleteiteknek, erényeteknek, jámborságotoknak és lelki megvilágosodásotoknak szentelem. Így megkíméltek minden bánattól, és az én gyenge vállaimra helyezett nehéz terhet együtt visszük majd – mert ugyan ki ne akarná így? Melyikőtök tagadná meg tőlem szeretetét, amikor én kész vagyok saját életemet adni értetek?

Legyetek hát jó nyáj! Bárányok, akik szívesen hallgatják pásztorukat és engedelmeskednek neki! Akkor veszélytelenül, kéz a kézben haladunk majd a meredek, de biztos úton égi hazánk felé, és az ítélet napján kérni fogom a Mindenhatót, hogy engem, akit most vezetőtöknek adott, tegyen megdicsőülésetek szemtanijává”

Több ez, mint jámbor ima. Inkább szent fogadalom, amelyet a nemes lelkű plébános az 1866-os kolerajárvány idején halálával be is teljesített.

1844 gyászév volt Katalinfalva történetében:

Május 2-án szívszélhűdés következtében elhunyt Ittebei Kiss Antal, odaadó családapa és Katalinfalva apai barátja.

Koporsójánál a hívők egész serege gyászolta, lelkipásztorukkal az élén. Gyászolt a megye és annak előkelőségei is. A plébános búcsúztató szavai – amelyek német nyelven a parókia történetében is megtalálhatók – olyan meghatóak voltak, hogy – tanúk szerint – szem nem maradt szárazon.

A holttestet rézkoporsóba fektették – és mivel az elhunyt kérésére boncolást kellett végezni –, szívét kivették és egy ezüst tárolóban helyezték a koporsóba. Halála után sokat idézték az elhunyt szavait és intelmeit. Még 50 évvel később, a 19. század végén is anekdotákat meséltek a megboldogult uraságról.

Az 1848-as forradalom nehéz időket hozott Katalinfalvára; de az összefogásnak köszönhetően a sok borzalom, felfordulás és az egymást kaleidoszkópszerűen váltó baráti vagy ellenséges seregek fosztogatásai még elviselhető kereteken belül zajlottak le.

Nemes Kiss Antal utóda jó szándékúan lépett apja nyomdokaiba; a forradalom által megcsondult jólét hamarosan helyreállt; az 1863-as éhínséget állami és uradalmi támogatással igyekeztek enyhíteni, így például nap mint nap egészséges étkezést biztosítottak a szegények számára.

1864 igen termékeny év volt. A búzaföldeken, amelyeket 1863 nyarán nem tudtak lekaszálni, a lepotyogott szemekből kicsírázott a búza; majd az őszi vetés 1864 nyarán nagyszerű aratást eredményezett. Az emberek betakarították a hálából „égi termésnek” elnevezett búzát.

1864 őszén elszaporodtak az egerek és a hörcsögök. Az első áradat a ködös-esős őszi napoknak köszönhetően gyorsan elvonult. A hörcsögszaporulat 1865-ben érte el a tetőpontját; a tehetősebbek könnyű szőrmét készítettek a hörcsögök bundájából.

Így lépett be a világ s vele együtt ez a kis katolikus település a történelmi szempontból oly tragikus 1866-os esztendőbe. E sorok szerzője nem arra hivatott, hogy mindezekről az eseményekről beszámoljon. Krónikásként azonban meg kell említenie, hogy ennek a háborús évnek a viszontagságai és gazdasági nehézségei sokkal nyomasztóbbak voltak, mint 1859-ben.

A nyomorhoz – ahogy a régi dal is szól – „betegség, háború és éhínség” párosult, sőt jött még egy csapás, a *kolera*.

A járvány egyesekkel gyorsan végzett, de utójára hagyta a község hónapokig helytálló, szeretett lelkipásztorát, aki a kezdeti lelki szolgálat mellett később az ápolásba is besegített, és önerőből gyógyszereket szerzett.

Orvosi segítség legtöbbször nem volt, vagy csak nagyon ritkán adódott.

A nemes lelkű plébános halálával beváltotta és megpecsételte felszentelésekor tett fogadalmát (l. függelék).

Ezzel zárul az első periódus.

A szerződéses időszak a vége felé közeledett – erre még visszatérünk, és szemügyre vesszük a település gazdasági helyzetét, amely alapításától kezdve igen nehézkesnek, sőt szomorúnak nevezhető.

Ennek több oka is volt; elsősorban a megfelelő forgalmi összeköttetés hiánya. *Mária Terézia* császárnő, a betelepítések szorgalmazója helyesen felismerte, hogy jó vízi utakra van szükség a Bega- és Terézia-csatornán. Az akkoriban létrejött utak még ma is hasznosak, főként a magyar kormány által 1910-ben elrendelt kotrómkálatok óta. Később épült a Ferenc-csatorna és egyéb hasznos létesítmények.

Csak a vasút hiányzott. Az értékes gabonát egészen a *Tiszáig* kellett vinni, hogy ott nevetséges összegért, személyes áldozatok árán el lehessen adni. E sorok szerzője maga is emlékszik a tiszai utazásokra és éjszakázásokra; apja biztos oltalma ellenére is félt a folyón.

Akkoriban a plébánost, tanítót, borbélyt, templom- és iskolaszolgát búzában és kukoricában fizették ki.

A háziasszony dolga volt eladni a városban a tojást, szalonnát, zsírt, libákat, csibéket stb. és azokat a háztartáshoz szükséges árura cserélni. Aztán ott volt a gyapjú vagy a kender, amiből szőni-fonni kellett, végül jött a fáradtságos fehérítés. Egy mai parasztasszony szinte grófnőnek számít az akkori háziasszonyokhoz képest.

Az anya legfőbb ékessége pedig a gyereksereg volt.

Ritkán született belőlük egy tucatnál kevesebb. Akinek nem volt legalább fél tucatra való, az szegény embernek számított. Milyen szépek és egészségesek voltak az akkori anyák! Amikor vasárnap selyemszoknyában, imakönyvvel és rózsafüzérrel a kezükben vonultak a templomba, a gyerekek tisztelettudóan utat engedtek a pompás menetnek.

Ha a templomban énekről, istentiszteletről vagy prédikációról volt szó, a hívők elvárásai nem voltak szerények. Igaz, az *Albetz* kántortanítónak szóló dicséret sem! Ha a dicsőítő ének és orgonaszó között templomot és szívet rengetően felhangzott a

„Te, Deum laudamus!” vagy a „Magnificat anima mea Dominum!”, az egész templom megtelt ünnepi, tiszteletteljes áhítattal.

A szentmise után az emberek hazamentek, a család volt az első. Vasárnaponként az egyszerű „házas zsellérnél” is kiadós ebéd készült, a templomi-lelki felfrissülés után a gyomor kíváncsainak is eleget tettek. Közben megkritizálták az orgonajátékot, megbeszélték a templomban történeteket: „Na, a plébános megint olyan szépen beszélt, hogy nem lehetett visszatartani a könnyeket”, vagy „az Albetznél szebben senki nem tud játszani”.

Aztán megújult erővel jött a következő hét és a nehéz munka. Aki nem vett részt benne, talán el sem tudja képzelni. Hol voltak még akkor a vető- és aratógépek, a traktorok vagy akár csak a mai ekék?!

O, tempora, o, mores! – Azok a nehéz, mégis szép idők, a jámbor, tiszta erkölcs! Az akkoriakat istenfélelmük vezérelte örömeikben, bánatukban. Istenben bízva, aki övéit soha el nem hagyja, várták a jobb időket.

A német ember híres a hűségéről, hát *légy hű mindenekelőtt Istenedhez!* Akkor hű lesz a gazdaságban is. Mert akad ugyan néhány okoskodó csaló, aki kevesebb munkával akar hasznot húzni, de már a gabona színe is elárulja a csalást. Könnyen megismerszik az, aki tisztességtelen munkával saját magát csapja be.

Az akkori munkaeszközök használatát e sorok szerzője is jól ismerte, mivel maga is többször járta végig *faekével* a kemény földeket, és mikor az eke megcsúszott, talpai bizony az ülepét verdesték; de elengedni akkor sem szabadott az ekét, különben – jaj! – mi lett volna!

Ahhoz, hogy eleget tudjanak tenni a szerződésben előírt kötelezettségeknek az uraság iránt, mindenki földműveléssel igyekezett segíteni magán. A gabonát lovak taposták ki, emellett az állandó forgatás – különösen esős időkben –, a tisztítás és végül a leszállítás az uradalomba, mindez egy primitív, ugyanakkor komplikált gazdasági rendszer volt.

Aztán végre jöttek a járgányos cséplőgépek; ettől kezdve már nem a lovak taposták ki a gabonát; majd később, a 70-es években megjelent a benzines és gőzcséplőgép. Micsoda óriási fejlődés!

Az emberi életben a legszomorúbb dolog a háború: elpusztítja a békemunka értékét. De minden már nem ennek a könyvecskének a tárgya.

II. PERIÓDUS: Saját földtulajdon

Az 1841-es árvíz idején bebizonyosodott, hogy megboldogult Kiss Antal nem hiába fektetett olyan nagy hangsúlyt a gyakran fenyegető árvizek elvezetésére; akkoriban az általa építtetett két nagy elvezető árok még jó állapotban volt. Azonban a község sorsát mindig szem előtt tartó uraság halála után megfélemedtek az oly nagy jelentőségű vízlevezető árkok karbantartásáról. A területet felelőtlenül legelőnek használták, az állatok pedig beletaposták az oda dobott dolgokat. Az árók felső részeit felszántották, fákat ültettek a területre, és további káros változtatásokat vittek véghez, amely ártott az árók fennmaradásának.

Aztán 1872 elején jött egy óriási árvíz.

A földekből csak az a 3 hold maradt szárazon – a *Lázárföldi utcánál* –, amelyet már előzőleg említettünk. Egy alkalommal itatóvályún arra evezett egy vadász, és fogott 3 vadkacsát. Az egész határ víz alatt állt, akár a tenger.

A vízben tömegével lehetett fogni a 2-3 kg-os halakat.

Hiába volt most már minden igyekezet, hogy az árkokat évtizedek alatt ért károkat rendbe hozzák. Végül *Reimschneider Gáspár* falubíró jó példájának, továbbá sok fáradtságnak köszönhetően a lakók, köztük e sorok szerzője, rendkívül nehéz munkával mégis kitisztították az árkokat, lehetővé téve ezzel a víz elvezetését a „Choso”-ba.

Az árvíz azonban megér egy részletes beszámolót, de majd a következő fejezetben térünk ki rá.

Kedves Olvasó, de mindenekelőtt Ti, drága Honfitársaim, nézzétek el a krónikásnak, aki hosszú élete során mindig szíven viselte szülőhelyünk sorsát, hogy az időrendi sorrendet nem tartotta be szigorúan, és az események év szerint nem egymás után következnek.

A II. periódus kezdetének – tehát az előző század 60-as, 70-es éveinek – két fontos jellemzője volt: a *szereződéses időszak lezárulása*, valamint az áhított *földtulajdonra és biztos megélhetésre* irányuló törekvés, amire nemcsak a katalinfalvi telepések vágytak, hanem több százezer nincstelen is.

A környéknek nem volt ipara, vagy ha mégis, csak nagyon szerény mértékben. Ezért a telepések már arra is elszánták magukat, hogy átkelnek az óceánon Amerikába. Akkoriban mindenütt szomorú dalokat énekeltek az Amerikába vándorlásról.

Ezt a földszerzésre irányuló folyamatot egy másik esemény után fogjuk tárgyalni, amely már 1870 őszén bekövetkezett, pontosan úgy, ahogy azt 1816-ban és 1841-ben főtisztelendő Balázs János plébános a parókia történetében már leírta.

1871-ben tartós esőzések követték egymást, és ez 1872 márciusában érte el a tetőpontját. Mintha megnyíltak volna az ég és föld csatornái, nemcsak a katalinfalvi határ, hanem *Bánát* egész területe beltengerré változott.

A határból a lázárföldi kereszttel szemben mindössze 2-3 hold föld maradt szárazon. Az emberek itatóvályújukban eveztek oda, hogy szárazföldet lássanak. Mindenhol vadkacsák és vízimadarak tanyáztak, de a vadászkedvet az akkori körülmények között bizonyára elvetették. Ugyanakkor számos falubeli 2-3 kg-os halakat fogott az ún. „fejtésben”.

Ehhez párosultak 1872. március közepe felé a napéjgyenlőségi viharok. Csaknem fél öl magas hullámok jöttek a határ felől, süvítő vihar és hátborzongató robaj kíséretében. A hullámok két helyen csapódtak be a faluba: *Klek* felől a falu végébe, valamint az *Ernesztházi* utca felől a *Putz* család magasan álló háza mentén a mélyebb fekvésű *Bäuerle-házba* (148-as házszám). Az udvart és a kertet egy szempillantás alatt elárasztotta a víz, és hamar elérte az udvarra nyíló ajtókat is. Ezeket gyorsan földdel és trágyával igyekeztek megerősíteni, mert a község első épületeihez tartozó ház alapja igen mélyen volt.

A harangok vihart jeleztek, az emberek összefutottak, hogy trágyával és földdel megrakodott kocsikkal próbálják ellensúlyozni a hatalmas víznyomást. A hullámok magasak és erősek voltak, mivel a víz helyenként elérte a több mint egy öl mélységet.

Mikor a legnagyobb volt a baj, és mi emberek közel álltunk a kétségbeeséshez, jött Isten segítsége... a vihar szinte pillanatokon belül elcsendesedett, és a faluba beáramlott víz lassan visszafolyt... a Bäuerle-háznál segédkezők hazamentek, de az ijedség és félelem, amelyet az elemek tombolása, a hullámok és a vihar borzalma okozott, csak hosszú napok, sőt hetek után múlt el.

A határban kíméletlenül megrekedt és szünni nem akaró víztenger előtt azonban még a legokosabbak is tanácstalanul álltak.

Most már belátta mindenki, hogy a néhai uraság, nemes Kiss Antal miért ragaszkodott annyira a nagyszerűen megépített elvezető árok lelkiismeretes gondozásához. E sorok szerzője később sok gondterhelt emberrel járta meg az elvezetővel párhuzamos utat addig a pontig, ahol az árok már majdnem a „Choso”-ba torkollik (ez a hely az ernesztházi határban van). Ott egy egyszerű híd ívelte át az árkot, de mivel beszakadt, akadályozta a víz gyors elfolyását. Az árok mentén persze egyéb akadályokat is okozott a hanyagság, meggondolatlanság és rossz szokás, így például az árok betemetése útlérövidítés céljából. Ezt csak fáradságos munka árán vascsákánnyal és hosszú nyelvű kapával lehetett kitisztítani.

A munkában részt vevő emberek közül kiemelkedett az ifjú Riemschneider Gáspár nagyszerű alakja. Magas, erős testfelépítése és jóságos, együttérző tekintete mindig ott volt, ahol a legnagyobb szükség volt rá. Minden segítő szándékú embert szívesen látott, így e krónika szerzőjét is, aki csatlakozott a munkához és javasolta, hogy az árkot hosszú nyelvű szerszámokkal mélyítsék és tisztítsák, ami fáradságos munkával sikerült is. Riemschneider Gáspárt a vízelvezetési munkálatok során tanúsított érdemei elismeréseként falubíróvá választották.

Az ez évi (1872) termés egyenlő volt a nullával, de a következő évi (1873) sem tartozott a legjobbak közé, mert május 27–28-án erős fagy károsította a búzát, és ez hátrányosan befolyásolta annak minőségét és mennyiségét.

Ekkor éleződött ki a község és az uraság közti sajnálatos ellentét is, amelyet egyes lelkiismeretlen uszítók még inkább elmélyítettek. Az általános szimpátia ennek ellenére az uraság és a béke mellett szólt. Ehhez a község akkori plébánosának, dr. Ebner Alajos úrnak a békítő szavai is hozzájárultak. Megnyerő volt emellett az uraság személyisége is; a békességre hajlók minden alkalmat megragadtak, hogy kifejezzék hódolatukat a jólelkű úri párnak.

A Begaszentgyörgyön lakó uraság – Isten tiszteletére – gazdag ajándékokat adományozott templomunknak, nagy ünnepnapokon pedig kizárólag a katalinfalvi templomba járt szentmisére. Ilyenkor a lövészek, akiknek az uraság volt a pártfogójuk és bőkezű mecénásuk, nagy parádét rendeztek. A nemes pár érkezésekor és távozásakor sortüzet adtak le, a nemes úr és a felesége pedig jelenlétével emelte az ünnepnapok fényét.

Végül mégis csak hárman maradtak, akik hűségesen kitartottak az uraság mellett: *Herold*, *Weiss Antal* és *Putz* asszony. A legvégén már csak utóbbi, mert gyermekeire, főként egyetemista fiára hallgatva inkább az uraság mellett döntött. Így a községet és uraságot összekötő szál egyre lazult.

A lelkiületében is nemes úri pár azonban finom érzékkel hallgatta a fiatal egyetemista, Putz közbenjárását szülőfalujáért.

Ugyanakkor hasztalanul beszélt a néphez *Lumbay*, a budapesti ügyvéd, akinek felszólalása inkább lázításra hasonlított. A legegztaltabbak uszítása sem használt az égvilágon semmit, főleg miután „kilógott a lóláb” a Lumbay-féle elszámoláskor, mivel az ügyvéd gazdaságonként 87 forint munkadíjat kért. Ebből – a semmiért – egész csinos kis összegre tett szert, és behajtásával igencsak sietett; bizonyára sejtette, hogy a nemes Ittebei Kiss család másképp fog reagálni, ha életbe lép a már publikált telepestörvény.

Aztán Riemschneider Gáspár bíró vezetésével 8 tagú küldöttség indult az urasághoz, köztük Schäfer János, Gion Albert és Putz József, hogy felkérjék, az 1873. évi törvény által garantált földet szíveskedjék rendelkezésre bocsátani.

A nemes úr a legnagyobb jóindulattal fogadta a delegációt. *„Drága emberek – kezdte –, apám, megboldogult Kiss Antal, mindig az Úr által rábízott gyermekeiként kezelt benneteket és apáitokat. Én is az ő példáját akarom követni. A törvény összesen 5 hold földet biztosít nektek. Ebből egy férfi nehezen tudja eltartani a családját. Ezért én 13 holdat adok nektek; ebből 8 hold termőföldet, 3 hold legelőt, 1 hold házrész és 1 hold szőlőt. Gazdálkodjatok rajta Isten áldásával!”*

Ez a nagylelkűség nem szorul dicshimnuszra: a nemes tett önmagáért beszél. A későbbiekben a kormány beavatkozására amortizálták a földvételi árat – 200 (kétszáz) forint – így egy hold éves törlesztése alig volt több, mint korábban egy hold föld bérleti díja.

A küldöttség megindult szívvel mondott köszönetet a nemes úri párnak, és boldogan sietett hazafelé, hogy mindenkinek elűjságolja a jó hírt. Csakhogy ez nem ment olyan egyszerűen. A falu elején néhány békétlenkedő várta a küldötteket. Fegyverrel a kezükben megállították a delegációt, és azt kérdezték: „Ki küldött titeket?” A delegáció egyik tagja, Putz József azt felelte: „János bátya, ha nem akar elmenni a földjéért, majd én elmegyek; megéri a fáradságot: 13 holdat kap mindenki.” Erre már felfigyelt János bátya, hallgatott egy darabig, majd csak ennyit mondott: „Hátra arc!”

1802 (ezernyolcszázketten) hold föld cserélt gazdát, még ha csak lassanként is, de könnyen leküzdhető nehézségek árán. A jómódúbb falubeliek már 5-6 éven belül megerősödtek anyagilag.

Ekkor újabb kedvező alkalom nyílt földszerzésre.

Az uraság anyagi helyzete megingott, így a Katalinfalvához legközelebb fekvő, kiváló minőségű földek eladását tervezték (a hatvani származású Deutsch-nak). Az úri család fennmaradásáért folytatott emberfeletti küzdelemben a nemes asszony, Kiss Heléna egy darabig oroszlánként küzdött a földek eladása ellen.

Minderről hűséges híve és orvosa, dr. Putz Jakab is tudott. Egy nap azonban a nemes asszony azt mondta, hogy az 1600 hold föld eladása elkerülhetetlen; nagyon örülne, ha az orvos, aki már korábban is sikeresen közreműködött a földtulajdoncserénél, ezúttal sem habozna, és segítene az embereknek.

„Kedves doktor – mondta –, elődeink mindig jóindulattal viseltettek a katalinfalviak iránt. A most kínálgató alkalom, hogy segítsünk az embereknek, nem tér vissza egykönnyen. Én is örömmel venném, ha ön, kedves doktor, elfogadna 200 hold földet, hiszen helybeli, és ezáltal az emberek bátorsága és bizalma is nőne.”

„Kegyelmes asszonyom – válaszolta az orvos –, kérése számomra szent, főleg hogy olyan ügyről van szó, amely kétségtelenül községünk javát szolgálja, amiért az Kegyelmednek örökké hálás lesz; 200 holdat nem tudok és nem is akarok szerezni; ez csak bizalmatlanságot és irigységet szítana; ehelyett szeretném megosztani testvéreimmel az édesanyámra eső földrészt, majd átvenni azt a területet, ami nekik nem kell. Ily módon biztatnám honfitársaimat, hiszen bizalomra nagy szükségünk van; mert ellenségből és megrontókból lesz elég.”

Sajnálatos módon így is történt minden. De szerencsére a fiatal orvos egy határozott, állhatatos embert választott segítőtársául, olyat, amilyen maga is volt; a dérék, lelkiismeretes *Gion Albert* falubíró.

Ők ketten osztották fel a dobszóra összegyűlt falubelieket 100 hold földenként 16 csoportra. Úgy tűnt, a földfelosztás és vásárlás akadálytalanul lezajlik.

A bíró tisztességes javaslata a következő volt:

800 holdanként két mező a Lázárföldi utcától jobbra és balra; mindez összesen 1600 hold földet tett ki. Ha a vevő 4 hold földre tart igényt, két holdat kap a nyári ugarból, kettőt a téliből; ezen belül a nyáriból egy holdat elől, a faluhoz közel, egyet pedig távolabb. Ugyanez érvényes a téli ugarra.

Ekkor váratlanul két zavaró esemény történt.

A hívei anyagi boldogulásáért is aggódo lelkipásztor, dr. Ebner Alajos plébános úr arra buzdította az egyébként minden inzultálást kerülő *Gion Albert* falubíró, hogy zárja le az egész földvásárlási akciót. Ezenkívül a plébániára hívatta Putz doktort. Hívei iránt érzett bizonyosan őszinte aggodalmában a következő szavakkal rivallt rá a körzeti orvosra:

„Mit művel az emberekkel? Pusztulásba viszi őket: mindannyian tönkremennek!” A fiatal orvos a legnagyobb nyugalommal azt felelte:

„Főtisztelendő úr! Én is köztük vagyok” Mire a plébános: „Maga is tönkre fog menni!”

„Nem, főtisztelendő úr! Hiszen rám zúdulna a családom, sőt az egész falu haragja, ha meggondolatlanul szerencsétlenséget hoznék rájuk. Kérem, engedjen meg egy megjegyzést: alázattal és tisztelettel maghajlok az ön őszinte aggodalma – hívei üdvéért érzett lelkipásztori aggodalma – előtt, és köszönöm azt.

De engedje meg, hogy anyagi jólétükről én gondoskodjam, hiszen néhányan közülük vér szerinti rokonaim, de a szívemhez minden katalinfalvi közel áll. A bácskai földekért 700-800, sőt 1000 forintot fizetnek; a kegyelmes úr csak 200 forintot kér holdanként, pedig ezek a földek sem érnek kevesebbet. A holdankénti 80 forint készpénzfizetés persze nagy teher, de bátorság nélkül nincs nyereség, és ebben az esetben szorgalmas embereink nyerni fognak.”

Az őszinte, nyugodt érvelés hallatán a tisztelendő úr jobb belátásra tért, és *Gion bíró* folytathatta a földek felosztását.

Ekkor egy második nehézség szólt közbe.

A vagyonosak, akik már több földet jegyeztek elő, rábeszéléstől Knapp mérnököt, hogy először ők kapjanak földet, elsősorban a faluhoz legközelebbi, kiváló minőségű területről. Egyikük már meg is kapta a faluhoz közeli 120 holdját.

Ezt követte még két vásárló egyaránt 100 hold földdel, majd 70-50 holdasok következtek és így tovább. Erre nagy tumultus támadt, és megint az a veszély fenyegetett, hogy a jó ügy megfeneklik.

De Gion Albert, az igaz, derék bíró személyében feltámadt a falu lelkiismerete. Késő este, miután látta, hogy a földek igazságtalan elosztása tovább folytatódik, elment a fiatal körzeti orvoshoz, kinek őszinte, hazaszerető lelkületét jól ismerte. Az orvost épp a szomszédos Kis-Torákra hívták szüléshez, ezért csak este 9 óra körül ért haza. Amint Gion bírótól értesült a földosztás szomorú állásáról, mindketten azonnal Kiss (Damaszkin) Heléna uraságához siettek, aki mindig szívesen látta az orvost, így most is kedvesen fogadta.

„Szép öntől, drága doktor, hogy ilyen késői órán is az egészségünkért aggódik.” Az orvos így válaszolt: „Köszönöm kegyelmednek a jóságos szavakat, de nem ölhetem magamra az erény látszatát: vagyis a szükségét nem tüntethetem fel erényként. A szükség hozott kegyelmedhez, egy szerencsétlenség, amelyhez az ön segítségét kérem.”

Ezután az orvos felvázolta a földosztás igazságtalan menetét, melynek következtében a gazdagok több joghoz jutottak, mint a szegények, akik már eleve kevesebb földet tudtak szerezni.

Elmondta azt is, hogy a bíró még késő este értesítette őt, és haladéktalan intézkedést sürgetett.

„Ó, kedves doktor, miért nem hozta el a bírót is?” – szólt a nemes asszony.

„Több esetből tudom – felelte az orvos –, hogy kegyelmed mindig a teljes igazságot akarja tudni, és ha lehet, akkor azt első kézből. Ezért egyből magammal hoztam a bírót; ő szintén ragaszkodik kegyelmed rendelkezéseéhez, és bizonyosan hálás lesz, ha kegyelmed e kései órán fogadja.”

Így a jóságos asszony kérésére behívták Gion bírót. Az uraság helytel kínálta asztalánál, majd a derék, lelkiismeretes Gion úr nyugodt, de meggyőző hangon részletesen ismertette a katalinfalvi esetet.

Válaszul az asszony azt felelte: „Bíró úr, e nemes ügyre nem találhatott volna jobb szószóló és segítőtársat, mint drága doktorunkat.”

A jelenlevő G..... felügyelőnek pedig a következő utasítást adta:

„Kérem, holnap gondoskodni arról, hogy a földosztás *pontosan úgy* történjen, ahogy azt az imént Gion Albert bíró úr elmondta.”

Üdvösség neked Katalinfalva, szeretet szülőfalunk!

Akkor még voltak hű lelkeid, becsületes bírád, aki vihart, ködöt, éjszakát nem bánva tette a kötelességét. De áldja az ég a nemes asszonyt, Kiss (Damaszkin) Helénát, a férjét, gyermekeiket és azok gyermekeit is! Nehéz lenne találni széles e földön még egy ilyen nemes lelkű, jótékony családot.

Habeant vitam aeternam!

Kisebb összezördülés történt másnap, amikor az orvos Katalinfalván rendelt. A falu jegyzője, *Krisch* kezdte a vitát:

„Mit avatkozik bele a falu ügyeibe? Talán magának is kellett volna adni egy jó helyet!”

Az orvos azt felelte: „Jegyző úr, orvosként a faluvezetőség és -bizottság tagja vagyok. Amit tettem, azt jogalkotó bíránkkal egyetértésben tettem, így jó oldalon állok. Pereljen minket ott, ahol akar! Én nemcsak családtagjaimat, hanem minden katalinfalvit rokonomnak tekintek, és segítem őket, ahol tudom. Adjuk talán a szegényeknek a lázáröldi határt, ahol 3 éve jégeső- és vízkárok vannak?” Végül maguk a gazdagok is belátták, hogy a földek felosztása Gion bíró javaslatai szerint lesz a legjobb. Az akkori elv még ma is érvényes:

„A becsületesség jó útitárs”

A krónikás, jelen sorok szerzője, azért idézi szó szerint az eseményeket, hogy ezzel – minden személyes rosszindulat nélkül – hű maradjon a valósághoz. A szerző lelki szemei előtt mindig az emberi megbocsátás ékes példája lebegett: Kiss Heléna asszonynak sokszor volt része igazságtalanságban, de jóságos szívével mégis eltűrte és megbocsátotta azokat.

A kulisszák mögött nagy harcok folytak az 1600 hold földért; mindezt kevesen tudták, még kevesebben értették. *Requiescant in pace* – de béke poraikra!

A történelemnek, még ha csak egy kis falué is, mindig az igazságot kell továbbadnia; így az emberek tanítómesterévé válik. Világosan el kell beszélnie, milyen tévedéseik vagy eltévelyedéseik voltak őseinknek; ugyanakkor örök helyet kell fenntartania az utódok hálás emlékezetében mindazoknak, akik embertársaikkal szemben hűen, lelkiismeretesen végezték kötelességüket, és ezáltal ékes példaképpé váltak.

Katalinfalva község javát szolgálta *Riemschneider Gáspár*, *Gion Albert*, *Keks Miklós* és *Putz József*. Az ő nevük nem merülhet feledésbe, mert „*verba movent, exempla trahunt*” („A szó elgondolkodtat, a példa cselekedetre hív”). *Vivant sequentes!*

Hálátlan és igazságtalan lenne, ha nem szólnánk annak az intézetnek az alapításáról és működéséről, amely – kezdetben szerényen, de idővel megerősödve – áldásosan működött 8 évig. Ez volt a „Katalinfalvai takaré- és előlegegyesület”, amely a szükség gyermekeként jött létre, és az önszegélyezést célozta meg.

Ahogy azt a körzeti orvos saját nehéz életének tapasztalataiból előrelátta, az 1600 hold föld megvásárlása és néhány rossz termésű év után pénzhány lépett fel a faluban. Ennek felszámolására alapította az orvos több száz hasonló gondolkodású társával együtt az önszegélyezést célzó takaré- és előlegegyesületet.

Rábeszélte a fiatal, törekvő *Holinger János* tanár urat, hogy vállalja el az intézet könyvelését, és ő az első években nagy szorgalommal és odaadással el is végezte a feladatot.

Nemsokára a falubeliek is bekapcsolódtak az intézet működésébe. Néha pénzbe-téttel, de leginkább előleg felvételével, amihez természetesen bizalomra és előzékenységre is szükség volt. A honfitársaiért aggódó körzeti orvos sok barátját ösztönözte pénzbefektetésre. Így egyre nagyobb segélyösszeget gyűjtöttek, és nagy részét arra fordították, hogy a helybeli lakosságot megszabadítsák a külső uzsorásoktól. Ez minden esetben sikerült is.

A takaré- és előlegegyesület tagjai 8%-os kamatot fizettek, tagsággal nem rendelkező falubeliek 12%-ot, nem falubeli érdekeltek 15%-ot.

Megjegyzésként még annyit, hogy máshol az ehhez hasonló intézetek sokkal magasabb kamatot számoltak fel, míg az uzsorások 40-50, sőt gyakran 70%-ot.

Mivel a buzgó könyvelőnek máshol jobb keresetet kínáltak, lemondott. Ezért találni kellett a helyére egy tapasztalt, ügyes egyesületi tagot, hogy az folytassa a könyvelő nehéz, bár szerényen honorált munkáját. Holinger lelkiismeretes, derék utóda végül *Stumpf Jakab* úr lett, és önzetlenül végezte a könyvelői teendőket.

Csaknem 8 évig működött ez a takaré- és előlegegyesület, sok százak, sőt ezrek öröme.

Idővel a pénzviszonyok jelentősen javultak, majd 1889-ben megalakult a községi takarékpénztár. Így a takaré- és előlegegyesületet lelkiismeretesen és az előírásoknak megfelelően fel kellett számolni.

Most áttérünk arra a mizériára, amely több mint egy évtizedig mardosta a falu nyugalmit és békéjét. A 60-as évek közepén a falu vezetősége jótállással bérelte az uradalmi földek egy részét, és ezt a falubeliek között – szolidáris felelősség terhe mellett – művelésre felkínálta. Ezáltal a bíró joga és kötelessége volt, hogy a késedelmes fizetők hátralékait idejében behajtsa.

A község vállalta, hogy a bérelt földeket biztosítja jégkár ellen; így csak a rossz termés vagy a fizetni nem akarás indokolhatta a kisebb tartozásokat.

Ennek ellenére előfordult, hogy a késedelmes fizető bérelt földjének terméshozamát korán reggel vagy este a sötétben eladta, és a fizetést másokra hagyta.

Az uraság – sajnos – túl sokáig volt türelmes; egyes „jónak” nevezett bírák pedig még tovább voltak türelmesek.

Így a becsületesen fizető földbérlő végignézhette, ahogy a lelkiismeretlenek sötétben eladták terményüket. Az ilyen esetek feljelentése hiábavaló volt: a bíró „jó” volt, túlságosan is jó, mert nem teljesítette a kötelességét.

Az uraságnak járó földbértartozás idővel elérte a 42 000 forintot, amely akkori-ban óriási összegnek számított. A „jó” bírák, ahogy a szólás mondja, nem akarták nagydobra verni a dolgot, inkább egymás után lemondtak. Végül *Putz József* személyében sikerült megfelelő embert találni a posztra. Ő rendelkezett azzal az energiával, hogy átvegye és megoldja a nehéz, keserves feladatot. Hamarosan életveszélyes figyelmeztetéseket kapott. Hiába ruházta fel őt a bizottság a késedelmes fizetők elleni bárminemű végrehajtás jogával; a gyűlölet rázúdult, és az ő személye jelentette az egyetlen, utolsó okot a fizetésre.

Ezért fontos tudnunk, milyen nehéz feladatok elé állította a sors a két bírát, Gion Albertet és Putz Józsefet.

(Folytatjuk)

A HONTALANNÁ VÁLT TEMERINIEK SORSA 1848-BAN*

A Karlócán 1848. május 13-án megtartott szerb száboron véglegesen megtörtént a szakítás a magyarok és szerbek között, miután a békés megegyezés reménye végleg szertefoszlott. A megválasztott főodbor elnöke, Stratimirović megtette az előkészületeket a fegyveres felkelésre, és kiáltványt intézett a szerb néphez: *„Fegyverre, fegyverre hív titeket a szerb nemzet. Jönnek a magyarok, hogy Karlócaig áttörjenek, és ott a nemzet pénztárát és kiváltságaitokat elvegyék és elszállítsák, nemzeti főbizottságokat agyonverjék. Fegyverre tehát szerb és román testvér! Hozzon mindenki magával csak három napra való élelmet, hozzon ágyúkat, puskákat, kaszákat és vasvillákat, és fegyverkezzék mindenki, amivel csak tud! Jöjjön apraja-nagyja ide, hogy méltóképpen megvédehessük császáruunkat és királyunkat, Ferdinándot akit a magyarok meg akarnak fosztani trónjától. Siessetek ide minél előbb, mindenki, aki fegyvert fogni képes!”*¹

A szerb felkelők legfőbb erejét a jól felfegyverzett Sajkás kerület katonái képezték. Karlóca központtal Bácskában és Bánátban több táborat alakítottak ki, így a sajkásit is, amelynek erőssége Szenttamáson volt. Ezt a táborot közvetlenül a Temerinben és Járekon elhelyezett magyar egységek veszélyeztették a szerbek szerint, pedig azok csak védelemre voltak felkészülve. A sajkásiak különösen augusztus folyamán napról napra támadták mindkét helység helyőrségét. Augusztus 28-án intézték, a temerini tábor elfoglalására irányuló első komoly támadásukat, amely kudarcra végződött, majd 29-éről 30-ára virradó éjjel három oldalról támadtak, azaz a megfontolt szándékkal, hogy felégetik mind a két helységet, kiűzik a fegyveres védőket, és a lakosságot is otthonuk elhagyására kényszerítik, szabad utat engedve nekik Óker irányában.

E terv megvalósítását szemléletesen bizonyítják a szerb támadók altisztjének Jova Dobanovački Gospođinčaninnak a következő sorai: *„Elrendelték, hogy 19-éről 20-ára forduló éjszaka (a régi naptár szerint) Járeket és Temerint több oldalról kell megtámadni. A mi szakaszunk a nagy sáncokban Mita Stejin cs. és kir. főhadnagy, nemzeti őrnagy parancsnoksága alatt gyülekezett, Đoko Stratimirović pedig Gátnál, illetve Nádalynál. Parancsba volt adva, hogy éjszaka 12 órakor mindkét oszlopnak Temerinbe kell érni, és egy időben megkezdeni a falu házainak felgyújtását.*

* Részlet a szerző Temerin az 1848–49. évi szabadságharcban című készülő kötetéből

[illegible]

Stratimirovićék először felgyújtottak egy házat, és mi csak akkor kezdtük a gyűjtögetést. Csapatunk legénysége egy égő házban sebesült ellenséges huszárt talált, ahogyan a szobában fekszik. Hogy ne váljon a tűz martalékvá, kivitték, de nekem úgy tűnik, hogy a szerbiaik megölték, mert ők senkinek sem kegyelmeztek. Amikor a házsorok tűzbe borultak, csak hallották volna a temerini nép ordítását, sívalkodását, jajgatását, a sírás-rívást, amint futottak, menekültek, és lőttek utánuk ágyúink. A látvány borzasztó, leírhatatlan volt. Temerin ezen az éjszakán lángban állt, az ellenség elhagyta. Másnap részünkről megkezdődött a fosztogatás. Kocsik egész karavánjai jöttek Temerinbe, hogy mindenki minél többet harácsoljon. A helyszínen voltam, amikor a Szécsen-kastélyból szép dolgokat rámtoltak ki (kanapékat, székeket, szekrényeket, tükröket stb.). Egyszer csak valaki elkiáltotta magát, hogy jönnek a magyarok. Akkor mindent otthagytak, és a fosztogatás megszűnt. Lenn voltam a kastély pincéjében, ahol oly nagy hordók voltak, amelyeneket sohasem láttam, hallottam. Tele voltak különféle italokkal. Ezen a napon Temerinben tartózkodtunk, és azután

visszatértünk helyünkre, a nagy sáncokba. Most már biztosak voltunk, hogy arról az oldalról az ellenség nem fog bennünket nyugtalanítani.”²

Az égő faluból reményvesztetten menekülő temeriniek nem maradhattak Ókéren és környékén, tovább húzódtak észak felé. Első állomásuk Kishegyes volt. Itt több család ideiglenes otthonra talált, hiszen Temerin újratelepülésekor, mindjárt az első csoportban, sokan ebből a faluból telepedtek át Temerinbe. Ők voltak „az új honfoglalók” között az alakuló közösség legtekintélyesebb telepesei. Rokoni szálak fűzték őket a kishegyesiekhez. Mivel Kishegyes volt a legközelebbi szabad magyar helység Bácska közepe táján, idővel a környék menedékhelyévé vált az elűzött magyar lakosságnak. Kishegyesre került azon temeriniek egy része is, akik a Tisza menti helységeken, Bácsföldváron, Moholon, Adán, Óbecsén húzódtak meg a „nagy szaladás” első hónapjaiban, de a hadi helyzet kedvezőtlen fordulatát követően az ottani magyar lakossággal együtt kénytelenek voltak elhagyni lakóhelyüket. Házasságot kötöttek egymás között és a befogadókkal, sokan közülük elhaláloztak, sokan a száműzetés éveiben születtek. Kishegyesen a menekültek visszatéréséig, az 1848 és 1850 közötti években több mint 350-en kerültek az elhalálozottak anyakönyvébe.³

Temerinből és Járekról sokan Újvidékre menekültek, valószínűleg már a két helység felperzselése előtt is, de tömegesen az augusztus 30-ai csatavesztés után. Az újvidéki városi tanács október elején határozatot hozott, ebben kimondta, hogy a temerini és a járeki menekültek 24 óra alatt tartoznak a várost elhagyni. Haczell Márton kormánybiztos erről értesítette Beöthy Ödön királyi biztost október 13-án küldött jelentésében. Haczell a tanács határozatát felfüggesztette, s minden erőszakoskodást megtiltott nekik. A jelentésben azt is közli Beöthyvel, hogy a tanács és lakosság szelleme Újvidéken igen rossz. Már hat napja, hogy a kapitány, három tanácsnok és a főjegyző a szerb táborba ment értekezésre.

Beöthy október 19-én Újvidékre érkezett, a tanácsot felfüggesztette, s október 20-án katonai felügyelet alá helyezte, és egy háromtagú bizottságra bízta az ügyek intézését, élén Haczell kormánybiztossal.⁴

Valamennyivel jobban jártak azok a temeriniek, akik ugyancsak családi kapcsolataik révén Bácska nyugati helységeibe mentek. Igen népes volt a Veprődre került menekültek száma. Veprődöt a kincstár az 1750-60-as években telepítette be főleg magyarokkal. Innen Temerinbe 1780 és 1800 között több hullámban költöztek át népes családok – így a Füstös, Gombár, Hallai, Kohanecz, Milinszky, Vida és a Juhász családok, hogy csak a legismertebb neveket említsük –, akiknek a rokonsága Veprődön élt. De a német menekültek közül is sokan kerültek oda rokonaikhoz. A német lakosságú Szentfülöpön ugyancsak ők találtak otthonra, például a Mayer, Fuderer, Metzinger, Hoffmann, Moor, Riedl, Spiesl stb. nevűek.

A Kishegyesen vagy attól északabbra, Topolyán, Csantavéren befogadottak sem voltak biztonságban, mert ezeket a helységeket veszélyeztették vagy el is foglalták a szerbek, a menekültek osztoztak befogadóik sorsában, és kénytelenek voltak otthagyni otthonaikat. 1849 nyarán Csantavér és Ludas puszta határában a szabad ég alatt kocsitáborban több mint tízezren összezsúfolva, az időjárás viszontagságainak, betegségeknek, járványoknak kitéve tengették nyomorúságos életüket.

Đorđe Stratimirović

Jól jellemzi az áldatlan állapotokat Farkas Antal ludasi káplán levele, amelyet a kalocsai érseki hatóságokhoz intézett: „...ama pusztító háború veszélyterhes időben Ludason tizenhatezer menekültnek szolgáltam és panasz nem volt. A több egyszer betegekhez hívók idestovai ráncigálás által egyházi öltönyömet rólam tisztára leszaggatták, ekkor hallattak az ég alatti földrészekben e dicső Igék: Isten áldja meg, Krisztus áldja meg, szentelje meg a Teremtő. Pedig Ludas talán terjettebb, mint Kalocsa terén fekszik. Tudomásomra, egy sem halt meg szentség nélkül.” A Ludas pusztai hívek nyilatkoztak Farkas Antal áldozatos munkájáról: „...tovább kicsoda az a lelkész, ki a forradalom idején Ludason a rácok előtt 15-16 ezer menekültnek nappal és éjjel híven szolgált? Gyors lelkészünk. Hány lélek áldotta akkor őt. A temeri-ni menekülteket fűlmérőföldre csúsztatva kocsik alatt gyóntatta.”

Ludas pusztai ideiglenes, átmeneti állomása volt a menekülteknek. Az őszi esőzések, a téli hideg idő elől fedél alá kellett vinni a testileg-lelkileg megviselt hontalanokat. Szabadkán át tovább költöztették őket a megye északi részébe. Tömegesen uradalmi majorságokban helyezték el őket, így Mélykúton a tinójárasi uradalomban, jutott belőlük Bácsalmásra, Jánoshalmára, Kunbajára, Madarasra, Szabadkára, Taházára stb.⁵

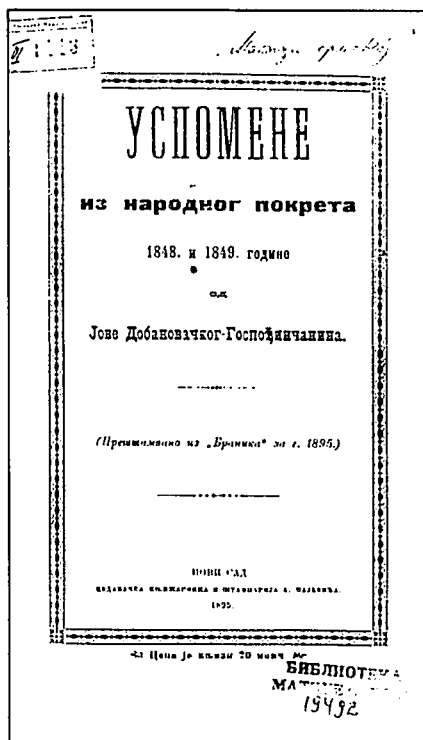
Leginkább a gyermekek szenvedték meg a hontalanság mostoha életkörülményeit, a halál az ő soraikból szedte a legtöbb áldozatot. Így például Jánoshalmán, ahol körülbelül 50 család talált ideiglenes otthonra, a halottak könyvébe tizenegy bejegyzett személy közül kilenc volt a gyermek, néhány hónapostól négy éves korig.⁶

Sok nemes lelkű ember akart segíteni a gyermekeken. Ezek közé tartozott Sisvay Márton egri plébános, a Járekon táborozó I. hevesi nemzetőr zászlóalj tábori papja. Szemtanúja volt a járekiak és temeriniek szomorú sorsának, a gyerekek szenvedésének. Hazafias felhívást tett közzé Kossuth Hírlapjában 1848. szeptember 14-én: „*Alig van egyegy leverőbb, irtózatossá gondolat, mint földönfutóvá lenni. S ha leverő az egyes családokra, mily kínos lehet egész városokra vagy falvakra. S ime Heves megyének jószándokú nemzetőrei, ti tudjátok, ti láttátok velem együtt, miképp ily kétségbeejtő sors érte csak néhány nap előtt a római sánczok mellett boldog lében virágozott Temerin és Járek 8000-nél több lakosait, kik augusztus 30-a baljóslatú éjjelén a hazánk jóllétét szentségtelen merénnyel feldúló ördögi ármány vak eszközei által minden vagyonuktól – s mi leglesújtóbb – szülőföldüktől is egy rövid óra alatt megfosztattak.*

Nem kétlem ugyan, miképp a haza jelen nehéz vajúdási perceiben sem fog megfélejtkezni szerencsétlen földönfutó honfitársainkról. Ám istenre kérlek, ne támaszkodjatok mindig s mindenben csupán és egyedül a szorongatott hazára; hiszen már ennek védpajza csak eddigelé is annyi tömérdek érdekigényeket von ótalma alá; igen, annyi tömérdek teendői, gondjai, aggodalmai vannak ezen közös anyának, miképp alig képes rögtöni segínyt nyújtani minden szerencsétlen gyermekének... pusztá jóakarta mellett pedig, mely tetteiben azonnal nem nyilvánulhat, tán sokan ama nyomorultak közül, leginkább pedig a neveletlen árvák aligha a közelgő télen az éhhalál szörnyetegének nem leendenek áldozatai. Oh kérlek – a szeretet istenének nevében esdekelve kérlek titeket, hazám tehetősbe! enyhítsétek módatlan nyomorát, töröljétek le keserű bú könnyeit a pártitűk dühe által elhamvadt ama két nagy helység volt, de már lenni megszűnt lakosával. Én, mérlegbe vetve a jelenleg teendők sokaságát tehetségim parányi voltával, ezennel szívesen ajánlkozom temerini tíz árvagyermeknek élelmezéséről, ruházatáról, s célszerű neveltetéséről mindaddig, míg isten éltetnek kedvez, vagy őket élelemkeresési önállóságába helyezhetendem, gondoskodni. Tegyenek ugyanezt tehetős polgártársaim, s ekkép a zsebekből igénybe vett hazai pénztár megkímélve, ama földönfutó száműzöttek pedig tán egy hónap alatt az élet első kellékeivel ellátva leendnek. S a jószívu befogadandó árvák és özvegyek hálarebegései felhatandnak a szeretet istenéhez (...). Egyébiránt azon esetre, ha azon vidékek szigorú körülményei – melyek most oly sok jó szándónak gátot vetnek – valamikép akadályozná az árvák ideszállíttatását, ama nyomorultak némi felsegélésére most akkorra ajánlok 100 pengő frtot, a tisztelt főispán úrhoz biztos alkalommal áttetendő. Egyszersmind pedig a részökre nyújtandó segély gyűjtésére a maga körében minden résztvevő keblű emberbarátot hazafiúi bizalommal felkérlek. Ha nem tehetünk is annyit, amennyit kellene: kell mégis tennünk, amennyit lehet.”⁷

Temerin végzetes veszedelmekor 1848-ban Novák Antal volt a mezőváros plébánosa, a két káplán pedig idősb. Molnár János és Válics János. Két Molnár János

*Jova Dobanovački-Gospođinčanin
visszaemlékezéseinek címlapja*

nevű papa is tevékenykedett a kalocsai egyházmegyében, mind a kettő dunántúli származású és rokon. Idősb Molnár János, a temerini káplán, idővel kalocsai kanonok lett, ifjabb Molnár János pedig keceli plébános és tiszteletbeli kanonok.

Molnár János 1841-ben került Temerinbe káplánnak, Válics János pedig 1845-ben. Mindketten megszerették a mezővárost, s a két káplán között itt egész életre szóló meleg és nemes barátság fejlődött ki. Temerin végzete kivetette őket a helyi plébánia békés otthonából. Válics János 1850 őszén visszakerült Temerinbe, és egy évtizednél tovább, 1861-ig káplánkodott itt, Molnár János azonban nem tért többé vissza a temerini plébániára. Neki is kálváriát kellett megjárnia, akárcsak Novák plébánosnak s a temerini lakosságnak.

Az emlékezetes Szent Bertalan éjszakáján, 1848. augusztus 30-án, amikor a szerbek feldúlták Temerin mezővárosát, a papok és tanítók is elmenekültek. Novák Antal plébános Újvidéken keresett menedéket, ahol testvérbátyja, Novák Lénárd működött mint prépostplébános. Molnár és Válics káplánok, valamint a tanítók: Elme László kántortanító, Kurczinák István és Zimbrics Antal családjukkal egyetemben Kalocsára menekültek. Minden holmijuk ott veszett Temerinben, csak a leg-szükségesebb dolgokat vihették magukkal kocsin.

Kalocsára érkezve kénytelenek voltak a kalocsai Érseki Szentszékhez⁸ fordulni anyagi támogatásért. A káplánok közös kérvényét Molnár János írta meg. A kérelem így hangzik: „Azon közveszély, mely múlt hó 30-án Temerin városát lángok martalékává, lakosait pedig földönfutó koldusokká juttatta, minket is az említett

szerencsétlen város segédpappait oly nyomasztó helyzetbe sülyesztette, hogy nélkülözhetetlen életszükségeink fedezése tekintetéből segédkezek ápolására szorulni kénytelenítettünk: ennek következtében fiúi bizalommal járulunk Nagyméltóságodhoz mint legkegyesb atyánkhoz azon alázatos kéréssel, méltóztassék mindentől megfosztott fiait csak annyira is atyai segedelmével támogatni, hogy első szükségünk fedezve legyenek. Mely atyai kegyességéért midőn ismételve esedezünk – öröklünk Nagyméltóságodnak kézcsókoló fiai idősb Molnár János, Válics János temerini káplánok. Kalocsa szeptember 5-én 1848.”

Az Érseki Szentszék szeptember 7-i ülésén foglalkozott a kéréssel s a káplánoknak és Zimbrich tanítónak 110 pengő forint segélyt utalt ki a Kollonich-pénztárból. Molnár János kénytelen volt két hónap múlva újból támogatást kérni a Szentszéktől. Kérvénye feltárja egész veszteségét: „Azon veszélyben, mely Temerin szerencsétlen lakosait koldusbotra juttatta én is a szó teljes értelmében osztoztam, minden ruházatom, több százakba került könyvtáram, bútorzatom, szóval egész vagyonom – kivéven azon csekélységet, mit útításkámban rejthettem – tudniillik melyet tizenkétéves hivatalkodásom ideje alatt ipar és takarékoság által szerzettem, az ellenségnek zsákmányul esett, és én jelenleg oly aggasztó helyzetben vagyok, hogy nélkülözhetetlen szükségeim, úgymint: reverenda, öv, fehér ruha és ágyneműk megszerzésére mások irgalmas segedelve nélkül teljességgel elégtelen vagyok, ennek következtében, minthogy a kiáltó szükségből mintegy kényszerítettem, hogy egyes jötevők emberbaráti támogatását igénybe vegyem, fiúi bizalommal járulok a Főtisztelendő Szentszékhez azon alázatos kéresemmel, méltóztassék jelen nyomasztó helyzetemben csak annyira is atyai kegyeire érdemesíteni, hogy a fenn elsorolt nélkülözhetetlen szükségeim fedezve legyenek.”

A Szentszék november 7-i ülésén a főmegyei Kollonich-pénztárból 100 váltóforint segélyt utalt ki Molnár Jánosnak. Az érseki hatóság egyúttal káplánnak küldte Zentára, a tábori pappá lett Volarich György helyére. Most elvált a két jó barát útja. Válics Jánost 1849 tavaszán besorozták nemzetőrnek, ő azonban utóbb önként beállt a honvédhadseregbe és őrmesteri rangra emelkedve részt vett a szabadságharc küzdelmeiben.

Molnár János örömmel ment új állomására, Zentára. Azonban alighogy megmelegedett és megszokott Zentán, 1849 február 1-jén menekülnie kellett, újból hontalanná vált.

Zenta városát 1849, február 1-jén hasonló sors érte, mint Temerint. Ezen napon megrohanták és feldúlták a szerbek. Zenta veszedelmét Kolonits László prépost-plébános megörökítette az anyakönyvekben. A keresztelték anyakönyvében ezt a bejegyzést találjuk: „Örök emlékezet okáért 1849-ik évben 1-ső februárius napján a rebellista rácok Szentába is mintegy 700-an hitvány ágyukkal fegyverzetten beütköztek, és elfoglalták és a lakosok közül, kik el nem vették útjokat futva Szeged és más tájékokra, két hónapok alatt, míg ki nem üzettek, közel két ezret és egy néhányszázat kegyetlenül különbféle képen meggyilkoltak, és a város napnyugati részének majd felét porrá égették és a házi bútorokat elrabolták, vagy haszontalanná tették, azért is a keresztség és egyéb szentségeknek kiszolgálása, nem lévén lelkészek, 18. áprilisig megszűnt. Feljegyezte Kolonics László abbéli B. Sz. Mária prépostja és Szentá városa plébánosa.” Hasonló bejegyzés olvasható a halottak anyakönyvében is.

A Római-sáncok

Molnár János, mielőtt Kalocsáról Zentára visszatért, 1849. április 12-én 100 váltóforint kölcsönt kért az Érseki Szentszéktől. Kérelmét így vezeti be: „Rövid félév lefolyása alatt már másodszor esik minden vagyonom az ellenség dühének áldozatul: az első csapás sebei még be sem gyógyultak, már új szerencsétlenség nehezült reám és én ismét azon kellemetlen helyzetben vagyok, hogy legkiáltóbb szükségeim fedezésében az irgalmasok segéd kezeire kénytelenítettem támaszkodni.” A Szent-szék még aznap 40 pengő kölcsönt utalt ki Molnár Jánosnak a Kollonich-pénztár-ból. Az összeget Göbel Xav. Ferenc kanonok, egykori temerini plébános fizette ki Molnárnak.

Molnár János kálváriája nem volt egyedülálló. Hasonló sorsra jutott Novák Antal plébános s a temerini menekültek jó része; menedékhelyükről újból menekülni kényszerültek a szerbek elől.

Molnár János, aki 7 évig tevékenykedett Temerinben mint káplán, 1850-ben Jánoshalma plébánosa, 1869-ben pedig kalocsai kanonok lett. Mint kalocsai nagyprépost és címzetes püspök halt meg 1903. január 13-án, életének 91. évében. Jótékonyágával örököztette meg nevét.⁹

Kurczinák István temerini tanító 1848. szeptember 8-án az érsekhez írt levelében rámutat maga és családja nyomorúságos életére: „Augusztus hó 29-e, mely nap különben is vér betűkkel van feljegyezve a magyar történet lapjain, gyászleplelt vont e folyó évben Temerin városára, gyászba borítá lakosainak szívét. E napnak éjjelén esett a rác lázongások áldozatául, ekkor lettek lakosai földönfutókká, koldusokká.

És nekem ki e néppel 33 esztendőn keresztül jó és bal sorsban osztozám, ki ennyi idő alatt éjjimet és napjaimat annak szellemi művelődésére, és erkölcsi tökélytetésére szentelem, most midőn hosszas hű szolgálatomnak jutalmát élvezhetni remélem, öreg napjaimra földönfutás és koldusbot lőn osztályrészem. Mi engem illet, örömet megnyugszom az isteni gondviselés szent végzetén, mert tudom hogy ez azon egyedüli forrás melyből a lesújtott szív a vigasztalás cseppjeit merítheti, mindazontál lelkem mélyében elszomorodom, ha számos tagból álló családomra, tizenegy élő, köztük hat nevetlen gyermekeimre vetem pillantatomat, mert érzem hogy állapotomnak minden szomorúsága mellett is szülői kötelességemnek – a mindennapi kenyér megszerzésének súlya vállaimon fekszik. E mulaszthatatlan köteles-

ség érzetében – hivatalomtól védtelenül megfosztván – kénytelen vagyok az emberbarátok jószívűségéhez folyamodni, ettől várva Isten után mindennapi élelmemet.

Kibe helyezhetem pedig inkább bizodalمامat, mint kegyelmességébe, kit szűkölködő embertársai iránt mindenkor résztvevőnek, kit gyermekek igaz barátjának, a tanítók gyámjának és pártfogójának tapasztaltam?

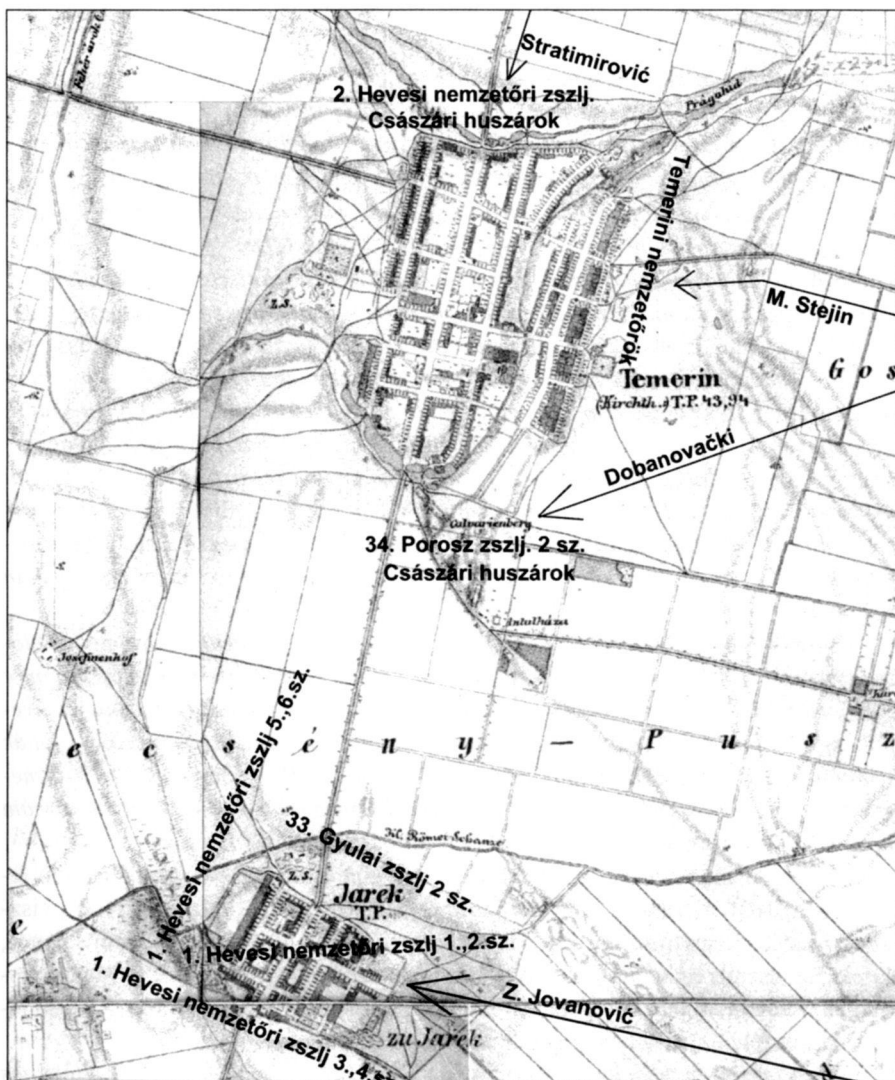
Ugyan azért bátor vagyok kegyelmességébe atyai vonzalmait igénybe venni, s alázatosan esedezni az iránt: méltóztassék engem az emberiség öreg szolgáját, a 33 éve temerini tanítót magas pártfogásában részeltetni, s mostani súlyos körülményeiben fölsegélni. Így örök hálára kötelez kegyelmességébe engem és családomat kötelez arra, hogy kegyelmességébe földi és sírontúli jóllétéért az Egek Urát kérni soha meg ne szűnjem.”¹⁰

A papi sorsokat jellemzi Válics János temerini káplán esete. A katolikus egyház a magyar szabadságharc kezdetén – amikor még a császári udvar és a magyar forradalmi kormány között fennállt az együttműködés a Délvidéken a szerb felkelők elleni harcban – kiállt az április törvények mellett. Külön imában kérte az Istent, vigye győzelemre a magyar seregeket önvédelmi harcában. A katolikus püspöki kar 1848 októberében kérte az uralkodót, támogassa a magyar nép harcát: „...Felséged királyi nevében ágyúzzák és borítják lángba virágzó városainkat, felséged nevében öldösködnek népeinket, irtják a magyar és német fajt.”¹¹

A papság többsége nemcsak a szószékről hirdette a harc jogosságát, hanem a tetterős, főleg fiatalabb korosztályhoz tartozó káplánok beálltak a nemzetőrség és a honvédség soraiba, mint harcosok. Jelentős feladatot láttak el a papok a nemzetőrség és honvédség egységeiben felállított tábori lelkészi szolgálatban: a katonák lelki gondozása, istentiszteletek tartása, szentségek kiszolgáltatása, temetések stb. A hadsereg és a nemzetőrség tábori lelkészének szolgálata között annyi volt a különbség, hogy az utóbbiak nem tartoztak szervezetileg a hadügyminisztérium hadlelkészi osztályának felügyelete alá, legtöbbször zászlóaljhoz osztották be őket, hadseregbeli társaikat pedig kivételesen. A nemzetőrök tábori papjainak szolgálata is rövidebb ideig tartott, mint hadseregbeli társaiknak, és a táborban is szabadabban mozoghattak.¹²

Megváltozott a helyzet az egyház viszonyulásában, amikor kenyértörésre került sor a magyar kormány és az udvar között. A császári hatalom felszólította a főpapokat a forradalmi kormány elhagyására, a politikai irányváltásra. A püspöki kar, s ezzel az alsó papság egysége is felbomlott. Különösen az alsó papság – amely a híveivel együtt szenvedte meg és élte át a háború borzalmait, az elűldöztetést a szülőföldről, otthonuk lerombolását – tartott ki a forradalom mellett. A főpapok közül is többen hűek maradtak a szabadságharc eszméihez.

A világosi fegyverletétel után a szabadságharcban részt vett papokra a bizonytalanság időszaka következett. Felfüggesztették őket a papi szolgálatból. Eljárást indítottak ellenük a Szentszék illetékes bírósága előtt. Követelték tőlük, hogy tanúsítanak megbánást a forradalom alatti magatartásukért. Az eljárások zöme 1851-ig lezajlott. Halálos ítéletek is születtek a katonai bíróságokon. Legtöbb esetben kimondták a több hónapi elcsendesedést, lelkigyakorlatot írtak elő számukra, elkülönítve például idős papok otthonában, szerzetesi rendházakban kellett eltölteniük a kirótt időszakot. Rendszerint ilyen helyeken tartották őket már a „tisztázási” idő alatt is.

*A magyar csapatok hadrendje és a szerbek támadásának iránya
1848. augusztus 29-én és 30-án*

Ilyen vizsgálaton esett át Válics János temerini káplán is, aki a helyi nemzetőrség tagjaként már részt vett Temerin védelmében. A város eleste után Kalocsára távozott, innen Bányára helyezték, majd Kupuszinára rendelték. 1849. március 24-én beállt a honvédség soraiba. Erről az egyházmegyét nem értesítette, ami kötelessége lett volna. A szabadságharc bukása után Temesvárott volt fogságban. Temesváron 1849. október 11-én levelet írt a Szentszéknek: *„Volt idő, midőn bátran – s mint engedelmes fiúnak szülői irányában illik – bizalommal emeltem szót a Főúrsztelendő Szentszék színe előtt, valahányszor a körülmények azt szükségesnek tanácsolák. De*

e boldog idő eltűnt, s bekövetkezett egy más, melyben félve, remegve teszem ezt, mert elkövetett hibám és azon keserű tudat, hogy a Főtisztelendő Szentszéket mélyen megsértettem, szüntelen mint vádlók tűnnek fel lelki szemeim előtt. E félelmen azonban erőt vesz a kötelesség érzete. Él ugyanis keblemben a hit, hogy engem, kit öt évek előtt a kalocsai érseki megye törvényes főnöke méltónak talált arra, hogy a szentek szentébe bevezessen, és Krisztusban fiává fogadjon, azon megye mostani kegyes Főpásztora sem fog fiainak sorából – elkövetett hibáimért, melyet szívemből bánok, s melyet jóvátenni minden tehetségemből törekvendem – irgalom nélkül kitaszítani. E hiedelemben tehát kötelességemnek tartottam a Főtisztelendő Szentszéket, mint egyházi hatóságomat hollétemről tudósítani, s ez célja jelen soraimnak.

Főtisztelendő Szentszék! Én augusztus hó 20-án a császári katonaság kezeibe esvén, társaimmal Temesvárra kísértettem, hol több viszontagságok után végre szeptember 1-jén lakásomul a papnevelde rendeltetett, hol a politikai bűnről vádolt csanád megyei papok is tartatnak. Közel másfél hónapja tehát, hogy már itt vagyok, hogy mindazonáltal e kötelességemet csak most rovom le, azt annak tulajdonítani méltóztassék, mivel első napokban – nem ismervén a katonai törvénykezés folyamatát – minden pillanatban vártam kihallgatásomat, mi azonban mindeddig nem történt, későbbben pedig egy súlyos betegség ágyba döntött, melyet csak e napokban hagyhattam el.

Vége engedje meg a Főtisztelendő Szentszék, hogy egy alázatos kérelmemet előterjeszthessem. Miután tapasztalom, hogy a temesvári víz és levegő egészségemre igen ártalmasán hat, másrészt pedig ruhában és költségben fogyatkozást szenvedek, egész alázattal kérem a Főtisztelendő Szentszéket, hogy azon esetre, ha jönnek ítélendi, méltóztassék Gerstner General Major és kerületi főparancsnoknál a megyébe bocsájtatásom iránt lépést tenni. Teljes készséggel vetem ott magam a reám hozandó ítélet alá, s örömmel fogom szenvedni érdemlett büntetésemet.¹³

1850 áprilisában itthon lefolytatott tisztázó eljárása és az elcsendesítési idő lejártá után, 1850 októberében mentették föl, és a községi előljáróság kérésére visszahelyezték Temerinbe. Ügyében a temerini község előljárósága – Ivanits János, Lepár Szilveszter pénztáros, Morvai János, Kovács András, Nemes Pál, Magots esküdtek, Kurczinák István jegyző – 1850. augusztus 29-én kérelmet adott be a kalocsai Szentszékhez, Válics visszahelyezése ügyében:

Folyó hó 24-én hirtelen betegség által meglepett N.S. Novák Antal Plébános Urunk, megbetegülése ideje alatt, ámbár lakosunk legnagyobb száma az elhalástól magokat mentők, kenyérkeresés végett majdnem minden szomszéd vármegyébe szórakozának, mégis lelki pásztorunk nélkül, ki is folytonosan úgyszólván a legveszedelmesebb kórba a hideg lázba szenved, eltemették tizenketten, és szentség nélkül elhaltak hárman; ennél fogva azon édes reménytől kecsegtetve élünk, hogy valamint minekünk szegény elhagyattnak lelki üdvünk ó kimondhatatlan nyomorban is lelkipásztorunkba bízva szívünkön fekszik, teljes bizodalunk az, hogy a főpásztor, és a kerületi főpapok, kiknek e szent cél legélénkebb szavakkal a Szentírásból tudva szívükre köttetett, minél előbb elérni törekednek. Ennek következtébe és még száz felhozó szemponti okokból kimerítve az igazságot, mint hogy N. T. Novák Antal Plébános Urunk eddigis magányosan telyesíté pásztori hivatását a sok viszontagsá-

A' Kalocsa Érseki Megyében létező <i>szegényesek</i> Plébániáiban kebelében megholtaknak Jegyző Könyve.					
Kezdetleje, Hónapja, Napja a meghaltaknak	A' megholtak kereszt vezetékei Neve és lakása	Kora	Sorsa	Szentségek' felvetele	Ki temette
1849 Június 1. Hagyomány	Francia. Péter Sajnos és Sal. Anna házasok lánya Kemeny	2.	2. helyen halott	"	Pléb. szolgálat Hagyomány 3.119.
1849 Június 1. Hagyomány	Iskander. Péter Anna és S. Anna Sajnos és Sal. Anna házasok lánya Kemeny	2.	2. helyen halott	"	Pléb. szolgálat Hagyomány 3.119.

A kishegyesi elhalálozottak anyakönyvének egy oldala

gok által, a mostani kiküldött CS. K. Conscriptio által 5300 lélekre rúgó hívek közt súlyos nyavajájába nem képes pásztori hivatásának megfelelni, azon szentpontból is, miután plébániánkat nem valánk képesek számára megkészíteni a kimondhatatlan szegénységünk miatt, és most betegségbe az uradalom által könyörölve a kastélyba, mely most építetik, egy másfél öl szélességű és talán 3 öl hosszúságú kis padolatlan szobába lakni; ezen nyughatatlanságot, mit a 40 vagy 60 dolgozó mesterek feje felett naponta tesznek, úgy a munka megszűnte után, mivel mellettevaló szobákba laknak, a sok civódást eltűrni nem képes, és mivel helységünkbe semmi orvos nints, magát tudós orvosi kezek alábizás végett kénytelen elmenni.

Ő exelentiáját a főpásztort a Nagyságos és Főtisztelendő Káptalan Urait alázatosan kérjük, hogy lelkünk vigasza után szomszójához népünket, a nyomor által betegségbe siplődöket, egy lelkésszel megáldani, és pedig olyannal, ki ágybélivel ellátva legyen /: mivel községünk pénztárába egy fillér sints:/és még talán olyant is, ki boldog sorsunkat véliünk megosztá, azóta pedig szinte a nyomorúság kenyerét eszi, ki is kész leend ideiglenesen Plébánosunk helyett pásztori hivatását szentül teljesíteni ajtó és ablak nélküli nádkunyhóban is tartózkodni. T. Válics János volt káplány urunk az, ki a rémitő nyomort melyet véliünk szenvednie kell megosztaná, miután már az egész községgel ösméretes, szent végzésükön megnyugodna.”¹⁴ A visszahelyezett Válics még 10 évig szolgálta a temerini híveket.

Az 1848-as szabadságharcban elpusztított Temerin nyomorgó lakossága nevében 1850. szeptember 4-én a községi vezetőség „esedező levélben” fordult a szentzéki káptalanhoz, hogy kieszközölje a megye épen maradt községeinek a segítségét: „A temerini gyászest, és ennek kimondhatatlan nyomori elfelejthetetlen nyomát vésé az ember szívében, s talán mindenki előtt majdnem jobban ösméretes, hogy sem annak részletes tárgyalásába ereszkedni, vagy tökéletes rajzadására gyengének ne érezné magát az ember.

Azon nyomor és elszórakozás, melyet a sors először bocsájtott Temerin békés lakóira, övétől elszigetelés, mely majdnem két évekig tartott, borzadással hatja meg az ember szívét.

*Itt egy kesergő őszbe borult agg atyát látunk nyomorában az éhhaláltól félve és hűn szeretett övéin siránkozva, amott egy keserves anyát, ki elveszett férje és szeretett gyermekeiért könnyek között ajánlja fel Isten zsámolyánál egyszerű és az embe-
rektől elszigetelt magányában a Mindenhatónak buzgó imáját.*

*Úgy mi is alul megírt Temerin Mező-Város Elöljárói az egész község nevében bátorkodunk alázatosan esedezni a Nagy Tiszteletre méltó Káptalan Urak előtt, mi-
után 848. évi augusztus hó 30-a óta, mikoron Városunk őszve romboltatott, földein-
ket kéntelenek valánk oda hagyni, jószágainktól megfosztattunk, majd nem minden
helységébe szomszéd megyéinknek valánk kénytelenek lakói lenni, és mi kevés va-
gyonunkat utolsó pillanatban üzetésünkör bíránk magunkkal kivinni, az elhalástól
magunkat mentők, elvesztegettük.*

*Mikoron a győztes Cs. Király hadserege, a már lánggal kitört forradalmat el-
nyomta, engedtetett ismét csak 849-ik évi November havában hazánkba a visszajö-
vetel, lakosaink, akkoron gabona, mi szíves barátink által valami kevés adatott, úgy
szerszám és jószág szűke miatt nem valának képesek földeiket megművelni, mind a
kimondhatatlan mennyiségű sáskák által meg nem emésztett, földeinket az egerek
mind meg evék, úgy hogy ismét nem képesek lakóink földeiket tulajdon magvaikkal
bevetni, úgyszólván a 840 házból egyetlen sins felépítve, lehetetlen hogy itthon
kitölthessék lakóink a reánk várakozó zordon telet, se oskolánk, se templomunk, oly
rossz állapotban van, hogy félve kell Isteni tiszteletünket végeznünk.*

*Ezen és még száz mindég nyomorúságra mutató okokból bátorkodunk a Nagy
Tiszteletre méltó Káptalan Urak előtt alázatosan esedezni, az egész község nevébe,
hogy megyénkbe sértetlenül meg maradt községek lakóit helységünk segítségére
adakozni felszólítani legkegyesebben méltóztatna.*

*Még egyszer megújítva alázatos kérésünket, foganatáról reménykedve szent ke-
zeiket ezerszer csókolva vagyunk és maradunk.*"¹⁵

*Végül álljon itt egy részlet Novák Antal plébános 1872-ben kelt leveléből, ame-
lyet Dudás Ödön felkérésére írt! ... „Temerin a szerencsétlen forradalom alatt az
1848-ik évi augusztus 30-án éjjélkor meggyújtott, kirabolgatott és porrá égetett,
egy gunyhó vagy egy ól nem maradt épségben. Volt azon időben Temerinben és
Járeken 10 század rendes gyalogság, egy egész huszár ezred (szászan), egy lovas
ágyúüteg és egy zászlóalj Heves megyei többnyire jól felfegyverzett nemzetőrség. Mi
okból, nem tudom, de anélkül, hogy valaki ellenséget látott volna, vagy hogy lövé-
sek váltattak volna, amint Temerin északnyugati sarkán Nádálja felé égni kezdett, az
egész katonaság nagy lármával »csak ki, ki itt a rácok«, szaladni és vágatni kezdett
elijesztvén és példája által maga után vonván az egész lakosságot.*

*Pedig amint a forradalom után biztos forrásból, jelen volt akitől is meghallot-
tam, a támadó rác sereg körülbelül egy zászlóalj összeszedett csőcselék népből ál-
lott, csak egyetlen egy század rendes határőrvidéki katona volt akkor
Sztratiimirovics rendelkezésére. Ha már kivonult a katonaság amikor a város égni
kezdett, miért nem nézte és kereste fel hajnalkor, ki és hol az ellensége?*

De a gyalázat megtörtént nemcsak, de követte ezt roppant kár és szerencsétlenség! 8500 ember kenyér, ruha, vagyon és lakás nélkül maradt. Temerin Magyarországtól térképerőlről kitörülte!

Egykor jó és boldog lakosai koldulva és lopva kénytelenítettek életüket fenntartani.

Szegényekről soha senki nem gondoskodott; többnyire gúnyt kellett szenvedniük. Nem is hűfiaknak tekintették, hanem csak tehernek.

És ez volt a katonai visszavonulásnál a még nagyobb gyalázat! »Hazafi, Honszeretet« sokak szájában hangzott ugyan és pedig még (...) szépen; de végre sajnósan többnyire kitűnt, hogy a zseb volt a szeretetnek fő tárgya. Sokat írhatnék erről, mert sokat tapasztaltam, de nem akarom keseríteni lelkemet.

Kérdezze meg csak a hegyesi jelenlegi jegyző urat (Bene), ő is mi okból ült 1849-ben a hegyesi csata után öklével hátba, honfűi szeretetből vagy magyar vitézségből? De eltűrtem békével, mert maga is tudja, hogy ekkoráig szemére még soha nem lobbantottam. Mert hiszen azon szerencsétlen idő alatt Bene barátom hátütle-génél sokat, fájdalmasabb bántalmakat kellett eltűrném, azért csak röviden mondom: találtam sok embereket, de kevés emberséget láttam! És tökéletesen meggyőződtem ezen szavak szent igazságáról: donec eris felix stb.

1850. január hó 6-án kezdtek a temeriniek visszajönni romjaik közé. Január 17-én Kulárról követtem őket. A lakásokat leírni nem bírom – azokat képzelni sem lehet – említettem már, hogy a szerbek a magyarok iránti felzaklatott dühökben egy lúdólat sem hagytak épségben. A segrestyének a bojthajtása be nem volt szakadva, azt alakítottam tehát át templommá. Kulárról hoztam két deszkát és két kecskelábat és meg volt az oltár.

Találtatott az évben nyáron egy becsületes zsidó ember – sajnálom hogy nevét elfelejtettem – az adott a templomnak építő fákat (fenyőket) 3 évi lefizetésre. A Kalocsa megyei Káptalan kölcsönözött a községnek 600 ft-ot az iskolának a fölépítésére, amely összeggel 10 évi kamatokkal együtt Temerin most is tartozik. 1851-ben felépült az iskola és mivel a templom boltozatai bedőlni fenyegetődöztek, az oltár a segrestyéből az iskolába tétetett által.

Templom építéséről mit sem akart tudni senki! A patronus azt kiáltá: ő loyálisan viselte magát, Salczburgban ült békében az anya Császárné mellett, fizessék meg neki a nagy kárt (700000 ft), melyet a forradalom alatt Temerinben vallott és ő akkor fölépítendő a templomot és plébániát. Erre megszűnt a sürgetés. A Káptalan, az Érsek azt mondták, nekik nincs cassajuk templomépítésre, csak sürgessem azt a minisztériumnál.

A ministeriumnak írtam. Sokkal boldogabbnak érezném már magamat Kuffstein W. Neustadtban, mert ott bizonyosan egy tiszta egészséges szobácskám lenne ez a sok ide-oda fírka után. 1853-ban, midőn a szerb templomok Újvidéken és az egész környékben: Goszpodincze, Zsablya, Kács (...) a Csajkás kerületben föl voltak építve, Temerinre is rá került a sor, a fundus religionis fedeztette és (...) árverés útján csak a legszükségesebbnek helyreállítása rendeltetett el, de meg is adták neki, való-ságos cigány munkát vittek véghez, apatini Fischer nevű emberei, ki a munkát leg-olcsóbbért felvállalta és azért nyilván legrosszabbul el is készítette, mert már mult

évben 3000 ft-nál többet a templom pénztárából el kellett költeni a templom javítására¹⁶.

Novák Antal plébános húsz év távlatából idézi vissza Temerin sorsdöntő éjjelét, az azt követő évek, évtizedek történeteit. A sorstalanság, az elhagyatottság, a közömbösség érzése cseng ki soraiból. Ehhez hozzájárultak azok a személyét ért sérelmek is, melyeket el kellett szenvednie a hontalanság hónapjaiban, így nem kell csodálkozni azon sem, hogy lebecslően nyilatkozik Temerin védőinek viselkedéséről a tragikus kimenetelű csatában.

JEGYZETEK:

¹ Rózsa György – Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével. Budapest, 1973

² Jova Dobanovački Gospodinčanin: Uspomene iz narodnog pokreta 1848 i 1849. Novi Sad, 1895. 17. old.

³ Maronka János: Egy befogadó falu. Magyar Szó, 1999. sz. ?

⁴ Tim József: A magyarországi 1848–49-i szerb felkelés története I–III. 1930–1940 I. k. 208. old., II. k. 138. old.

⁵ Timár Kálmán: Temerini menekültek sorsa. Temerini Újság, Temerin, 1942. október 11., 13. szám–1943. július 25., 30. szám

⁶ Csorba Béla: A „nagy szaladás áldozatai”. Temerini Hirmondó. 2003. március 15., 39. sz.

⁷ Sisvay Márton: Hazafiúi felhívás és ajánlat. Kossuth Hírlapja 1848. szeptember 14.

⁸ Egyházi bíróság. A Püspöki Szentszék az elsőfokú testület, az Érseki Szentszék a másodfokú. Különböző egyházi ügyekben hoznak döntést.

⁹ Timár Kálmán: Molnár János kálváriája. Temerini Újság, Temerin, 1943. július 11., 28. sz.

¹⁰ Kurcinák István levele az érsekhez 1848. szeptember 8-án. Kalocsai Érseki Levéltár.

¹¹ 1848/49. évi forradalmi szabadságharc története. Videopont Kiadó, Budapest, 1996. 191. o.

¹² „Egyedül Kossuth szava parancsolt” katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről. Dél-alföldi Évszázadok 16., közreadja Zakar Péter, Szeged 2001. 35. o.

¹³ KÉL. I. 1. c. Válics János 1109/1849 és ami utána következett, forráskiadvány, Kalocsa 2001

¹⁴ Kérelem Válics János visszahelyezésére Temerinbe. KÉL Kalocsa j. n.

¹⁵ A temeriniiek segélykérelme a Szentszékhez, KÉL Kalocsa 1472

¹⁶ Novák Antal plébános levele Dudás Ödön felkérésére. Bácsország, Szabadka. 1996. II. évf. 10. sz. 12. o. és 11. sz. 12. o. Közzétette Pejin Attila.

ADALÉK A FEKETICSI SZÉLDARÁLÓKHOZ

Amikor három évtizeddel ezelőtt a feketicsi széldarálókhoz gyűjtöttem az anyagot, a legnagyobb segítséget Nagy Kálmántól kaptam. Abban az időben csak a hódmezővásárhelyi széldarálókat ismertem Tárkány Szűcs Ernő leírása alapján.¹ Abban az időben a tanyákról írt könyve nagy viszhangra talált. Időközben kiderült, hogy a hódmezővásárhelyi Szentí Tibornak több fényképe is van a környékbeli tanyákon fölkelhető széldarálókról. Ott tudtam meg azt is, hogy nem csupán egy típusú széldaráló volt, hiszen csaknem mindegyik különbözött a másiktól.

Fényes Elek még az 1840-es években összeírta a malmokat Torontál vármegegyében²: „Szárazmalom volt 1165, vízimalom 49, szélmalom 5, az uraságét ide nem számítva.” Verbászról Fényes ezt írta: „Legmesterségesebb zsilipje angol módra készítve. Ferenc csatorna mellett van az igazgatósághoz tartozó roppant uradalmi épületek egy vendégfogadóval, vízi malommal”³; Apatinnál megállapította, hogy ott „20 száraz és 6 Duna (hajó) malom” van; Bácskáról még leszögezte, hogy „lisztet őrlő malmai az egész belső Bácskaságban szárazok, az az lovaktól tartatik mozgásban, de a’ Dunán és Tiszán mintegy 130 vízi (hajó) malom forog”. A szélmalomokról azonban meglepő módon nem szolgáltat adatokat, pedig az 1840-es években Bács-Bodrog megyében bizonyára léteztek.

Nos, a szélmalomok tipologizálásánál az első és legfontosabb kritérium a szél energiájának felfogási módja. Az erre vonatkozó szakirodalomban Lambrecht Kálmán⁴ és később Pongrácz Pál⁵ is két fő típust ismer: a „tornyos” és a „bakos” szélmalmot. Ugyanakkor Notebaart szerint a két főcsoportot⁶ a vízszintes és a függőleges síkban mozgó szélkerekek alkotják. A szélmalomok további tipologizálásával Wolfgang Fröde is foglalkozott, aki a külső kinézés alapján 28 függőleges síkban mozgó szélmalmot különböztetett meg.⁷

Notebaartnál az egyik főcsoportot a vízszintes síkban forgó szélkerekek, a másikat pedig a függőleges síkban forgók alkotják. Az utóbbihoz sorolja a már említett tornyos és a bakos szélkerekeket. Ezek alcsoportjához tartoznak az úgynevezett paltrok szélmalomok, mint amilyen a feketicsi Németh László-féle széldaráló is. A Németh László-féle széldaráló épülete hatsarkos, míg a paltrok csoportba tartozó malmok legtöbbször négysarkos.

Tóth László és Honti Vince⁸ a szárnylapáttípusokat is feldolgozták, de ők nem a Notebaart-féle tipologizálást követik. A Tóth–Honti-féle rendszerezés egy a lehetőségek közül, ám sajnos az eddig ismert szélmotorok közül sok kimaradt belőle.

A tornyos szélmalomnál a vitorlákat a tetőszerkezet elfordításával helyezik a szél irányába, míg a bakosnál és a paltroknál az egész malomház mozdul el merőlegesen a szél irányába, tekintettel arra, hogy a szerkezet egy bakon fordul, s az épület fából van, így könnyebb is elmozdítani. A bakos malomnál egy tengely körül forog az egész épület, a paltroknál pedig van egy tengely, de a malomépület még néhány helyen érintkezik az alappal. Például a feketicsi Németh László-féle malom szerkezete egy tengely körül forgott, de még hat helyen feküdt rá a kör alakba épített, téglafalba helyezett körkörös akácágakra, amelyet azután háziszappannal kentek, hogy könnyebb legyen a forgatása.

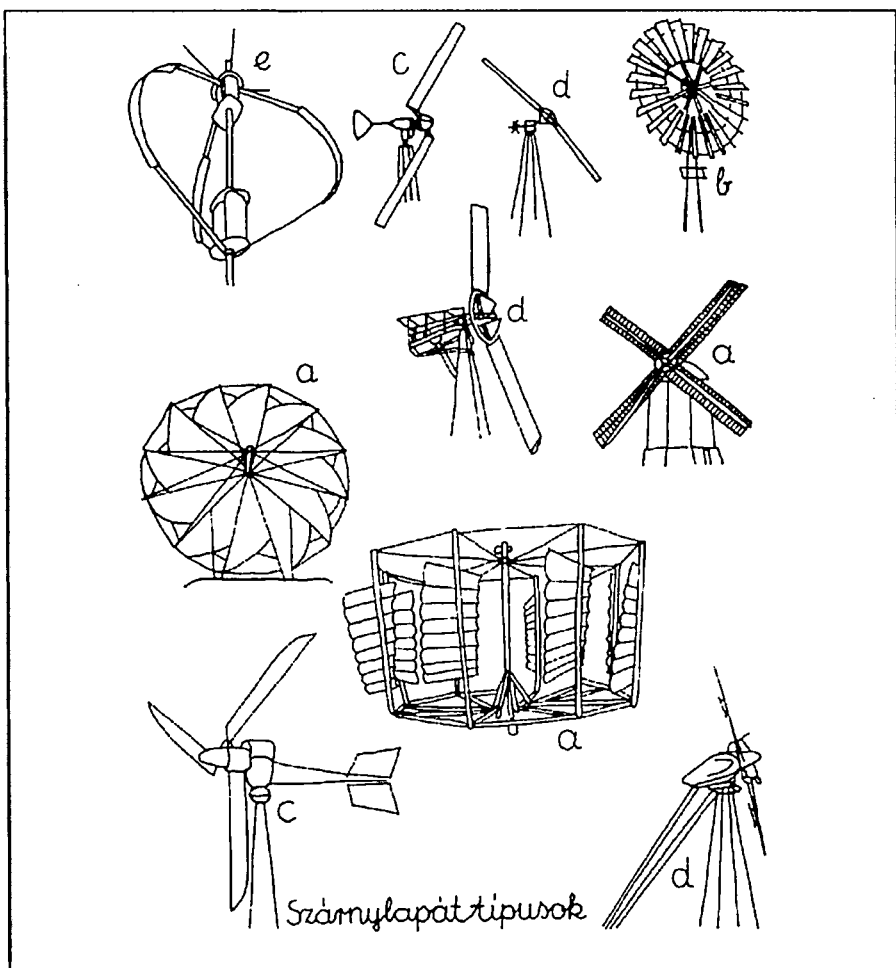
Visszatérve a szélmalmok tipologizálásához, Jannis C. Notebaart⁹ két főosztályba sorolja a szélmalmokat. Az egyik főosztályt az úgynevezett vízszintes síkban forgó malmok képezik. A legrégebbi szélmalomleírás egyébként Segesztán vidékéről származik. „*Afganisztánban, a 7. században, a perzsa uralmat az arabok fennhatósága váltotta fel. Ekkor I. Omár volt a hatalom megtestesítője. A kalifa uralkodásának utolsó évében, 644. november 3-án, Abu Lulu perzsa rabszolga folyamodványában azt írta az uralkodónak, hogy olyan malom építésére képes, amelyet a szél ereje hajt.*” A fennmaradt följegyzésből arra következtethetünk, hogy a jelzett időben a szélmalom már ismert volt, s vitorlái feltehetően vízszintes síkban forogtak.

A szélmalmok elterjedésével Notebaart foglalkozott, és őt idézi Edelgard és Wolfgang Fröde, de ők csak a függőleges síkban mozgó bakos (korábban: német típusú) és a tornyos (korábban: holland típusú) malmokat ismerték. Európa régi térképein látszik, hogy vidékünkön már a középkorban voltak szélmalmok. Ismertek voltak az 1180-ban Észak-Franciaországból elterjedt bakos szélmalmok. A tornyos szélmalmok pedig 1420 után Szaloniki környékéről terjedtek el. Sőt tudunk egy dubrovnikiról is 1345-ből.¹⁰

A szélmalom-ábrázolások későbbi időkből, a XIII. századból származnak egy arab földrajztudóstól, akinek Leidenben és Berlinben őrzött rajzai szerint a malmokat a magaslatokra építették. A kétemeletes épület földszintjén forgott a 8–12 szárnyas vitorla. A levegőt nyílások fedésével vagy nyitásával irányították a vitorlákra. A vízszintes síkban forgó vitorlák tengelye tehát közvetlenül, fogaskerék áttétele nélkül forgatta a malomkövet. Az örlőpárt az épület első emeletére helyezték. Az örlőkövek egykori párosítása is ismert: alul volt a padkő, felül meg a forgókő forgott. A forgókő a függőleges tengelyre támaszkodott. A termék garatját a második emeletre helyezték, a felöntés lehetősége viszont a további emeleten lehetett.

Pénzes István a *Gabonaipar* című folyóiratban Verancsics tanulmányához¹¹ feldolgozta a Verancsics előtti és utáni molnár feltalálókat is. Mint írja, még Verancsics előtt, 1547-ben W. H. Ryff egy Nürnbergben megjelentetett munkájában bemutatta a vízszintes szélmalmokat mint Európa legrégebbi ismert szélmalomtípusait.

Emellett a göttingeni állami levéltárban is találtak egy levelet, amely 1547. szeptember 30-i keltezésű, s amelyben egy emdeni (Németország legnyugatibb tengeri kikötője) malomépítő találmányáról esik szó. Ez a szélmalom 40 szárny nyolc szárnyazaton, $8 \times 3 + 8 \times 2 = 40$ megosztásban volt felerősítve. Egy tároló szárny – szárnyazaton belül kettő, kívül három csukódó – egymás fölött három síkban volt. A szárnyakat oszlopok, az oszlopokat keretek fogták közre. A kereteket tartók kö-

A Tóth-Honti-féle szárnylapáttípusok

tötték a királytengelyhez, melynek csúcsából merevítők csatlakoztak a külső kerethez. Földszintet és két emeletet építettek a vitorlák alá. A második emeleten helyezkedtek el az örlőkövek, a földszinten pedig az egyéb – ismeretlen – gépezetek. Szélcsendben az első emeletre vezették fel a vontató lovakat, hasonlóan, mint a szárazmalomban.

Verancsics Faustus előtt, 1578-ban még Jaques Besson francia mérnök, *Theatrum Instrumentorum et Machinarium* című művének ábrázolása szerint az emelőmű fogaskerékrendszere hajlított szárnyú vitorlát forgat.

A *feketicsi* Németh László-féle széldaráló a B főosztály C típusú paltrok malmi közé sorolható. Ilyen típusú malmok vidékünkön csak *Feketics* határában léteztek, még hozzá három is volt belőlük. A paltrok malmoknál, mint ismeretes, az egész malomház elfordítható volt a szél irányában. Az úgynevezett bakos szélmalmoktól abban különböztek, hogy nem egy tengely körül forgatták el a malmot, hanem a ma-

lomház több helyen érintkezett az alappal (a Németh László-félénél hat pontban). A paltrok malom leírását egyébként megtaláljuk Chris Gibbings munkájában¹², de a szakirodalom a moldvai csángóknál is ismeri ilyet.¹³

Pongrácz Pál¹⁴ írta le a legjobban a szél járását, de sem ő, sem Lambrecht Kálmán nem említi a széldarálókat. A széldarálót Kós Károly erdélyi író is ismerteti hosszú művében,¹⁵ – sőt rajzban és írásban is bemutatja Tárkány Szűcs Ernő nyomán, amellet nagyon – egyszerűen és szakszerűen megmagyarázza a szél energiájának felhasználását a vitorlás hajóknál.

Juhász Antal egyik tanulmányában azt írja, hogy „ugyanilyen szerkezetű széldarálókról van tudomásunk a bácskai szállásokon, ahol a gazdák a maguk szükségletére daráltak, illetve őrltek ezekben a helyi specialisták által épített szerkezetekben. Figyelmet érdemel, hogy a feketicsi (Jugoszlávia) széldarálók építői – egy kivétellel – az első világháborúban megjárta a galíciai frontot, ahol láthatták a hasonló típusú lengyel falusi szélmalomokat (Bordás Attila szíves közlése). Az egyik jó állagú mártélyi darálót 1974-ben a hódmezővásárhelyi – kopácsi tanyamúzeum telkére telepítették.”¹⁶

Bácskában több szélmotor működött. Az egyik olajütő széldaráló volt Bácskeresztúr határában. A torzsai malomtulajdonos Philip Machmer tanyáján építették, ahol a szél forgatta erőmű amerikai módszer szerint hajtotta a körbenjáró, élére állított malomkövet. A olajütő malmokról Selmeczi Kovács Attila közölt több adatot.¹⁷ Egy hasonló szélmotor rekonstrukcióján vett részt e sorok írója is a zimonyi Kukoricánemesítő Intézetben, ahol (a cég 50. évfordulójára) még elektromotort is szereltek rá, hogy szélcsendben is forogjon a szélkerék. Ezt a szélmotort német hadifoglyok szerelték föl, valamikor 1945–46-ban, hogy öntözhessék a kísérleti kukoricaföldeket.

Verbászon a zúzókoronggal kendert törtek, de a meghajtás szárazmalmos járgánnyal történt, amelynek esetében a lovak erejét használták fel.

A feketicsi szélmalomokról mintegy 50 oldalas jegyzete van e sorok írójának. Tisza Szabó József telefonszerelő postamester volt egy időben a ma is álló topolyai szélmalom tulajdonosa, ahogyan Harkai Imre leírta.¹⁸ Prózában Németh István író dolgozta fel életét. Feketics mint település sokféle malom hazája volt, hiszen egykor 22 szárazmalommal, egy vízimalommal meg 4 falusi szélmalommal büszkélkedhetett, sőt több széldarálóval is. A széldarálókat a valóságban csak darálásra használták, saját szükségletükre, főleg tanyákon, jószágtakarmány-készítésre. Mivel működtetésük után nem fizettek adót, így nem kerültek be a hivatalos nyilvántartásba sem.

A széldarálók létezésére a feketicsi Nagy Kálmán hívta fel a figyelmemet. Tőle tudtam meg, hogy a parasztemberek nagy műszaki tudást szereztek, különösen Németh László. Sajnos őt személyesen már nem ismerhettem, de özege, valamint unokaöccse, Németh Sándor a munkában a jobbkeze volt. Ők mindenre emlékeztek, még a méretekre is. Valkay Zoltán építésmérnök a gyűjtés során le is rajzolta a széldarálót.

A paltrok típusú szélmalomokról egyébként van egy részletes tanulmány, amely a németországi Hannover környéki szélmalomtípusokat mutatja be.¹⁹ Egyik közülük

az aseli paltrok malomtípus. A németországi paltrok malmot 1993–1994-ben felújították, egyébként ilyen típusú szélmalom található még Hollandia egyik szabadtéri múzeumában, Arnheimben.²⁰

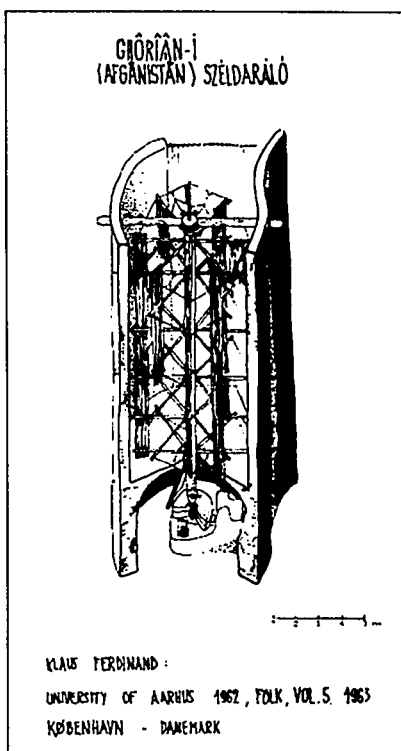
Feketicesen egyébként élt egy különleges ember, aki a vízerőművek szerelője és hegesztője volt. Ő nyugdíjasként a Bolmán utcai házának kertjében állított fel egy szélkereket, amely csapágyon forgott. Az egész nagyon hasonlított a Bánki Donát-féle vízturbinára, csak a szélmotor itt függőleges síkban forgott. Ezt a szélcsatornát egy úgynevezett kakasfarok állította be a szél irányában, teljesen automatikusan, s ily módon mindig a legerősebb szelet fogta ki.

A vízszintes síkban forgó szélkerekeket nálunk is ismerték. Például az egykori csanádi püspök, Verancsics Faustus is készített ilyen terveket, és 1615-ben szabadalmaztatta őket. Ilyen csuklóvitorlás szélmalomtervrajz a VIII-as számmal jelölt is.²¹

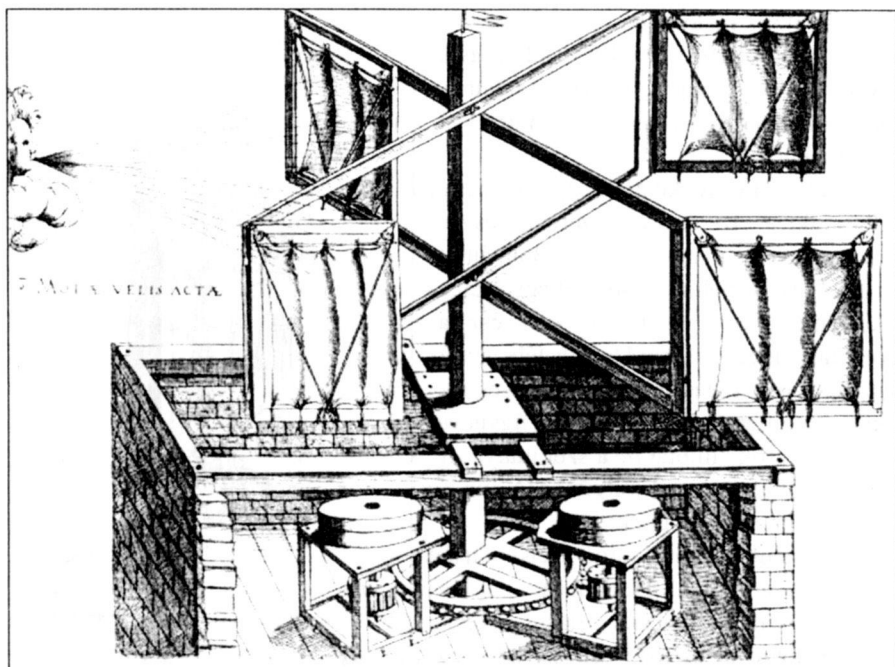
Ez a szélmalom négy szárnyal működött, és vízszintes síkban forgott. Úgy volt megszerkesztve, hogy amikor a négyszögletes vitorla akadályozta volna a forgását, olyan irányban fordult el, hogy a szelet a vitorla éle kapta, tehát nem volt ellenállása.

A molinológiai szakirodalom szerint a vízszintes szélmotort a gabona szellőztetésére is használták. 1747-ben Henri Louis Duhamel du Monceau a denainvillers-i várban gabonasiló-tornyot tervezett. A körbástyás épületben nyolc vízszintes síkban mozgó vitorlát tervezett, és ezek az alattuk levő gabonát szellőztették (szárították). Duhamel du Monceau tervrajza egy külső nézetet, egy metszetet, valamint négy alaprajzot tartalmaz. A tetőszerkezet alatti 8 vitorla forgása intenzív légmozgást idézett elő, és vitorlavásznnon keresztül az alatta levő gabonát szárította. A tárolósilók a vitorlák alatt helyezkedtek el, ezek alatt pedig a pince, ahonnan a levegőt szívták. A denainvillers-i vár rajzán a gabonasiló jobbról van, és méreteiben teljesen meg egyezik a vár bal oldali bástyájával. Hogy érthetőbb legyen, hol volt ez a különös gabonasiló, tudni kell: Denainvillers ma tízezer lakosú város, Pithiviers mellett, Párizstól 80 km-re délre.²²

Meg kell még említeni, hogy a legrégebb vízszintes síkban forgó szélkerék a 9. századból származik, még hozzá Afganisztánból. Annak rajza is mutatja, hogy olyan helyen ésszerű ilyen szélmalmot építeni, ahol egy irányból fúj a szél.

Az afganisztáni vízszintes szélmalom (Valkay Zoltán rajza)

Verancsics Faustus: Machinae novae (1615)

Visszatérve a feketicsi vízszintes síkban forgó szélkerékre, el kell mondani, hogy Császár István egykori kárpátaljai menekült készítette. Az ő szélmotorja nem hajtott meg semmit; a galambok szórakoztatására használta. Ezen a szélkeréken kívül volt neki egy makettje, amelyen a vízvezetéki vizet kis csatornába eresztette, ezáltal működésbe lépett egy dinamó, és alacsony erősségű áramot fejlesztett.

A verbászi Heinrich István ezermester 1991. december 8-án szabadalmaztatta szélmotorját a belgrádi Jugoszláv Szövetségi Szabadalmi Hivatalban (Savezni Zavod za Patente, 1988/7525.). 7225 M. 279/84-es számú modelljét bevették a védett modellek közé.

Az ő szélturbinája emlékeztet Verancsics Faustuséra, de egész szerkezete fémlemezéből készült. Amikor a vitorla hátulról kapja a szelet, akkor elfordul, mert a vitorla ütközik a tartóoszloppal, és az a vitorlát élével helyezi a szél irányába. Neki klasszikus szélkereke van, de azonos felületű vitorlája sokkal kisebb erőt vesz föl a széltől. Sajnos találmányát nem volt alkalma szélcsatornában is vizsgálni. Szerkesztett egy vízikereket is, amely nem vízszintes síkban forog, mint a szélkerék, hanem függőlegesen.

A most 87 éves Heinrich Istvánról regényt is írtak (őse, Heinrich János annak idején azért kapott nemességet, mert elfogott egy postarabló betyárt). Mint kitűnő ezermesternek, több diplomája is van. Előbb hentes és mészáros volt a csókai szálamigyárban, majd Verbászon fényképész, végül röntgentechnikus a helyi kórházban, utóbb németországi vendégmunkás. Ott vasesztergályosként a mesterdiplomát is megszerezte.

A feketicsi Kolder-féle szélmalom

Loboda Gábor újságíró 1979 elején a doroszlói Román Király Jánosnál járt, és leírt egy ott látott szélerőművet. Király János valahol Romániában született, és megkülönböztetése végett nevezték a faluban Román Király Jánosnak.²³ Loboda Gábor írja: „A Pauzárt kocsmá utcájának végéről már jól látszik az Irtáson levő tanya. Szembeötlök a toronyszerű építmény is, minden bizonnyal az a malomház (. . .)

Ezt a tanyát tíz évvel ezelőtt építettem. Vályogot vertem, a téglát tábort kőből kőből ki. Amikor elgondoltam, hogy ide házat építek, az a tudat vezérelt, hogy itt megtalálom a nyugalmat. Igazam volt. Nyáron szőlővel dolgozom, egyfajta tokajit termek, télen meg kosárfonással ütök agyon az időt. Saját termésű vesszőm van. Az udvar végén, a kacsaszatár szélén nő a fűz. Baromfival, disznóval bajlódom. Néhány évvel ezelőtt néhány diófát ültettem. Már leszedtem az első termést. Jól megéreztem, hogy hiánycikk lesz. Így éltem életemet, amely sokak szerint remeteélet.

Mondjanak, amit akarnak, így nyugodtan átengedhetem magam gondolataimnak, megvalósíthatom elképzeléseimet, elkészíthetem találmányaimat. Az újítás gondolatával már fiatal koromban is foglalkoztam, de sose volt rá lehetőség, hogy kivitelezem az elképzelést. Egy időben a perpetuum mobile gondolata foglalkoztatott. El is készítettem az örökmozgót. Persze nem energia nélkül működik, hisz az bizonyítottan lehetetlenség, én a föld vonzóerejét csapom be vele – magyarázza.

Mielőtt megtekintenénk a szélturninát, János bácsi megmagyarázza, hogy milyen elven működik, és mi benne az újszerű.

Szélerőművem nem szárnyas, azaz vitorlás, és nem függőleges irányú, mint az már megszokott, hanem turbinaszerű, vízszintesen forog a tengelye körül. Három-

*A verbászi Heinrich István
szabadalmazott vízszintes
szélkereke*

szor három méteres alapra építettem. Alig két-három lóerős, de lehetne erősebb is. Saját szükségleteim kielégítésére szolgál.

Főlkapaszkodunk a néhány méter magas toronyba, ahol a szélturbinát helyezte el János bácsi. Egy pillanatra Doroszló felé nézek. Innen jól rálátni a falura.

A szélfogó deszkák nagy lapátja minden irányból fölfogja a szelet és a turbina vászonlapátjára tereli. A vízszintes forgó szélturbina fogaskerékkel megforgat egy tárcsát, az pedig áttétellel a dinamómotort.

János bácsi áramot kap világításhoz, melegítéshez. Az artézi kútból vizet szivattyúzzhat, kertet öntözhet a szél erejével (. . .)

– Fulton is szaladgált fűhöz-fához gőzhajójával. Kutyába se vették sokáig. Én abban bízok, hogy eljön még az idő, amikor elfogadják az én találmányomat is, és hasznát veszi az emberiség. A szabadalmazáshoz műszaki rajzokra, egyébre van szükség. Én arra képtelen vagyok. Mérnök kellene. Van is egy mérnök ismerősöm, de nagyon kevés az ideje, nem bajlódhat más dolgával. Megértem.

A szélerő hasznosításával mások is foglalkoztak, jóval János bácsi előtt. A gombosi Cimbal György például még 1938-ban szerkesztett egy ilyen típusú áramtermelő szélmalmost, de műszaki nehézségekbe ütközött, és elállt a további munkától. Nemrég a tévén egy szerbiai újító is foglalkozott a szélturbina gondolatával. Király János bácsi azonban már jóval előtte halad. Energiatermelésre készen áll a berendezés. Meglehetősen egyszerű és elmés megoldást ajánl.”²⁴

Itt azonban figyelembe kell venni, hogy a modern technika sokat haladt a különféle anyagok alkalmazásában, s, mondjuk, az alumínium vagy az alumíniumkeretbe foglalt vitorlaváson még hatékonyabban fogná fel a szél energiáját. Hiszen minél könnyebb a szerkezet, annál jobban hasznosítja az energiát.

Tehát nincs új a nap alatt. Hogy a Heinrich-féle vagy a Császár-féle szélturbina-e a jobb, azt csak egy szélcsatornamérés dönthetné el. Viszont szélcsatornás kivizsgálásra nincs az embernek pénze.

A feketicsi széldarálók megszerkesztésére valószínűleg hatottak az első világháborúban látott szélmalomok, azonban a falusi úgynevezett Kolder-féle szélmalomnál a dalmát hatás látszik, hiszen a malomház hasáb alakú, nem pedig csonka gúla, mint a legtöbb alföldi szélmalomnál. Ennek a malomnak a fényképe Brindza Károly könyvében szerepel.²⁵

Hogy a Földközi-tenger hatását szemléltessük, itt közöljük Ludvik Kuba cseh festő és dalmát népdalgyűjtő rajzát a Hvar szigetén levő Stari Grad-i szélmalomról.²⁶

Érdekességgként mondjuk el, hogy ha a szélmalom vitorlája úgynevezett ollóban állt kikötve, akkor vagy lakodalom volt, vagy gyermek született a molnár családjában. Külön módon jelölték a vitorla kikötésével a halálesetet, külön a rövidebb ebédszünetet és más eseményt. Ezekről az esetekről a vitorla négyféle kikötésével adtak hírt.

JEGYZETEK

¹ Tárkány Szűcs Ernő: *A hódmezővásárhelyi széldaráló*, in: *Ethnographia* Budapest, 1949

² Fényes Elek: *Magyar országnak...*, 1840, 6 kötet, p. 381–382.

³ Fényes – 1840, i. m. 2. kötet, p. 69.

⁴ Lambrecht Kálmán: *A magyar szélmalom*, in: *Ethnographia*, Budapest, 1911

⁵ Pongrácz Pál: *A mezőgazdasági jellegű ipari építészet műemlékei, a malmok*, Budapest, 1957

⁶ Notebaart, Jannis C.: *Windmühlen, der Stand der Forschung über das Vorraten und der Ursprung*, Haag–Paris, 1972

⁷ Fröde, Wolfgang: *Windmühlen*, Hamburg, 1987

⁸ Dr. Tóth László–Honti Vince: *Környezetkímélő energiaforrás a szélmotor*, Budapest, 1987, p. 6.

⁹ Notebaart – 1972, p. 13–34.

¹⁰ Fröde 1987

¹¹ Péntes István: *Verancsics Faustus*, Budapest, 1981

¹² Gibbins, Chris: *Bulgarian Windmills*, in: *International Molinology* no. 66, Juli 2003, a 3., 4. és 5. kép

¹³ Dr. Németh Kálmán: *Százezer szív sikolt*, Bácsjózseffalva, 1943, p. 125

¹⁴ Pongrácz 1957, a szélmalomokról az 51–108. old. Teljesen átveszi Lambrecht 1911 tipológiáját, nagyon részletesen a szélenergia felhasználásáról, a 83–89. p.

¹⁵ Dr. Kós Károly: *Mihez kezdünk a természetben?* Bukarest, 1967

¹⁶ Juhász Antal: *A malom, a molnárság, sütő és pékmesterség*, in: Domonkos Ottó (főszerkesztő): *Kézművesség. Magyar néprajz* nyolc kötetben, Budapest, 1991

¹⁷ Selmeczi Kovács Attila: *Der Kollergang im Karpatenbeck*, in: *Ethnographica Carpatica* tom 3. Debrecen, 1883

¹⁸ Harkai Imre: *A topolyai malomipar műemléke*, in: Brindza Károly: *Topolya és környéke malomipara két évszázados hagyomány*, Topolya, 1998

¹⁹ Hagen, Rüdenger (with help of Gerd Odenthal): *The Technical Development of the Post Mill in the Southern Part of Niedersachsen (BRD) after 1800*, in: *International Molinology* No 60. Norwal, Nework, Great Britain, Juli 2000.

- ²⁰ Van Hoogstraten, M.: *Molentypen*, in: van der Houg L. G. (vertaling): *de mollens van zuid* – Holland, Den Haag é. n.
- ²¹ Péntes István: *Verancsics Faustus II. Rész*, in: Gabonaipar, Budapest, 1978, 2. sz., 6. ábra
- ²² Candoré, Annie: *The Horizontal Windmill in Denainvillers, France*, in: International Molinology, No. 53, Den Haag, November 1996
- ²³ Az adatot Kovács Endre doroszlói néprajzi gyűjtőnek köszönhetem.
- ²⁴ Loboda Gábor: *Szélerőmű a tanyán*, in: Magyar Szó, Újvidék, 1979. január 14.
- ²⁵ Brindza, 1998, 62. old. Fénykép, a 32. old az 1. számmal jelölt szélmalom
- ²⁶ Kuba, Ludvik: *Cesty na slovenskou písni (1885–1929)* svazek druhý. Slovanský jik, Praha 1935, p. 231

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

008 (05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Fő- és felelős szerkesztő Németh Ferenc. –
1. évf., 1. sz. (1971)–.

Újvidék : Forum Könyvkiadó Közvéallalat, 1971 –.– 23 cm.

Évente négy szám

ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

LÉTÜNK – társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. – Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéallalat. Igazgató: Bordás Győző. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra pénteken 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 160-15290-87-es zsírószámára (Delta Bank AD Beograd, Fil. u Novom Sadu); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Létünk nevét. – Előfizetési díj 2006-ra belföldön 440 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 20 EUR – Készült az Ideál Nyomdában Újvidéken.

– YU ISSN 0350-4158

